

Burgeressen, viswijven en alles daartussenin

Vrouwen in spotprenten, 1780-1815

Student: Dirk Nootenboom

Studentnummer: 434578

Begeleider: Prof. Dr. Arianne Baggerman

Tweede lezer: Prof. Dr. Dick Douwes

Academisch jaar: 2019-2020

Afbeelding voorblad

Pieter van Woensel, *Vox Populi Vox Dei*, ets met de hand gekleurd, 1798, Rijksmuseum, BI-B-FM-101-9

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding	6
1.1 Introductie.....	6
1.2 Relevantie	8
1.3 Hoofd- en deelvragen	9
1.4 Methodologie.....	10
1.5 Bronnenselectie	11
Hoofdstuk 2: Historiografie	13
2.1 De patriottentijd, oranje-restauratie en Bataafs-Franse tijd	13
2.1.1 Historische context	14
2.2 Geschiedschrijving over vrouwen rond 1800	16
2.2.1 Macht en politiek.....	17
2.2.2 Seksualiteit	20
2.2.3 Arbeid.....	22
2.3 De spotprent.....	23
2.3.1 Karikatuur, satire en spotprent	23
2.3.2 De opkomst van de karikatuur of vereenvoudiging van de spotprent.....	25
2.4 Vrouwbeelden.....	27
2.4.1 De Britse geschiedschrijving over de positie van de vrouw rond 1800	27
2.4.2 Vrouwbeelden in Britse spotprenten	28
2.4.3 De Hollandse Maagd tijdens het revolutionaire tijdvak.....	31
Hoofdstuk 3: Kwantitatieve data aangaande vrouwbeelden in spotprenten.....	34
3.1 Aantal spotprenten revolutionaire tijdvak	34
3.2 Aandeel van vrouwen in spotprenten	37
3.3 ‘Soorten’ vrouwbeelden.....	39
3.4 Typering van de prent.....	40

Hoofdstuk 4: ‘Menselijke’ vrouwbeelden in spotprenten	42
4.1 Vierde Engelse zeeoorlog en Keteloorlog (1780-1784)	42
4.2 Patriottentijd (1781-1787)	45
4.2.1 Minnaressen en courtesanes	46
4.2.2 Echtgenotes en dochters	48
4.2.3 Viswijven	51
4.2.3.3 ‘Viswijven’ in orangistische prenten	63
4.2.4 Donatrices	63
4.3 De oranjere restauratie en Franse opmars (1787-1795)	66
4.4 Bataafse Revolutie, Bataafs-Franse tijd en Oranjere restauratie (1795-1815)	68
4.5 Overzicht in statistiek van ‘menselijke’ vrouwbeelden	72
Hoofdstuk 5: allegorische vrouwbeelden in spotprenten	74
5.1 Soorten allegorische figuren	74
5.2 Vereenvoudiging van de allegorische figuur	76
5.2.1 Hollandse Maagd	78
Hoofdstuk 6: Politiek, seksualiteit en arbeid	87
6.1 Macht en politiek	87
6.1.1 Allereerste feministische golf	87
6.1.2 Vrouwen en macht	87
6.2 Seksualiteit	90
6.2.1 De seksuele aard van de vrouw	90
6.2.2 Moederschap	91
6.2.3 Het lichaam	92
6.3 Arbeid	94
Hoofdstuk 7: Conclusie	96
7.1 Insluiting of uitsluiting	96
7.2 Reflectie op het onderzoek	100

7.3 Aanbeveling.....	100
Bibliografie.....	101
Bijlage 1: Waarnemingsinstrument 1 : Informatie spotprent (gehele voorstelling).....	107
Bijlage 2: Waarnemingsinstrument 2: Informatie vrouw (specifiek beeldelement)	109
Bijlage 3: Uitleg waarnemingsinstrumenten	111
Waarnemingsinstrument 1.....	111
Waarnemingsinstrument 2.....	111
Bijlage 4: Lijst met spotprenten	114

Afbeelding 1

Anoniem, *Heuglyk vooruitzigt, of vaderlandsche droom*, ets en gravure, 1784. In Stephan R. E Klein, 'Patriots republikenisme: politieke cultuur in Nederland (1766-1787)' (Amsterdam, Amsterdam Univ. Press, 1995)

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Introductie

De spotprent hierboven is afkomstig uit het gerechtelijke dossier van J.L. Van Laar Mahuet.¹ In de prent hangen verschillende vooraanstaande orangisten aan een galg, waaronder 'Kaat Mossel.' Aan de linkerzijde bevindt zich de vastgebonden erfstadhouder Willem V. Hij krijgt een mok aangereikt van zijn vermeende minnares Constance Van Lynden van Hoewelaken. Zowel de prent als het dossier zijn illustratief voor de periode 1780-1815. Een periode die in de Nederlandse geschiedenis als revolutionair kan worden getypeerd. Gedurende deze periode kwamen de conservatieve idealen van de orangisten lijnrecht tegenover de democratische doelstellingen van de patriotten te staan.

De voorstelling op de spotprent suggereert dat de strijd tussen de patriotten en orangisten gewelddadig was. In werkelijkheid was dit voornamelijk een strijd op papier.² Het was een strijd die in zowel geschreven media, bijvoorbeeld pamfletten, als visuele media, zoals spotprenten, werd uitgevochten. Historicus Joost Rosendaal benadrukt het belang van verschillende vormen van satire, waaronder spotprenten, gedurende revoluties. Volgens hem

¹ Stephan R. E. Klein, *Patriots republikenisme: politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam: Amsterdam Univ. Press, 1995), 104.

² J.W. Koopmans, 'Een strijd op papier. Patriotten en prinsgezinden over het vaderland', in *Identiteitspolitiek: media en de constructie van gemeenschapsgevoel*, onder redactie van Marcel Broersma en J.W. Koopmans (Hilversum: Verloren, 2010), 19–20.

is satire een belangrijk mechanisme ter bevestiging of verwerping van morele, geestelijke en sociale orde.³ Tijdens een revolutie, als tegen deze orde wordt ingegaan, worden deze instrumenten gebruikt in media. De hoeveelheid en verscheidenheid van spotprenten was nooit eerder zo groot als gedurende de laatste decennia van de achttiende eeuw. Hoewel de spotprent ook voor de achttiende eeuw populair was, kreeg deze tijdens het revolutionaire tijdvak (1780-1815) in de Nederlanden een definitieve en prominente plaats in de politieke cultuur.⁴

De vervolging van de patriotse boek- en prenthandelaar Jan-Louis van Laar Mahuet te Amsterdam werpt een blik op de wereld van de laat achttiende-eeuwse spotprent.⁵ De vervolging van Van Laar Mahuet kwam tot stand na een getuigenis van de orangistische intrigant Pieter van Halteren te Groot. In een pamflet over de getuigenis beschreef Van Halteren te Groot de winkel van de boek- en prenthandelaar: “Daar zag ik meenigte volk by een staan, ik vervoegde my daar by, en vroeg wat ‘er te doen was, ik zag toen een meenigte Paskwillen, en Spotprenten, hangen voor de deur van eene *J. van Laar Mahuet*.”⁶ Net als bij de beroemde Londense *printshops* werd bij de winkel van J. van Laar Mahuet door de etalageruiten naar spotprenten gestaard. Daar zag Van Halteren te Groot in de etalage, zijns inziens, beledigende spotprenten van de stadhouder. Nadat hij zich door de menigte wurmde en de winkel binnentrad, raakte hij aan de praat met de eigenaar. De orangistische intrigant deed zich voor als patriot waardoor hij het vertrouwen van de prenthandelaar won. Van Laar Mahuet verstuurde daardoor verschillende anti-orangistische prenten en pamfletten naar Van Halteren te Groot. Nadat die in het bezit van de prenten en pamfletten was, overhandigde hij deze als bewijsmateriaal aan de orangistische autoriteiten, waarna Van Laar Mahuet opgepakt en vervolgd werd.

In het gerechtelijke dossier van J.L. van Laar Mahuet zaten verschillende anti-orangistische pamfletten en spotprenten. Opvallend is de rol die vrouwen vervulden in deze spotprenten. Zo werd de vermeende minnares van de stadhouder, Constance van Lynden van

³ J. Rosendaal, ‘Spot, satire en venijn’, in *Uit de plooi: de achttiende eeuw in beweging* (Nijmegen: Vantilt, 2013), 177.

⁴ Rosendaal, 179.

⁵ F. Grijzenhout, ‘Sneeuwballen tegen de macht: politiek en satire omstreeks 1800’, in *Het Bataafse experiment: politiek en cultuur rond 1800*, onder redactie van N. C. F. van Sas en Wyger Velema (Nijmegen: Vantilt, 2013), 217.

⁶ Pieter van Halteren de Groot, *De Oranje martelaar, Pieter van Halteren te Groot, bygenaamt Piet Oranje of de Oranje klant, zynde een juiste beschryving van 's mans werkstelligmaking ter ontdekking der lasterschriften en infaame spotprenten, zo op zyn Doorlugtige Hoogheid, als op de heeren, burgermeester van der Heem, hoogleer. Hofstede, domine De Haas en andere ware liefhebbers der oude regeerings-vorm; met de daarop gevolgde ontdekking van J. van Laar Mahuet, A. Fokkenze, enz. ... waar uit sproot des auteurs wrede mishandelingen, ongehoorde bespottingen, akelige gevangnissen, ...* (Zeeland, 1786).

Hoewelaken, verbeeld. Daarnaast werd in een spotprent de beruchte Rotterdamse mosselkeurvrouw ‘Kaat Mossel’ geëxecuteerd. Over de rol van vrouwen in Nederlandse spotprenten en tijdens het revolutionaire tijdvak is weinig geschreven, terwijl dit een belangrijke periode was voor de positie van de vrouw in de samenleving. Volgens historica Eveline Koolhaas-Grossfeld werd gedurende deze periode namelijk de rol van de vrouw en de sekseverhoudingen in de samenleving onder invloed van verlichte ideeën doordacht.⁷

1.2 Relevantie

In deze scriptie wordt de verbeelding van vrouwen in spotprenten uit de periode 1780-1815 geanalyseerd, met als doel om inzicht te krijgen in de sekseverhoudingen en de positie van de vrouw gedurende deze periode. De relevantie van dit onderzoek is hiermee tweeledig. Ten eerste wordt een onderbelicht medium in de Nederlandse geschiedschrijving onderzocht, namelijk de spotprent. De Engelse historicus Peter Burke benadrukt dat spotprenten een fundamenteel aandeel hadden in het politieke debat in verschillende Europese landen rond 1789, doordat complexe gebeurtenissen of kritiek op machthebbers op een eenvoudige manier werd verbeeld.⁸ De versimpelde voorstelling van de spotprent maakte het mogelijk dat een breder publiek gestimuleerd werd om politiek te participeren, aldus Burke. Volgens Rosendaal krijgen spotprenten gedurende deze periode ook in Nederland een definitieve en prominente plaats in de politieke cultuur. Ondanks het belang van spotprenten in het historische proces zijn deze een verwaarloosd onderzoeksobject binnen de Nederlandse geschiedschrijving. Historici Henri Beunders en Martijn Kleppe verklaren dit door te stellen dat beeldmateriaal en traditioneel geschoolde historici niet samengaan. In een artikel genaamd “Een plaatje bij een praatje of bron van onderzoek?” schetsen zij het beeld van met name Nederlandse historici als “visueel analfabeet.”⁹ Kunstsocioloog Bram Kempers sluit zich aan bij deze bewering en benadrukt dat historici nauwelijks geïnteresseerd zijn in beeld.¹⁰ Kunsthistorici daarentegen focussen zich vooral op stilistische of esthetische ontwikkelingen in de hoge cultuur. Hierdoor is de prent als populair medium in de Nederlandse

⁷ Eveline Koolhaas-Grossfeld, ‘Voor man en maatschappij: Over vrouwen in de Bataafs-Franse tijd’, in *Het Bataafse experiment: politiek en cultuur rond 1800*, onder redactie van F. Grijzenhout, N. C. F. van Sas, en Wyger Velema (Nijmegen: Vantilt, 2013), 185.

⁸ Peter Burke, *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence* (Londen: Reaktion Books, 2001), 79.

⁹ Henri Beunders en Martijn Kleppe, “Een plaatje bij een praatje of bron van onderzoek? Fotografie verwerft geleidelijk een plek in de historische wetenschap”, *Groniek*, nr. 187 (2010): 122.

¹⁰ Bram Kempers, *Openbaring en bedrog: de afbeelding als historische bron in de Lage Landen* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995), 13.

geschiedschrijving veelal onopgemerkt gebleven. Volgens historica Katy Layton-Jones geeft een onderzoek naar spotprenten inzicht in de achttiende-eeuwse publieke opinie omdat spotprenttekenaars deze zowel beïnvloedden als volgden.¹¹

In deze scriptie wordt naast de prent een ander verwaarloosd onderzoeksterrein binnen de Nederlandse geschiedschrijving behandeld, namelijk de geschiedenis van de rol van de vrouw gedurende het revolutionaire tijdvak. Vragen die historicus Rudolf Dekker opwierp met betrekking tot de Nederlandse geschiedschrijving over de vroegmoderne tijd waren: in hoeverre hadden Nederlandse vrouwen een eigen geschiedenis en in hoeverre week deze af van vrouwen in andere Europese landen?¹² In deze scriptie wordt een deel van deze vraag beantwoord doordat zowel Nederlandse als Britse vrouwbeelden in spotprenten met elkaar worden vergeleken. Over de rol van vrouwen in Britse spotprenten is, in tegenstelling tot de verbeelding van vrouwen in Nederlandse spotprenten, uitgebreid geschreven.

1.3 Hoofd- en deelvragen

In dit onderzoek wordt een bijdrage geleverd aan de Nederlandse vrouwen- en prentgeschiedenis. Dit leidt mij tot de volgende onderzoeksvraag: *Welk beeld wordt weergegeven van vrouwen in Nederlandse spotprenten uit de periode 1780-1815?* Deze vraag wil ik beantwoorden aan de hand van de volgende deelvragen.

De eerste deelvraag gaat over kwantitatieve data aangaande de geselecteerde spotprenten en vrouwbeelden en luidt: wat zijn de kwantitatieve gegevens ten aanzien van spotprenten in de periode 1780-1815 en het aandeel van vrouwbeelden in die spotprenten? De aanvullende vragen bij deze deelvraag zijn: wat is de ontwikkeling wat betreft de hoeveelheid geproduceerde spotprenten gedurende het tijdvak 1780-1815? Wat is het aandeel van spotprenten met vrouwbeelden binnen het totaal aantal geproduceerde spotprenten in het tijdvak 1780-1815? Wat is de verdeling van spotprenten met vrouwbeelden uit het tijdvak 1780-1815 naar het type vrouwbeeld? Welk aandeel van spotprenten met vrouwbeelden uit het tijdvak 1780-1815 bevat een vrouwbeeld in het zwaartepunt van de compositie?

De tweede deelvraag omvat de verbeelding van vrouwbeelden die mensen symboliseren en luidt: welke rol vervulden ‘menselijke’ vrouwbeelden in spotprenten? De

¹¹ Katy Layton-Jones, ‘Review of Cindy McCreery’s *The Satirical Gaze: Prints of Women in Late Eighteenth-Century England*’, *Reviews in History*, z.d.

¹² Rudolf Dekker, ‘Vrouwen in de middeleeuwse en vroeg-modern Nederland’, in *Geschiedenis van de vrouw. Van Renaissance tot de moderne tijd*, onder redactie van Arlette Farge en Natalie Zemon Davis (Amsterdam: Agon, 1992), 434.

onderliggende vragen bij deze deelvraag zijn: in hoeverre zijn de verschillende ‘menselijke’ vrouwbeelden te periodiseren? Welke vrouwbeelden zijn in spotprenten te onderscheiden?

De derde deelvraag is: welke rol vervulden ‘allegorische’ vrouwbeelden in spotprenten? Aanvullende vragen bij deze deelvraag zijn: welke soorten allegorische vrouwbeelden zijn zichtbaar in spotprenten? Welke ontwikkelingen zijn zichtbaar in de verbeelding van allegorische vrouwbeelden in spotprenten?

De laatste deelvraag is: wat vermelden spotprenten over de positie van de vrouw in de periode 1780-1815? Deelonderwerpen bij deze vraag zijn politiek, seksualiteit en arbeid.

Bij de verschillende deelvragen zijn steeds de overeenkomsten tussen de verbeelding van vrouwen in Nederlandse spotprenten en de omschrijvingen in de literatuur over vrouwen in Britse spotprenten vergeleken. Ten slotte wordt in de conclusie antwoord gegeven op de hoofdvraag en de deelvragen. Daarnaast wordt een aanbeveling voor vervolgonderzoek gedaan.

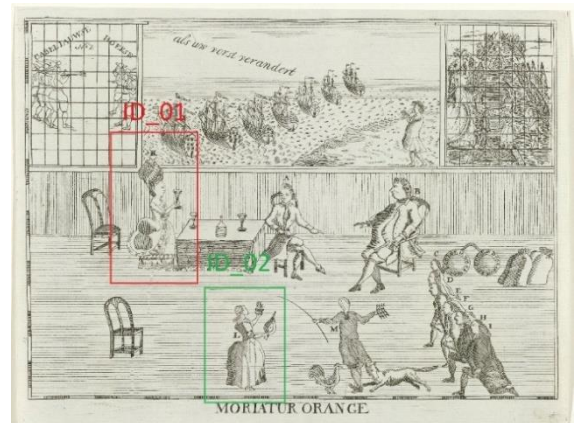
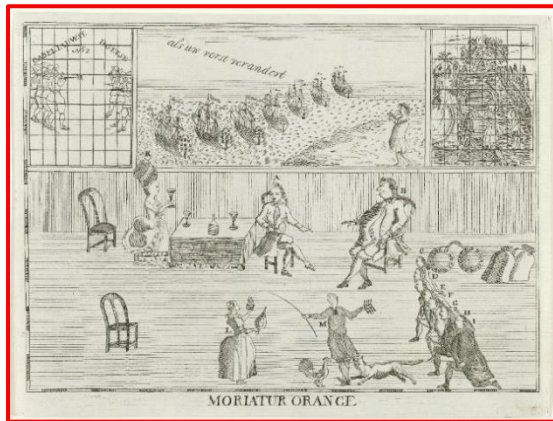
1.4 Methodologie

In deze scriptie worden spotprenten geanalyseerd op basis van een kwantitatieve analyse en een kwalitatieve inhoudsanalyse. Door middel van een kwantitatieve analyse worden inzichten verkregen in het aantal spotprenten dat geproduceerd werd in de periode 1780-1815. Daarnaast wordt door middel van een kwantitatieve analyse achterhaald hoe groot het aandeel was van vrouwbeelden in spotprenten.

Verder worden de spotprenten op basis van een kwalitatieve inhoudsanalyse geanalyseerd. In bijlage 1 bevindt zich het waarnemingsinstrument voor de analyse van spotprenten. Dit waarnemingsinstrument is te verdelen in drie delen, namelijk: algemene informatie, typering prent en vrouwen in voorstelling. In bijlage 2 bevindt zich het waarnemingsinstrument voor de verschillende vrouwbeelden. Dit waarnemingsinstrument is te verdelen in vier delen, namelijk: algemene informatie, compositie, uiterlijk en rol. De variabelen van beide waarnemingsinstrumenten worden besproken in bijlage 3.

Ter verduidelijking wordt de werkwijze hieronder toegelicht. Voor de gehele compositie is ‘waarnemingsinstrument 1’ toegepast. Bij de analyse van specifieke beeldelementen is ‘waarnemingsinstrument 2’ toegepast. Zo heeft de spotprent *Moriatur Orange* het ‘ID_01’ gekregen en werd geanalyseerd op basis van ‘waarnemingsinstrument 1.’ In deze spotprent worden twee vrouwen afgebeeld: Constance van Lynden en Tweedracht. Deze vrouwen krijgen respectievelijk ‘ID_01’ en ‘ID_02’ in ‘waarnemingsinstrument 2.’

Deze data werden opgeslagen in SPSS-bestanden. Hieronder wordt een voorbeeld van de analyse van de spotprenten en het vrouwbeeld van Constance van Lynden uitgelicht.

Afbeelding voorbeeld

Behandeld in waarnemingsinstrument 1

ID_spotprent	ID_01
Naam_spotprent	Moriatur Orange
Bron	Rijksmuseum
Maker	nee
Maker_2	
Jaartal	1782
Spotprent	politiek-religieuze spotprent
typering	anti-orangistisch
samenstelling	Vrouw+man
zwaartepunt	overall compositie
hoeveelheid	2
machtrelaties	mannen in machtspositie

Afbeelding voorbeeld

Behandeld in waarnemingsinstrument 2

ID_spotprent	ID_01
ID_vrouw	ID_01
typering prent	anti-orangistisch
Jaartal	1782
Voorgrond_achtergrond	voorgond
zwaartepunt	nee
karakter_bekend	ja
Naam	Constance van Lynden van Hoevelaken
Naam_Allegorie	
Doelwit_spot	ja
Hierarchie	niet in machtspositie
Entiteit	mens
Functie	Minnares
Functie_2	lustobject
Emotie	Geen
Lichaamsbouw	ectomorph
leeftijdscategorie	Jong volwassen
Typering_vrouwbeeld	contrarevolutionaire

1.5 Bronnenselectie

Bij het selecteren van de spotprenten zijn de volgende collecties geraadpleegd: Atlas van Stolk, Rijksmuseum, British Museum, Rijksmuseum Twente, Collectie Gelderland, Deventer Museum, Library of Congress en MetMuseum. De spotprenten zijn op basis van vier criteria geselecteerd voor verdere analyse. Ten eerste moeten op de prenten duidelijk personen of

maatschappelijke ontwikkelingen bekritiseerd worden door middel van spot. Hierdoor zijn naast spotprenten ook allegorieën geselecteerd die deze eigenschappen bezitten. Ten tweede verschenen de prenten tussen 1780 en 1815. Voor deze periode is gekozen omdat dit een compleet beeld geeft van de gehele revolutionaire periode in Nederland. Door dit criterium zijn ook volksprenten buiten beschouwing gelaten omdat deze moeilijk te periodiseren zijn. Het derde criterium is dat de spotprenten in Nederland of door Nederlanders in het buitenland vervaardigd moeten zijn. Engelse prenten worden gebruikt als vergelijkingsmateriaal maar niet als onderzoeksobject. Hierbij wordt vooral de literatuur over Britse spotprenten geraadpleegd.

Hoofdstuk 2: Historiografie

Dit hoofdstuk bestaat uit vier delen. Allereerst wordt een korte geschiedenis van de periode 1780-1815 gegeven. Nadat een overzicht van deze periode is gegeven, wordt de geschiedschrijving aangaande de rol van vrouwen in het revolutionaire tijdvak behandeld. Verder wordt de geschiedschrijving betreffende de spotprent behandeld. In het laatste gedeelte wordt de verbeelding van vrouwbeelden in de beeldende kunst en Britse spotprenten behandeld.

2.1 De patriottentijd, oranje-restauratie en Bataafs-Franse tijd

De Bataafs-Franse tijd en de patriottentijd werden lange tijd in de geschiedschrijving en het collectieve geheugen gebagatelliseerd. Het grote publiek herinnert zich bovengenoemde perioden vanwege onderdrukking, geweld en bezetting.¹³ De patriottenbeweging zou immers een burgeroorlog tot gevolg hebben. De Bataafse omwenteling van 1795 leidde uiteindelijk tot een inlijving bij het Franse keizerrijk. De periode wordt vooral herinnerd vanwege de Oranje-restauratie van 1813, de wedergeboorte van Nederland en de terugkeer van het Oranjehuis.

In de geschiedschrijving werd deze revolutionaire periode dan ook lange tijd als irrelevant en on-Hollands beschouwd. Historicus H.T. Colenbrander schreef in 1897 in zijn boek *De patriottentijd* het volgende over deze periode: “Een onnatuurlijk rumoerige klucht van de soort die ons vreemd doet opkijken, maar niet vrolijk maakt.”¹⁴ De revolutionaire ideeën van de Bataven werden gereduceerd tot een Frans importproduct. Zo introduceerde Th. Jorissen in 1883 de benaming ‘Franse tijd’ voor de periode van 1795-1813, hiermee werd de Bataafse Revolutie (1795-1798) van zijn Nederlandse karakter beroofd.

Het duurde tot de tweede helft van de twintigste eeuw voordat de Nederlandse Revolutie, de gehele periode van 1783 tot 1799, zich kon onttrekken aan haar negatieve imago. Zo benadrukt Amerikaanse historicus R.R. Palmer het belang van de Bataafse Revolutie als onderdeel van een grotere laat achttiende-eeuwse hervormingsbeweging, die aan de basis stond van een moderne politieke wereld, in zijn werken ‘Much in little: the Dutch revolution of 1795’ (1954) en *The Age of the Democratic Revolution A Political History of*

¹³ N.C.F. van Sas en F. Grijzenhout, *Denkbeeldig vaderland: kunst en politiek in de Bataafs-Franse tijd, 1795-1813* (Den Haag: SDU, 1995), 5.

¹⁴ Arie Wilschut, *Goejanverwellesluis: de strijd tussen patriotten en prinsgezinden, 1780-1787* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2000), 86.

Europe and America, 1760-1800 (1964).¹⁵ Nadien zijn verschillende onderzoeken uitgevoerd naar de revolutionaire periode in de Nederlanden rond 1800.

2.1.1 Historische context

Om een indruk te krijgen van de historische context waarin verschillende revoluties en contrarevoluties konden ontketenen, moet de tweede helft van de achttiende eeuw behandeld worden. In de tweede helft van de achttiende eeuw raakte de Nederlandse Republiek in verval. Advocaat en schrijver James Boswell reisde in 1764 door de Republiek en beschreef de situatie: “Most of their principal towns are sadly decayed, and instead of finding every mortal employed, you meet with multitudes of poor creatures who are starving in idleness.”¹⁶ Ook in de Republiek werden de symptomen van de achteruitgang door eigentijdse inwoners opgemerkt. Op basis van ‘verlichte’ opvattingen over de maakbaarheid van de samenleving werd het verval, in onder andere spectatoriale tijdschriften, verklaard vanuit morele termen.¹⁷ Zedenbederf zou de voornaamste reden zijn voor het verval. Zo werden de regenten, voornamelijk door de burgerij, beschuldigd van ‘verfransing.’ Een vorm van zedenbederf waarbij regenten de levensstijl van de Franse aristocratie klakkeloos overnamen. Voorbeelden van verfransing waren het dragen van de laatste Franse mode, bedenkelijk seksueel gedrag, een losbandige levensstijl of rentenieren.

Toen Willem V in 1766 aantrad als stadhouder ‘erfde’ hij een republiek in verval. Het verval van de Republiek werd tijdens de desastreus verlopende Vierde Engelse zeeoorlog (1780-1784) pijnlijk duidelijk. Mede hierdoor daalde de populariteit van de stadhouder. De kritiek op Willem V, maar ook op de functie en de positie van een stadhouder in het algemeen, groeide. Zowel regenten van de traditionele republikeinse kant, ‘staatsgezinden,’ als meer ‘democratisch’ georiënteerde politici begonnen kritiek te uiten op het stadhouderschap.¹⁸ Daarnaast werd de persoon Willem V steeds vaker bekritiseerd voor losbandigheid en huwelijksontrouw. Hij werd daarmee het boegbeeld van het zedenbederf dat ‘verfransing’ inhield.

¹⁵ F. Grijzenhout, N. C. F. van Sas, en Wyger Velema, *Het Bataafse experiment: politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen: Vantilt, 2013), 11.

¹⁶ James Boswell en C. C. Barfoot, *‘Een Beytie Hollandsche’: James Boswell’s Dutch Compositions* (Leiden: Academic Press Leiden, 1995), 19.

¹⁷ Paul Knevel, ‘Een kwestie van overleven. De kunst van het samenleven’, in *Geschiedenis van Holland: 1572-1795*, onder redactie van Timo Nijs en Eelco Beukers, vol. 2 (Hilversum: Verloren, 2008), 251.

¹⁸ Luuc Kooijmans en Carly Missiet, ‘Van rebellen tot “koningen in eigen huis.” Opstand, regentenbewind en politieke cultuur’, in *Geschiedenis van Holland: 1572-1795*, onder redactie van Timo Nijs en Eelco Beukers, vol. 2 (Hilversum: Verloren, 2008), 69.

Uiteindelijk leidde de Vierde Engelse zeeoorlog, in combinatie met de groeiende kritiek op Willem V, tot een periode van politieke instabiliteit. Deze periode staat onder historici bekend als de patriottentijd (1780-1787). Het pamflet *Aan het volk van Nederland*, dat verscheen in de nacht van 25 tot 26 september 1781, wordt vaak gezien als het beginpunt van deze periode. In dit pamflet werd Willem V aangewezen als de oorzaak van het economische verval en de catastrofaal verlopende zeeoorlog. Daarbij werd hij beschuldigd van corruptie en losbandigheid.¹⁹ Tevens werden democratische idealen geponereerd door Joan Derk van der Capellen tot den Pol, de patriotse schrijver van het pamflet.

Tussen 1780 en 1815 kunnen drie revolutionaire of contrarevolutionaire perioden worden onderscheiden, namelijk: de patriottentijd (1781-1787), de orangerestauroatie (1787 - 1795) en de Bataafs-Franse tijd (1795-1813). Rosendaal definieert een revolutie als een periode waarin de samenleving vooral op politiek gebied op drastische wijze verandert, of waarin daartoe pogingen worden ondernomen.²⁰

Tijdens de patriottentijd stonden de patriotten tegenover de aanhangers van de stadhouder, de orangisten. De patriotten waren een bonte verzameling van 'staatsgezinden' en burgerdemocraten. De staatsgezinden wilden hooguit een herstel van de regentenmaatschappij waarbij de stadhouder geringe macht bezat. De burgerdemocraten wilden een radicale democratisering van het Nederlandse staatsbestel.²¹ Volgens historicus Pieter Geyl waren deze patriotse burgerdemocraten representanten van de Verlichting en geïnspireerd door de Amerikaanse Revolutie.²² De orangisten waren conservatiever en voor een behoud van de status quo.

Ondanks dat de strijd tussen de patriotten en orangisten vooral een strijd op papier was, ontwikkelde het conflict zich in 1786 tot een korte burgeroorlog.²³ Willem V had de hulp van een Pruisisch leger nodig om een contrarevolutie te ontketenen en zijn gezag te herstellen. Na deze burgeroorlog begon de tweede fase, de orangerestauroatie. De patriottenleiders vluchtten naar Frankrijk waar zij Franse hulp vroegen bij de voltooiing van de revolutie. In februari 1793 vielen Franse troepen de Republiek binnen. Uiteindelijk voltooiden de patriotten hun revolutie op 18 januari 1795. Vele orangisten, waaronder de stadhouder, ontvluchtten als reactie hierop de Republiek. In 1795 begon, onder luidruchtig

¹⁹ J. Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie: Vrijheid, volk en vaderland 1783-1799* (Nijmegen: Vantilt, 2005), 17.

²⁰ Rosendaal, 15.

²¹ Koopmans, 'Een strijd op papier. Patriotten en prinsgezinden over het vaderland', 25.

²² Pieter Geyl, *Patriotten en N.S.B.ers, een historische parallel* (Amsterdam: J. van Campen, 1946), 397.

²³ Koopmans, 'Een strijd op papier. Patriotten en prinsgezinden over het vaderland', 10.

feestgedruis van de ‘Bataven’, de Bataafse Revolutie (1795-1799).²⁴ Tijdens deze periode kwamen tegenstellingen aan het licht binnen de patriotse groep. Deze resulteerden in de verdeling van de patriotten in drie groepen: ‘federalisten’, ‘unitaristen’ en ‘moderaten.’ De federalisten hadden veel overeenkomsten met de traditionele ‘staatsgezinden’. Zij pleitten voor provinciale soevereiniteit. De unitaristen wilden een democratische eenheidsstaat, terwijl de moderaten zich in hun standpunten tussen de federalisten en unitaristen bevonden. Ondanks de verdeeldheid ontstond een eenheidsstaat waarin verschillende hervormingen werden doorgevoerd. Zo werd de Verklaring van de rechten van de mens en van de burger afgekondigd (1795). Tevens kwam er een nationaal gekozen volksvertegenwoordiging, de Nationale Vergadering, (1796) en een geschreven grondwet (1798).²⁵

Rond 1798 verloren de Bataafse revolutiefesten hun opwekkende en optimistische karakter.²⁶ Verschillende staatsgrepen en zuiveringen hadden velen voorgoed van de politiek vervreemd. Daarnaast werden de Fransen steeds meer als bezetters dan als bevrijders beschouwd. Vanaf 1805 namen de zorgen over het verlies van nationale soevereiniteit toe. Onder raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck werd de overgang naar het Franse bewind onbedoeld vergemakkelijkt. In 1806 kwam de broer van Napoleon, Lodewijk Napoleon, aan de macht. Hij kon niet voorkomen dat de Bataafse Republiek in 1810 geannexeerd werd door het Franse keizerrijk. Het verlies van soevereiniteit resulteerde vanaf 1806 in een afkeer van alles wat Europees, Frans of kosmopolitisch, en daarmee on-Hollands, was.²⁷ De Franse tijd eindigde in 1813 toen Napoleon werd verslagen bij Leipzig en Franse troepen uit de Nederlanden werden verjaagd door geallieerde legers. Op 30 November 1813 keerde de zoon van Willem V terug in Nederland als ‘Soeverein Vorst der Verenigde Nederlanden.’ Willem I werd het symbool van een verenigd Nederland.

2.2 Geschiedschrijving over vrouwen rond 1800

In de Nederlandse geschiedschrijving bestaat discussie over de invloed van verlichte ideeën en democratische revoluties op de positie van de vrouw rond 1800. Historici zijn in twee groepen te verdelen. Allereerst historici, zoals Dekker, die de periode rond 1800 beschrijven

²⁴ F. Grijzenhout, *Feesten voor het vaderland: patriotse en Bataafse feesten 1780-1806* (Zwolle: Waanders, 1989), 7–16.

²⁵ Sas en Grijzenhout, *Denkbeeldig vaderland*, 6.

²⁶ Grijzenhout, *Feesten voor het vaderland*, 200–202.

²⁷ Grijzenhout, Sas, en Velema, *Het Bataafse experiment*, 11.

als een tijd waarin vrouwen werden uitgesloten van politieke participatie.²⁸ Vaak beweren deze historici dat vrouwen uit het publieke leven verdwenen en werden teruggedrongen tot de huiselijke sfeer. Ten tweede bestaan historici die beargumenteren dat verlichte ideeën en democratische revoluties vrouwen de mogelijkheid boden om politiek te participeren en ideeën over emancipatie uit te dragen, zoals historica Myriam Everard. Deze historici beschouwen het revolutionaire tijdvak als een periode waarin een emancipatorische ontwikkeling plaatsvond. Op basis van de thema's 'macht en politiek', 'seksualiteit' en 'arbeid' wordt deze discussie uiteengezet. Bij de behandeling van deze thema's staan verschillende concepten centraal.

2.2.1 *Macht en politiek*

Het thema macht en politiek wordt benaderd vanuit het concept: de scheiding van de sferen. Volgens verschillende historici werd tijdens het revolutionaire tijdvak de vrouw teruggedrongen naar de huiselijke sfeer, ook wel de 'vrouwelijke sfeer' genoemd. Voordat echter de 'vrouwelijke sfeer' beschreven kan worden, moet het ontstaan van de burgerlijke publieke sfeer behandeld worden. Filosoof en socioloog Jürgen Habermas behandelt in *Strukturwandel der Öffentlichkeit* de opkomst en ondergang van de burgerlijke publieke sfeer in verschillende West-Europese landen gedurende de achttiende eeuw. Habermas maakt een onderscheid tussen de publieke sfeer en privésfeer. De publieke sfeer is de ruimte in het publieke domein waarin publieke opinie uitgedrukt en gevormd wordt.⁴¹ In de achttiende eeuw kwamen in koffiehuisen, salons en sociëteiten burgers bijeen om discussies te voeren. Door middel van dialoog en debat werd een consensus gevormd die beleid kon beïnvloeden. Voor het vormen van deze consensus moest de publieke sfeer voldoen aan de volgende voorwaarden. Ten eerste moest gelijkwaardigheid centraal staan. Deze gelijkwaardigheid hoefde niet te worden verwezenlijkt, maar moest wel werkzaam zijn. Mensen moesten behandeld worden alsof ze gelijken waren. Daarnaast werd geen enkel onderwerp vermeden en werd principieel niemand uitgesloten van het debat.⁴²

Volgens filosofe Nancy Fraser staat de achttiende-eeuwse publieke sfeer ver af van de

²⁸ Dekker, 'Vrouwen in de middeleeuwse en vroeg-modern Nederland'; Rudolf Dekker, 'Revolutionaire En Contrarevolutionaire Vrouwen in Nederland, 1780-1800', *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 2, nr. 3/4 (1 januari 1989): 545–63.

⁴¹ Roeland Harms, *Pamfletten en publieke opinie: massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011), 21.

⁴² Rob Devos, 'De structuurverandering van het publieke domein (Jürgen Habermas)', *De Uil van Minerva* 30, nr. 2 (2017): 157.

idealen van Habermas.⁴³ Zij betoogt dat de publieke sfeer in de achttiende eeuw uitsluitend toegankelijk was voor bourgeois mannen. In de salons, koffiehuisen en sociëteiten was geen ruimte voor vrouwen en minder bedeelde.⁴⁴ De burgerlijke publieke sfeer werd geassocieerd met mannelijkheid terwijl de huiselijke sfeer als vrouwelijk werd beschouwd.⁴⁵ Volgens wetenschappers als Fraser hadden vrouwen in deze ‘vrouwelijke sfeer’ geen mogelijkheid om hun stem te uiten.

Vanaf de jaren tachtig van de twintigste eeuw wordt ook in de Nederlandse geschiedschrijving geschreven over de positie van de vrouw in de politiek en publieke sfeer gedurende het revolutionaire tijdvak. Dekker was een van de eerste historici die de positie van de Nederlandse vrouw tijdens revoluties beschreef in zijn artikel “Revolutionaire en contrarevolutionaire vrouwen in Nederland, 1780-1800”. Hierin beschrijft hij op welke manier vrouwen aan beide zijden van het politieke spectrum deelnamen in revoluties en contrarevoluties. Contrarevolutionaire vrouwen bezaten tijdens de patriottentijd vooral informele macht. Zo konden hooggeplaatste contrarevolutionaire vrouwen als Wilhelmina van Pruisen invloed uitoefenen op de stadhouder. Daarnaast hadden contrarevolutionaire vrouwen uit de lagere sociale lagen vaak veel invloed als leiders binnen de buurtgemeenschap. ‘Wijven’ als Kaat Mossel, Mooie Mie, het Konijnenwif en Oranje Meid organiseerden in verschillende steden protesten tegen de patriotten.⁴⁶ Dekker plaatst deze ‘wijven’ in een lange traditie van vrouwen als organisatoren van oproeren in de Republiek. Volgens Dekker waren vrouwen na 1800 nog zelden betrokken als organisatoren bij oproeren, doordat traditionele mobilisatiekaders als de buurtgemeenschap vervangen werden door politieke partijen en vakverenigingen.⁴⁷ Binnen deze ‘nieuwe’ mobilisatiekaders speelden vrouwen geen of een geringe rol.

In tegenstelling tot de orangisten bedienden de patriotten zich van andere mobilisatiekaders bij het mobiliseren van hun leden. Zij mobiliseerden hun leden vooral door middel van vrijkorpsen en schutterijen. Hierdoor bestond de samenstelling van de patriottenbeweging voornamelijk uit mannen. Revolutionaire vrouwen hadden, mede hierdoor, een marginale rol binnen de patriottenbeweging. Daarnaast maakten de patriotten gebruik van geschreven media bij de mobilisatie van hun leden. Tijdens de patriottentijd was

⁴³ Jane Mensbridge, ‘The Long Life of Nancy Fraser’s “Rethinking the Public Sphere”’, in *Feminism, Capitalism, and Critique Essays in Honor of Nancy Fraser*, onder redactie van Banu Bargu en Chiara Bottici, 2017, 101–7.

⁴⁴ Mensbridge, 102.

⁴⁵ Myriam Everard en Ulla Jansz, *Sekse een begripsgeschiedenis* (Hilversum: Verloren, 2018), 13.

⁴⁶ Dekker, ‘Revolutionaire En Contrarevolutionaire Vrouwen in Nederland, 1780-1800’, 562.

⁴⁷ Dekker, 551.

de rol van vrouwen in deze geschreven media marginaal. In 1797, tijdens de Bataafs-Franse tijd, veranderde dit en hadden revolutionaire vrouwen een actievere rol in het publieke debat, met name in de geschreven media. Zo werden in de *Nationaale Bataafsche Courant* in 1797 vijf stukken van vrouwen gepubliceerd, terwijl de *Oprechte Nationaale Courant* zelfs zestien stukken publiceerde van vrouwelijke auteurs.⁴⁸ In krantartikelen werden de publieke rechten van vrouwen uitgebreid besproken, door zowel mannen als vrouwen. Na de tweede staatsgreep van de unitarist Herman Daendels, op 12 juni 1798, verdwenen de stukken van vrouwelijke auteurs uit de kranten. De *Nationaale Bataafse Courant* werd de spreekbuis van de unitaristen en de discussie over vrouwenrechten verdween. Uiteindelijk was, volgens Dekker, deze ‘allereerste feministische golf’ van korte duur en gering van invloed. Dekker trekt de conclusie: “Alles bijeen genomen bleef de rol van de vrouwen marginaal en weerspiegelde daarmee de positie die vrouwen in de achttiende-eeuwse Nederlandse samenleving in toenemende mate innamen.”⁵⁴ In het overzichtsartikel ‘Vrouwen in middeleeuws en vroeg-modern Nederland’ voegt hij hieraan toe: “De eerstvolgende honderd jaar zou alles bij het oude blijven.”⁵⁵

Everard was een van de eerste historici die entameerde dat de traditionele geschiedschrijving zoals Dekker deze beschreef, over de politieke betrokkenheid van vrouwen tijdens het revolutionaire tijdvak, “herschrijving behoeft.”⁵⁷ Zij spoorde historici aan om de gangbare interpretatie, waarin de positie van de vrouw in de late achttiende eeuw gekenmerkt werd door uitsluiting of marginaliteit, los te laten. Zo stelde zij: “Wie bereid is de gangbare interpretaties te laten varen, ziet dat vrouwen rond 1800 op allerlei manieren en op tal van plaatsen blijf gaven van een even actieve politieke betrokkenheid.”⁵⁸

Een van de revisies van Everard was een nieuwe beschouwing van de vrouwelijke personificatie Vrijheid. Volgens kunsthistorici, zoals Frans Grijzenhout, behoeft het geslacht van Vrijheid en andere allegorieën geen nadere beschouwing omdat in de iconografische traditie abstracte begrippen gewoonlijk door vrouwen werden gesymboliseerd. Everard beweert daarentegen dat het allegorische vrouwbeeld Vrijheid een belangrijk rolmodel was en vrouwen inspireerde om actief deel te nemen aan de politiek. Zij baseert zich hierbij op de prominente fysieke aanwezigheid van burgeres Bartha van der Meer verkleed als Vrijheid bij

⁴⁸ Dekker, 555.

⁵⁴ Dekker, ‘Revolutionaire En Contrarevolutionaire Vrouwen in Nederland, 1780-1800’, 563.

⁵⁵ Dekker, ‘Vrouwen in de middeleeuwse en vroeg-modern Nederland’, 419.

⁵⁷ Myriam Everard, ‘In en om de (Nieuwe) Bataafsche Vrouwe Courant: Het aandeel van vrouwen in een revolutionaire politieke cultuur’, *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 24, nr. 1 (2001): 68.

⁵⁸ Myriam Everard, ‘Vrouwen voor ’t vaderland: burgeres Van der Meer en de Bataafse politiek’, *Holland* 31 (1999): 281.

de optocht voor de opening van de Nationale Vergadering. Zij stelt dan ook: “Waar de Vrijheid *niet* voor stond - huiselijkheid, moederschap, feminisme - mag ons het zicht niet ontnemen op dat waar zij *wel* voor stond: de betrokkenheid van vrouwen bij de publieke zaak.”⁵⁹ Volgens Historicus Stefan Dudink was het allegorische figuur Vrijheid meer dan alleen een rolmodel voor vrouwen. Hij stelt dat Vrijheid voor zowel mannen als vrouwen een belangrijk rolmodel was gedurende de patriottentijd, omdat tevens mannelijkheid gekoppeld kon worden aan dit allegorische figuur door haar strijdvaardigheid.⁶⁰

Daarnaast stelt Everard in haar onderzoek naar verschillende Amsterdamse kranten, dat de burgerparticipatie van vrouwen tijdens de Bataafse Revolutie groter en gedifferentieerder was dan eerder werd beweerd. De vrouwelijke burgerparticipatie was onopgemerkt gebleven in eerdere onderzoeken doordat de lokale kranten zelden de tand des tijds doorstonden. Volgens Everard fungeerden vrouwen in het politieke klimaat van Amsterdam als “krantenloopster, boekverkoopster, uitgeefster, schrijfster en redactrice.”⁶¹ Verder verklaart zij dat de afname van vrouwelijke burgerparticipatie na de tweede staatsgreep van Daendels niet exclusief gebonden was aan de vrouwelijke sekse. Bij zowel mannen als vrouwen speelden een combinatie van ‘politieke moeheid’ en angst door de verscherping van censuur een belangrijke rol voor de afname van politieke participatie.

2.2.2 Seksualiteit

Bij het thema ‘familie en het lichaam’ staat het concept polarisering van het seksekarakter centraal. Volgens deze conceptualisering werd sekse in de achttiende eeuw steeds scherper in tegenovergestelde, vaak biologische, termen beschreven. Dit concept wordt meestal benaderd vanuit de ontwikkeling van een ‘one-sex model’ naar een ‘two-sex model’, bedacht door historicus Thomas Laqueur.⁶² Volgens Laqueur werden vrouwen in het ‘one-sex model’ beschouwd als minder geslaagde versies van de man. In de tweede helft van de achttiende eeuw zou dit veranderen en ontstond het ‘two-sex model.’ In dit model werden vrouwen en mannen allebei geprezen vanwege verschillende natuurlijke eigenschappen en vaardigheden.

⁵⁹ Everard, 281.

⁶⁰ S. P. Dudink, “‘For the defense of our liberty’”: Gender in Dutch civic militancy (1780-1800), in *Gender in urban Europe: Sites of political activity and citizenship, 1750-1900*, onder redactie van K. Cowman, N.J Koefoed, en A.K Sjørgen (New York: Routledge, 2014), 114–15.

⁶¹ Everard, ‘In en om de (Nieuwe) Bataafsche Vrouwe Courant’:, 80.

⁶² Everard en Jansz, *Sekse een begripsgeschiedenis*, 13.

Mannelijke eigenschappen waren bijvoorbeeld: denken, leiden, creëren en organiseren.⁶³ Vrouwelijke eigenschappen daarentegen waren voelen, volgen, baren en zorgen. Volgens verschillende historici werden deze ‘ontdekte’ eigenschappen gebruikt om maatschappelijke ontwikkelingen met betrekking tot geslachtsrollen te legitimeren en vrouwen terug te dringen in de huiselijke sfeer.

Dekker beschrijft de opkomst van deze geslachtsrollen gedurende de vroegmoderne tijd in de Nederlanden. Zo beschrijft hij dat in de vroegmoderne tijd het ideaalbeeld bestond van man en vrouw als gelijkwaardige partners waarbij de vrouw de opvoedster was en de man voor het inkomen zorgde.⁶⁴ Dit was in overeenstemming met het beeld van het verlichte beschavingsideaal dat door volksopvoeders zoals de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen werd gepropagandeerd. Volgens Dekker stonden vrouwen tijdens deze periode het grootste gedeelte van hun leven onder het gezag van een man, eerst hun vader en later hun echtgenoot. Een vrouw moest aan het ideaalbeeld voldoen van een oppassende dochter en later in haar leven dat van een zorgzame moeder.

Volgens historica Maaïke Meijer, in *Vrome en geleerde hartsvriendinnen in de achttiende eeuw in Nederland* uit 1984, creëerden zowel mannen als vrouwen aan het eind van de achttiende eeuw het ideaalbeeld van de vrouw als opvoedster, echtgenote en moeder.⁶⁵ Geleerde vrouwen die van dit ideaalbeeld, als zorgzame moeder, afweken werden geridiculiseerd. In spectatoriale tijdschriften werden deze vrouwen bespot en omschreven als manwijven. Verder werden geleerde vrouwen ervan beschuldigd hun taken als echtgenote en moeder te verwaarlozen.

De laatste jaren wordt het concept de ‘polarisering van het seksekarakter’ bekritiseerd. Zo beschrijft Koolhaas-Grosfeld dat halverwege de achttiende eeuw ‘vrouwelijke’ taken, zoals moederschap, die voorheen door historici in de privésfeer werden geplaatst, maatschappelijke relevantie hadden. Het privé en publieke belang waren nauw met elkaar verbonden.⁶⁷ Moederschap was een belangrijke publieke taak. Daarnaast benadrukt Koolhaas-Grosfeld dat pas na 1809, toen de economische en politieke positie van Nederland verslechterde, de harmonieuze huiselijkheid en daarmee huiselijke vrouwen werden geïdealiseerd.

⁶³ Dorothee Sturkenboom, ‘Het perpetuum mobile van de emotionele vrouw. Veranderende betekenissen van sekse en emoties ten tijde van de Verlichting’, *Tijdschrift voor Genderstudies* 1, nr. 4 (1998): 23.

⁶⁴ Dekker, ‘Revolutionaire En Contrarevolutionaire Vrouwen in Nederland, 1780-1800’, 425.

⁶⁵ Maaïke Meijer, ‘Vrome en geleerde hartsvriendinnen in de achttiende eeuw in Nederland’, in *Onder mannen, onder vrouwen: studies van homosociale emancipatie*, onder redactie van Mattias Duyves, Gert Hekma, en Paula Koelemij (Amsterdam: SUA, 1984), 167–81.

⁶⁷ Koolhaas-Grosfeld, ‘Voor man en maatschappij’, 209.

In de essaybundel *Sekse, een begripsgeschiedenis* uit 2018, verwerpen vrijwel alle auteurs de notie dat de polarisering van het seksekarakter plaatsvond rond 1800 of dat deze gevolgen had voor de maatschappelijke uitsluiting van vrouwen. Zo beschrijft Koolhaas-Grosfeld dat Johannes Le Franc Berkhey in zijn negendelige *Natuurlijke historie van Holland* (1769-1811) de fysieke sekseverschillen relativeert en dat de vitale, werkende vrouw hierin wordt verheerlijkt.⁶⁸ Volgens Koolhaas-Grosfeld is de boodschap van Le Franc Berkhey hiermee vergelijkbaar met de opinies in eigentijdse spectatoriale tijdschriften. Verder beschrijft Ellen Krol in deze essaybundel dat Duitse zedenkundige handboeken, waarin een polarisering van het seksekarakter werd bepleit, veel kritiek kregen in de Nederlanden. Vooral de vrouwelijke ondergeschikte ‘slavinnenrol’ die in de Duitse literatuur werd bepleit was controversieel. Ten slotte behandelt Dudink mannelijkheid in relatie tot de natie. Volgens hem werd mannelijkheid gedurende het restauratietijdperk (1815-1830) niet gekoppeld aan openbaarheid, maar verbonden aan huiselijkheid. Pas na 1840 zou een scheiding tussen de sferen plaatsvinden op basis van sekse.

2.2.3 *Arbeid*

Dekker constateert op basis van belastingkohieren en notariële archieven dat vrouwen een klein deel vormden van de werkende bevolking in de achttiende eeuw. Zo stelt Dekker: “De indruk bestaat dat de positie van de vrouw in de economie in de tweede helft van de achttiende eeuw afbrokkelt, zowel absoluut, als relatief, ten opzichte van de man.”⁶⁹ Desondanks bleven beroepen bestaan die uitsluitend door vrouwen werden uitgevoerd, zoals visverkoopster, spinster en dienstbode. Volgens Dekker had deze afbrokkelende sociaaleconomische positie van de vrouw als resultaat dat vrouwen een klein aandeel hadden in de revoluties en contrarevoluties tijdens het revolutionaire tijdvak.⁷⁰

Historici Wijnand Mijnhardt en Joost Kloek verklaren, in *1800 Blauwdrukken voor een Natie*, de neergang van vrouwen als aandeel van de werkende bevolking vanuit maatschappelijke veranderingen. Volgens hen waren taken in de huiselijke sfeer voor vrouwen belangrijker geworden dan arbeid buitenshuis. Zo verklaren zij: “Vrouwen hadden vele kansen op de arbeidsmarkt maar naarmate ze hoger geplaatst waren op de sociale ladder,

⁶⁸ Eveline Koolhaas-Grosfeld, ‘In kracht en kloekheid gelijk: sekse in de *Natuurlijke historie van Holland* van Johannes le Francq van Berkhey’, in *Sekse een begripsgeschiedenis* (Hilversum: Verloren, 2018), 97–113.

⁶⁹ Dekker, ‘Revolutionaire En Contrarevolutionaire Vrouwen in Nederland, 1780-1800’, 549.

⁷⁰ Dekker, 550.

werd steeds minder verwacht dat ze van die mogelijkheden gebruik zouden maken.”⁷¹

Vrouwen uit lagere sociale standen waren genoodzaakt om buitenshuis te werken. Deze vrouwen werden als onfatsoenlijk beschouwd.

In aansluiting op de thema's ‘macht en politiek’ en ‘familie en het lichaam’ suggereren Mijnhardt en Kloek niet dat de neergang van het aandeel van vrouwen in de werkende bevolking invloed had op de uitsluiting van vrouwen in de publieke sfeer. Volgens hen konden middenstandsvrouwen vanuit de huiselijke sfeer de publieke opinie beïnvloeden. Zo stellen zij:

*Vrouwen hadden voortaan een gelijkwaardige plaats in het burgerlijk universum, hun inbreng in de publieke opinie was gelegitimeerd, ze konden aanspraak maken op een adequate opvoeding en tenslotte was ook de terugtrekking uit de wereld van arbeid buitenshuis, een wereld die toch al in de reuk van eerloosheid en onfatsoen had gestaan, gerechtvaardigd.*⁷²

2.3 De spotprent

In deze paragraaf wordt de terminologie over spotprenten behandeld. Daarnaast wordt de ontwikkeling van de achttiende -eeuwse spotprenten beschreven. Hierbij is Engelse literatuur over dit onderwerp geraadpleegd, omdat over de spotprent in de Nederlandse geschiedschrijving weinig geschreven is.

2.3.1 Karikatuur, satire en spotprent

In de Britse geschiedschrijving wordt de periode van 1770 tot 1830 de ‘Golden Age of Caricature’ genoemd.⁷⁷ De term ‘caricature’ kan verwarring veroorzaken omdat het in de Britse geschiedschrijving uitwisselbaar gebruikt wordt met uitdrukkingen als karikatuur, satirische prent of ‘spotprent’.⁷⁸ Deze termen – karikatuur, satire en spotprent - behoeven nadere uitleg.

Kunsthistoricus Paul Knolle definieert de spotprent als een prent die iets of iemand

⁷¹ J.J Kloek en W.W Mijnhardt, ‘De natie: vrouwen en het volk’, in *1800: blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag: SDU, 2001), 246.

⁷² Kloek en Mijnhardt, 253.

⁷⁷ Diana Donald, *The Age of Caricature: Satirical Prints in the Reign of George III*. (New Haven; London: Yale University Press, 1997), 9.

⁷⁸ David Taylor, ‘The practice of caricature in 18th-century Britain’, *Literature Compass* 14 (1 mei 2017): 1, <https://doi.org/10.1111/lic3.12383>.

belachelijk maakt.⁷⁹ De achttiende-eeuwse Nederlandse spotprenten kennen veel verschillende vormen en uitingen. Volgens Knolle voldoet de term “spot” om de gemeenschappelijke eigenschappen van de achttiende-eeuwse spotprent te omvatten, die uiteenliepen van goedmoedige humor tot schokkende satire of van complexe allegorieën tot simpele beeldgrappen. Knolle hanteert de verdeling van de achttiende-eeuwse spotprent in politiek-religieuze en sociale spotprenten.

Satire kent vele gezichten en vormen, uiteenlopend van prentkunst tot theater. Het definiëren van het begrip satire blijkt een moeilijke kwestie. Zo schrijft literairwetenschapper George Austin in *Satire: spirit and art* dat “attempting to define satire has been like trying to put a shadow in a sack”.⁸⁰ Historicus Ivo Nieuwenhuis beschrijft verschillende kenmerken van satire. Ten eerste spelen bij satire parodie, ironie en karikatuur een belangrijke rol. Ten tweede is satire gericht op de lachlust. Ten derde ageert satire ergens tegen. Ten vierde trapt satire tegen heilige huisjes aan en legt het taboes bloot.⁸¹ Daarnaast stelt literatuurwetenschapper Dustin Griffin dat satirici niet per se een moraal of waarheid willen poneren in hun werk maar een onderwerp ter discussie willen stellen.⁸²

Ten slotte volgt de behandeling van het begrip karikatuur. De karikatuur is een stijlmiddel waarbij karaktertrekken vervormd of uitvergroot worden.⁸³ Voorbeelden van manieren aangaande vervormingen in karikaturen zijn het animaliseren of infantiliseren van de bespote personen. Bij het uitvergroten van karaktertrekken speelde fysionomie een belangrijke rol. Fysionomie of gelaatkunde is een pseudowetenschap waarbij door middel van het bestuderen van uiterlijke kenmerken karaktereigenschappen worden toegekend aan een persoon. Deze wetenschap werd populair gedurende de Verlichting. In karikaturen werd fysionomie toegepast door uiterlijke kenmerken te vergroten of om verborgen karaktertrekken weer te geven.⁸⁴ De Britse spotprent *Doublures of Character*, van James Gillray, waarbij

⁷⁹ Paul Knolle, *Comiecqve tafereelen: over 18de-eeuwse Nederlandse spotprenten* (Amsterdam: Amsterdams Historisch Museum, 1983), 5.

⁸⁰ George Austin Test, *Satire: Spirit and Art* (University of South Florida Press, 1991), 13–15.

⁸¹ Ivo Nieuwenhuis, *Onder het mom van satire: laster, spot en ironie in Nederland, 1780-1800* (Hilversum: Verloren, 2014), 10–11.

⁸² Dustin H. Griffin, *Satire: A Critical Reintroduction* (University Press of Kentucky, 1994), 4–5.

⁸³ Nieuwenhuis, *Onder het mom van satire*, 77.

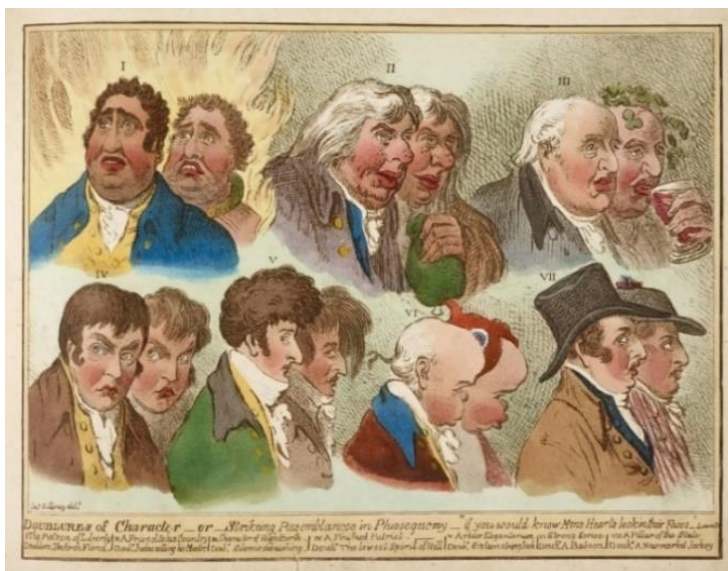
⁸⁴ Sharrona Pearl, *About Faces: Physiognomy in Nineteenth-Century Britain* (Harvard University Press, 2010), 87.

kritiek werd geuit op de ‘Whig leaders,’ is een voorbeeld van de toepassing van fysionomie in spotprenten (afb.2).⁸⁵

2.3.2 De opkomst van de karikatuur of vereenvoudiging van de spotprent

In de Britse geschiedschrijving is ‘caricature’ een verzamelterm voor de satirische prent, de spotprent en de karikatuur. Verschillende Britse historici beschouwen de opkomst van de karikatuur en daarmee de spotprent als een Brits fenomeen.⁸⁶ Deze historici baseren zich op het “historical narrative of caricature’s progress.”⁸⁷ Hierbij wordt de ontwikkeling van de karikatuur en daarmee de spotprent beschreven in drie stadia. Als eerste werd in de eerste helft van de achttiende eeuw de karikatuur in Groot-Brittannië geïntroduceerd door *Grand Tourists* die ‘caricatura’ meenamen uit Italië. Daarna werd gedurende de jaren vijftig van de achttiende eeuw door aristocraten in de privésfeer de karikatuur toegepast in politieke prenten. Ten slotte zou gedurende de jaren tachtig van de achttiende eeuw de karikatuur in politieke satire in de openbaarheid komen.

Deze these wordt in de Britse geschiedschrijving sinds de jaren negentig in toenemende mate geproblematiseerd, omdat het geen rekening houdt met allegorische spotprenten die aan de karikatuur vooraf gingen.⁸⁸ Historici als Diana Donald benaderen de

Afbeelding 2

James Gillray, *Doublures of Character – or – Striking Resemblances in Physiognomy*, ets met de hand gekleurd, 1818. British Library, 745.a.6

verschuiving van allegorie naar karikatuur als een evolutie van de ‘spotprent.’⁸⁹ Hierbij wordt

⁸⁵ Victor S. Navasky, *The Art of Controversy: Political Cartoons and Their Enduring Power* (Knopf Doubleday Publishing Group, 2013), 61.

⁸⁶ Cindy McCreery, *The Satirical Gaze: Prints of Women in Late Eighteenth-Century England* (Oxford: Clarendon Press, 2008), 7.

⁸⁷ Taylor, ‘The practice of caricature in 18th-century Britain’, 3.

⁸⁸ Taylor, 3.

⁸⁹ Donald, *The Age of Caricature*, 51.

de evolutie van de allegorie naar de karikatuur als een ontwikkelingsfase binnen de ontwikkeling van de ‘spotprent’ beschouwd. De ontwikkelingsfase van de ‘spotprent’ periodiseren historici als: allegorische prent (1700-1750) – karikatuur (1750-1830) – cartoon (1830-heden). Donald verbindt de verschuiving van allegorische prenten naar karikatuur aan sociale standen. Volgens haar was de allegorische spotprent sterk verbonden met lagere sociale standen, terwijl de karikatuur elitair was. Zij karakteriseert de karikatuur als “the art of the excluded”.⁹⁰

Deze evolutietheorie van de spotprent werd al snel bekritiseerd door verschillende historici. Zo problematiseert kunsthistorica Eirwen Nicholson de lineaire benadering en de verbondenheid met stand van deze ‘evolutietheorie.’ Volgens haar was de allegorische verbeelding geen achterhaalde ‘volkse’ manier van verbeelden. Kunsthistorica Amelia Rauser verklaart de opkomst van de karikatuur als “a consequence of the emergence of the modern self.”⁹¹ Volgens haar was de karikatuur beter geschikt “for representing this new self”.⁹² Daarnaast bekritiseert zij de gangbare veronderstelling dat ‘spotprenten’ een achttiende-eeuws Brits fenomeen waren. Zo stelt kunsthistorica Meredith McNeil-Hale dat de Nederlander Romeyn de Hooghe de uitvinder was van de spotprent als moderne politieke satire.⁹³

In de Nederlandse geschiedschrijving wordt de transformatie van de spotprent in de tweede helft van de achttiende eeuw ook opgemerkt. Knolle, in *Comiecque tafereelen*, spreekt van een “vereenvoudiging van de spotprent” in de achttiende eeuw.⁹⁴ De complexe allegorische prenten, met vaak mythische en Bijbelse verwijzingen, maakte plaats voor karikaturale spotprenten met eenvoudige beeldgrappen.⁹⁵ Knolle geeft verschillende verklaringen voor de vereenvoudiging van de spotprent. Ten eerste moest in een tijd van burgeremancipatie het uiterlijk en de inhoud toegankelijker zijn voor een groter publiek. Ten tweede was het tekenen gaan behoren bij de opvoeding, waardoor steeds meer amateurs zich mengden in de spotprentenproductie. Ten derde was het publiek door nieuwe opvoedingsidealen beter op de hoogte van (inter)nationale politieke gebeurtenissen. Ten slotte geeft Knolle naast maatschappelijke verklaringen twee artistieke factoren voor de vereenvoudiging van de spotprent. Ten eerste preekten in de achttiende eeuw neoclassicisten

⁹⁰ Donald, 54.

⁹¹ Amelia Faye Rauser, *Caricature Unmasked: Irony, Authenticity, and Individualism in Eighteenth-Century English Prints* (Associated University Presse, 2008), 15.

⁹² Ibid.

⁹³ Meredith McNeill Hale, *The Birth of Modern Political Satire: Romeyn de Hooghe and the Glorious Revolution* (New York: Oxford University Press, 2020), 1–8.

⁹⁴ Knolle, *Comiecque tafereelen*, 19.

⁹⁵ Knolle, 19.

voor een nieuwe eenvoud in het dagelijks leven en in de kunst. Het ligt voor de hand dat spotprentkunstenaars meegingen in deze trend. Ten tweede stond de allegorie als kunstvorm ter discussie.

Nieuwenhuis plaatst een kanttekening bij deze lineaire ontwikkeling van de Nederlandse spotprent, zoals Knolle beweert. Volgens hem bevatten de Nederlandse spotprenten, en met name de spotprenten in het spectatoriale tijdschrift de *Lantaarn*, omstreeks 1800 nog vele allegorische eigenschappen.⁹⁶ Allegorische figuren en metaforische voorstellingen werden nog regelmatig gebruikt.

2.4 Vrouwbeelden

In deze paragraaf wordt de verbeelding van vrouwen in de beeldende kunst tijdens het revolutionaire tijdvak behandeld. In tegenstelling tot de Nederlandse geschiedschrijving is in de Britse geschiedschrijving uitgebreid geschreven over de verbeelding van vrouwen in spotprenten. Voordat de verbeelding van vrouwen in spotprenten behandeld wordt, moet een indruk gegeven worden van de Britse geschiedschrijving over de positie van de vrouw rond 1800. Ten slotte zal in dit hoofdstuk de geschiedschrijving over het allegorische vrouwbeeld ‘De Hollandse Maagd’ behandeld worden.

2.4.1 *De Britse geschiedschrijving over de positie van de vrouw rond 1800*

Hoewel in Groot-Brittannië geen democratische revolutie plaatsvond, veranderde de positie van de vrouw in de Britse samenleving onder invloed van verlichte ideeën. In de traditionele Britse geschiedschrijving, over de effecten van verlichte ideeën op de positie van de vrouw, bestond de consensus dat een emancipatorische ontwikkeling gevolgd werd door een inperking van de publieke rollen van vrouwen in de latere decennia van de achttiende eeuw.⁹⁷ Britse historici benaderden de positie van de vrouw vanuit de concepten ‘polarisering van het seksekarakter’ en ‘scheiding van de sferen’.

In een invloedrijk artikel binnen de Britse geschiedschrijving “Golden age of Seperate Spheres” problematiseert historica Amanda Vickery de concepten, ‘polarisering van het seksekarakter’ en ‘scheiding van de sferen’, waarmee historici de positie van de achttiende -

⁹⁶ Nieuwenhuis, *Onder het mom van satire*, 74–78.

⁹⁷ Layton-Jones, ‘Review of Cindy McCreery’s *The Satirical Gaze*’.

eeuwse vrouw benaderden.⁹⁸ Volgens haar geeft de hantering van deze concepten een gesimplificeerd beeld van de geschiedenis van de vrouw. Het toepassen van deze concepten zou altijd leiden tot dezelfde conclusie, namelijk dat de vrouwen uit de middenstand werden uitgesloten. Vickery betoogt dat nieuwe categorieën en concepten moeten worden gegenereerd, met meer aandacht voor documenten vervaardigd door vrouwen zelf. Alleen dan kunnen historici vaststellen of de retoriek van huiselijkheid en privésfeer bijdroegen aan de uitsluiting van vrouwen of dat de neergang van vrouwen in de publieke sfeer een ‘vrijwillige’ reactie was op verworven vrijheden.

Volgens Layton-Jones biedt de studie naar de verbeelding van vrouwen in spotprenten een nieuwe veelbelovende richting in de benadering van de positie van de vrouw in de achttiende eeuw. Een analyse van de stereotype vrouwbeelden in spotprenten kan achterhalen of vrouwen zowel in de huiselijke sfeer als in de publieke sfeer blootstonden aan de afkeuring dan wel goedkeuring van een eenduidige publieke opinie.⁹⁹

2.4.2 *Vrouwbeelden in Britse spotprenten*

Verschillende historici beschreven de verbeelding van vrouwen in Britse spotprenten. In het historiografische artikel “Seeing the past” beschrijft Roy Porter de representatie van vrouwen gedurende het Georgiaanse tijdperk (1717-1837) in spotprenten.¹⁰⁰ Porter maakt onderscheid tussen allegorische en ‘menselijke’ vrouwbeelden. Allegorische vrouwbeelden zijn personificaties die concepten verbeelden zoals vrijheid of gerechtigheid. ‘Menselijke’ vrouwbeelden verbeelden reële vrouwen. Beide vrouwbeelden worden volgens Porter geseksualiseerd in Britse spotprenten. Vrouwen zijn in deze prenten zowel bron als slachtoffer van verleiding van mannen. Naar aanleiding van het historiografische artikel van Porter zijn verschillende onderzoeken gedaan naar ‘menselijke’ en allegorische vrouwbeelden. Hieronder zijn enkele van deze onderzoeken beschreven.

2.4.2.1 *‘Menselijke’ vrouwbeelden in Britse spotprenten*

⁹⁸ Amanda Vickery, ‘Golden Age to Separate Spheres? A Review of the Categories and Chronology of English Women’s History’, *The Historical Journal* 36, nr. 2 (1993): 383–414, <https://www.jstor.org/stable/2639654>.

⁹⁹ Layton-Jones, ‘Review of Cindy McCreery’s *The Satirical Gaze*’.

¹⁰⁰ Roy Porter, ‘Seeing the Past’, onder redactie van Michael Duffy e.a., *Past & Present*, nr. 118 (1988): 204–5.

Kunsthistorica Cindy McCreery beschrijft in *The Satirical Gaze* verschillende ‘menselijke’ vrouwbeelden gedurende de ‘Golden Age of Caricature’.¹⁰¹ Zij maakt hierbij onderscheid tussen verschillende vrouwbeelden die elkaar overlappen: prostituees, straatverkoopsters, courtisanes, actrices, literaire dames, politieke vrouwen, partners, moeders, overspelige vrouwen en vrouwen ouder dan vijftig jaar. Bijna alle verbeelde vrouwen waren slachtoffers van spot. Alleen moeders werden geïdealiseerd. Volgens haar onthullen de spotprenten het maatschappelijke verlangen om onderscheid te maken tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid. McCreery laat zien dat de acties van bepaalde vrouwen werden gezien als indicatoren voor het welzijn van de natie. Spotprenten toonden dat vrouwen die afweken van maatschappelijke normen werden beschouwd als onnatuurlijk of soms onpatriottisch.

Kunsthistoricus John Moores benadert in *Representation of France in English Satirical Print* de representatie van Franse vrouwen in Britse spotprenten tussen 1770-1830.¹⁰² Hij stelt dat in Britse prenten de angst voor de invloed van Franse vrouwen op mannen en politiek zichtbaar is. Zo werd de politieke participatie van Franse vrouwen tijdens de Franse Revolutie gebruikt om Britse vrouwen af te schrikken. Op andere prenten werden Franse vrouwen afgebeeld met als doel om hun echtgenoten te bespotten. Zo werd Napoleon bespot vanwege de scheiding van zijn eerste vrouw en de vervreemde relatie met zijn tweede vrouw. Daarnaast stelt kunsthistorica Jane Kromm met betrekking tot de verbeelding van vrouwen in spotprenten die verschenen tijdens de Franse Revolutie: des te negatiever de prent over de Franse Revolutie, des te groter het aandeel van vrouwen in de prent.¹⁰³

Moores behandelt summier de representatie van Nederlandse vrouwen in Britse prenten.¹⁰⁴ Nederlanders, ongeacht hun geslacht, werden in Britse prenten afgebeeld als verraders en opportunisten. Nederlandse vrouwen werden, net als hun mannen, afgebeeld als dikke gin-drinkende pijprokers.

2.4.2.2 ‘Allegorische vrouwbeelden’ in Britse spotprenten

¹⁰¹ McCreery, *The Satirical Gaze*.

¹⁰² J. Moores, *Representations of France in English Satirical Prints 1740-1832, War, Culture and Society, 1750–1850* (Palgrave Macmillan UK, 2015), 177–91, <https://doi.org/10.1057/9781137380142>.

¹⁰³ Jane Kromm, ‘Representations of Revolutionary Women in Political Caricature’, in *The French Revolution Debate in English Literature and Culture*, onder redactie van Lisa Plummer Crafton (Londen: Greenwood Publishing Group, 1997), 123–36.

¹⁰⁴ Moores, *Representations of France in English Satirical Prints 1740-1832*, 192–94.

In *Defining John Bull* benadert kunsthistorica Tamara Hunt het allegorische vrouwbeeld Britannia.¹⁰⁵ Gedurende de achttiende eeuw werd zij het symbool van Groot-Brittannië. Britannia werd vaak afgebeeld met een drietand, helm en schild en symboliseerde daarmee de Britse superioriteit op zee. Tot 1780 vervulde zij over het algemeen twee rollen in spotprenten. Ten eerste werd zij gebruikt om teleurstelling te uiten. In de spotprent *The Caledonian Pacification, or All's Well that Ends Well* (1762) bijvoorbeeld, huilt Britannia uit teleurstelling over de gesloten voorwaarden aangaande de Zevenjarige Oorlog. Daarnaast werd zij vaak als slachtoffer van de vijanden van de Britse natie afgebeeld. Tijdens de jaren 1780 veranderde de representatie van Britannia tegelijkertijd met de verandering van sociale normen ten aanzien van vrouwen. In de aanloop naar de verkiezingen van 1784 participeerden vele vrouwen uit de hogere sociale lagen in politieke campagnes. Velen vonden de rol die vrouwen vertolkten als campagnevoerders ongepast. Dit sentiment veranderde de representatie van Britannia. Tijdens deze periode verloor Britannia haar mannelijke assertieve eigenschappen terwijl haar vrouwelijke passiviteit en kwetsbaarheid werden benadrukt. Vanaf 1790 werd zij voortdurend afgebeeld als een ‘damsel in distress’. Haar populariteit als nationaal icoon daalde en ze werd uiteindelijk vervangen door de onnozele maar assertieve John Bull. Hunt heeft twee verklaringen voor de vervanging van Britannia als nationaal symbool door John Bull. Ten eerste zou Britannia geleidelijk uit spotprenten verdwijnen omdat de angst voor vrouwen in de politiek toenam. Een vrouwelijke symboliek zou de politieke betrokkenheid van vrouwen aanmoedigen. Ten tweede was Britannia een personificatie van de Britse staat, terwijl John Bull een personificatie van het Britse volk was. Door een democratiseringsproces en de oorlogen met Frankrijk rond 1800 had de Britse middenklasse een symbool nodig waarmee zij zich kon identificeren. Volgens Hunt diende de strijdbare en antirevolutionaire John Bull beter als personificatie van het Britse volk dan de hulpeloze Britannia.

Verder onderzocht Moores de verbeelding van de allegorische figuren Vrijheid en Britannia in spotprenten waarin internationale relaties werden verbeeld. Moores constateert dat Vrijheid en Britannia zowel afzonderlijk dan wel als verenigd figuur in spotprenten werden weergegeven. Volgens Moores was dit een van de belangrijkste redenen voor de dalende populariteit van Britannia. Vrijheid was namelijk ook de personificatie van Amerika. Na de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog werd het allegorische vrouwbeeld Vrijheid bovendien geassocieerd met het Britse verlies van deze oorlog.

¹⁰⁵ Tamara L. Hunt, ‘Brittania, John Bull and National Identity’, in *Defining John Bull: Political Caricature and National Identity in Late Georgian England* (Taylor & Francis, 2017), 121–69.

Afbeelding 3

Halve drie gulden, 1786, Deventer Museum, M4222.

revolutionaire tijdvak

Kunsthistoricus David Johnson verklaart de dalende populariteit van Britannia en de uiteindelijke vervanging door John Bull op basis van de vereenvoudiging van de spotprent.¹⁰⁶ Hij bagatelliseert dan ook de maatschappelijke veranderingen die volgens Hunt en Moores invloed hadden op de verbeelding van Britannia. Volgens hem nam het gebruik van het allegorische figuur Britannia af omdat allegorieën vervangen werden door karikaturen. Binnen karikaturen was geen plaats voor een archaische figuur als Britannia.

2.4.3 *De Hollandse Maagd tijdens het*

In de Nederlandse geschiedschrijving is door historici als Everard, Rosendaal, Grijzenhout en Maria Grever uitgebreid geschreven over de Hollandse Maagd als allegorisch figuur tijdens het revolutionaire tijdvak. In deze paragraaf wordt de geschiedschrijving over dit figuur in de beeldende kunst beschreven, daarom wordt het al besproken onderzoek van Everard hierbij buiten beschouwing gelaten. Voordat haar verbeelding gedurende het revolutionaire tijdvak beschreven kan worden, moet de oorsprong van dit allegorische figuur beschreven worden. Tijdens de Nederlandse Opstand raakte de Hollandse stedenmaagd versmolten met het allegorische figuur Vrijheid en werd dit figuur, de Hollandse Maagd, de personificatie van de Republiek.¹⁰⁷ Na 1672 raakte het gebruik van de Hollandse Maagd steeds meer in zwang. Zo verscheen zij bijvoorbeeld vanaf 1681 op het muntstuk van drie gulden (afb. 3). De verbeelding op de gulden was haar standaardweergave. Zij werd op een statische manier verbeeld met helm, hoed op speer en schild. Tijdens de patriottentijd vond een breuk plaats in de verbeelding van de Hollandse Maagd in statische toestand. Volgens Rosendaal werd zij

¹⁰⁶ David Johnson, 'review of Defining John Bull: Political Caricature and National Identity in Late Georgian England', *Reviews in History* 360 (2003).

¹⁰⁷ J. Rosendaal, *Bataven!: Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk, 1787-1795* (Nijmegen: Vantilt, 2003), 514.

steeds vaker verbeeld als een strijdend figuur, dame in nood en moeder.¹⁰⁸ Grijzenhout maakt onderscheid tussen de verbeeldingen van de Hollandse Maagd per periode.¹⁰⁹ Volgens hem was zij tijdens de patriottentijd een oppositioneel en strijdend figuur. Daarbij verkreeg zij een prominente plaats in de patriotse beeldtaal. Tijdens de orangerestauroatie van 1787 tot 1795 poogden de orangisten om de Hollandse Maagd weer een symbool te maken van de Republiek, maar hierin slaagden zij slechts ten dele. De Hollandse Maagd bleef te sterk verbonden met de patriotse beeldtaal om eenheid te kunnen verbeelden. Vanaf 1795 verloor zij haar strijdende karakter en werd de Hollandse Maagd alsnog ingezet als verzoeningsmiddel. Volgens Grijzenhout moest zij eenheid en overwinning op het federalisme symboliseren. Vanaf 1797 daalde haar populariteit en in 1801 werd zij vervangen door de Hollandse Leeuw als nationaal symbool. In de negentiende eeuw verloor zij definitief haar populariteit. Volgens Grijzenhout werd de Hollandse Maagd niet meer als nationaal symbool gebruikt, omdat de allegorie uit de mode raakte als kunstvorm. Verder werd de Vrijheidsmaagd geassocieerd met anti-katholicisme. Ten slotte was volgens hem de Hollandse Maagd gedurende de Bataafse Revolutie een cliché geworden en hierdoor achterhaald. Grever verklaart de daling in populariteit door de sterke verbondenheid van de Hollandse Maagd met de patriotse en revolutionaire beeldtaal.¹¹⁰ Na de Oranjerestauroatie van 1813 lag de nadruk op het vergeten en vergeven van de traumatische gebeurtenissen uit de voorgaande decennia. De Hollandse Maagd was te sterk verbonden met de patriotse beeldtaal en werd hierdoor ongeschikt als nationaal symbool.

¹⁰⁸ Rosendaal, 514.

¹⁰⁹ F. Grijzenhout, 'De Verbeelding van de Vrijheid in de Nederlandse Kunst 1570-1870', in *Vrijheid: Een Geschiedenis van de Vijftiende Tot de Twintigste Eeuw* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999), 271–89.

¹¹⁰ Maria Grever, 'Visualisering en collectieve herinneringen. "Volendams meisje" als icoon van de nationale identiteit', *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 117 (1 januari 2004): 219.

Hoofdstuk 3: Kwantitatieve data aangaande vrouwbeelden in spotprenten

In dit hoofdstuk worden kwantitatieve data aangaande de geselecteerde spotprenten en vrouwbeelden behandeld. Eerst wordt de hoeveelheid spotprenten die geselecteerd zijn voor dit onderzoek behandeld en de validiteit aangetoond van de selectieprocedure. Verder wordt het aandeel van vrouwen in de gevonden spotprenten beschreven. Ten slotte worden de prenten gecategoriseerd op basis van inhoud.

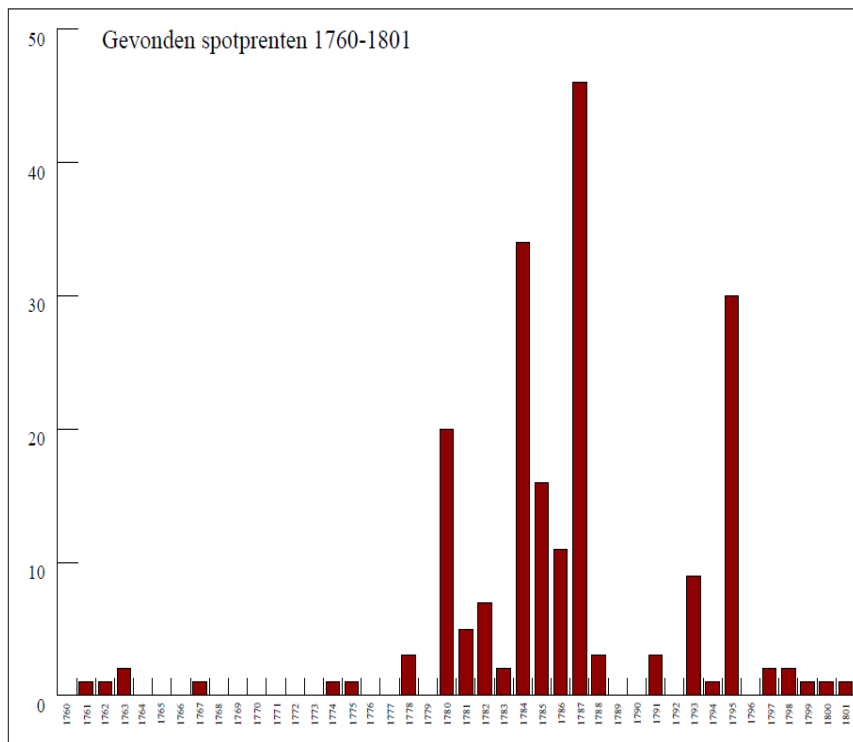
3.1 Aantal spotprenten revolutionaire tijdvak

Verschillende historici verklaren dat de hoeveelheid spotprenten die tijdens het revolutionaire tijdvak in de Nederlanden verschenen aanzienlijk was. Zo stelt Rosendaal: “De politieke prent was in bepaalde perioden zeer in trek: bij de windhandel van 1720, de strijd onder de katholieken rond 1723 en de doelisten beweging rond 1748. Maar de oplages en variatie vallen in het niet bij de spotprenten die tijdens de patriotse revolutie van de pers rolden.”¹²³ Historicus Arie van den Berg beweert: “Tussen 1780 en 1787 verschenen er ruim tweehonderd verschillende spot- en zinneprenten in de Republiek. Dat is meer dan in enige eerdere, vergelijkbaar korte periode.”¹²⁴ Frenk Driessen, in zijn masterscriptie de *Aristocratie in spotprenten* uit 2016, kwam tot een accurater aantal. Zijn onderzoek leverde 193 spotprenten op tussen 1760 en 1801 (fig. 1). In het onderzoek voor deze scriptie zijn in totaal 294 spotprenten gevonden tussen 1780 en 1815 (fig. 2). Het verschil tussen het gevonden aantal spotprenten door Driessen en die in het uitgevoerde onderzoek voor deze scriptie bedraagt 101 prenten. Hiervoor zijn verschillende verklaringen. Ten eerste verschilt de periodisering. Hierdoor zijn meer prenten gevonden, met name door de piek tussen 1813-1815. Ten tweede is het digitaliseringsproces van spotprenten uitgebreider dan in 2016 waardoor het mogelijk was meer spotprenten te vinden. Ten derde zijn in dit onderzoek ook allegorieën geselecteerd. Waarschijnlijk heeft Driessen alleen spotprenten geselecteerd die in de database de classificatie spotprent hadden. Als we het piekjaar 1787 van beide onderzoeken vergelijken heeft Driessen ongeveer 45 prenten in dit jaar, terwijl ik 55 spotprenten op het spoor kwam. In dat jaar zijn negen prenten geselecteerd die in databases, in mijn optiek ten onrechte, niet de classificatie spotprent hadden. Afbeelding 4 heeft bijvoorbeeld in de database van het Rijksmuseum niet de classificatie spotprent, terwijl

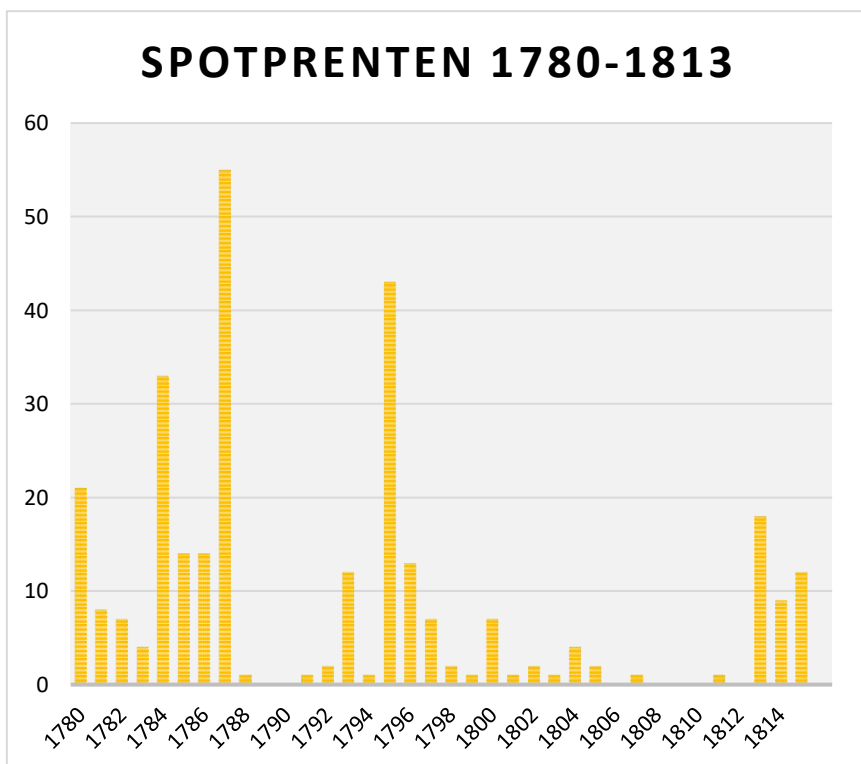
¹²³ Rosendaal, ‘Spot, satire en venijn’, 179.

¹²⁴ Arie van den Berg, *De papieren oorlog tussen patriotten en prinsgezinden: ‘Het Geldersche Zwyn’: 26 september t/m 1 november 1987* (Nijmeegs Museum ‘Commanderie van Sint-Jan’, 1987), 7.

duidelijk de spot wordt gedreven met de stadhouder Willem V door de duivel aan zijn zijde te scharen. Daarnaast wordt de stadhouder letterlijk te licht bevonden. De soortgelijke voorstelling met Napoleon in Afbeelding 5 heeft in de database van het Rijksmuseum wel de classificatie spotprent.

Figuur 1,
Frenk Driessen,
*Aristocratie in
spotprenten 1780-1801,*
(Amsterdam:
masterscriptie,
Universiteit van
Amsterdam, 2016)

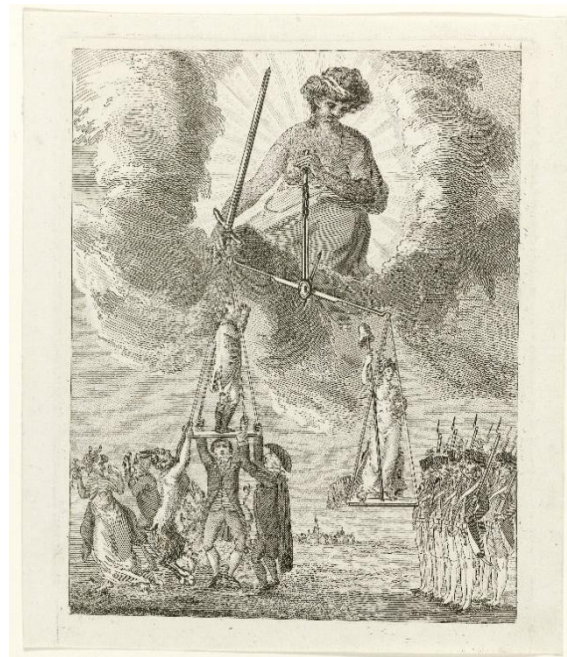

Figuur 2

Afbeelding 5

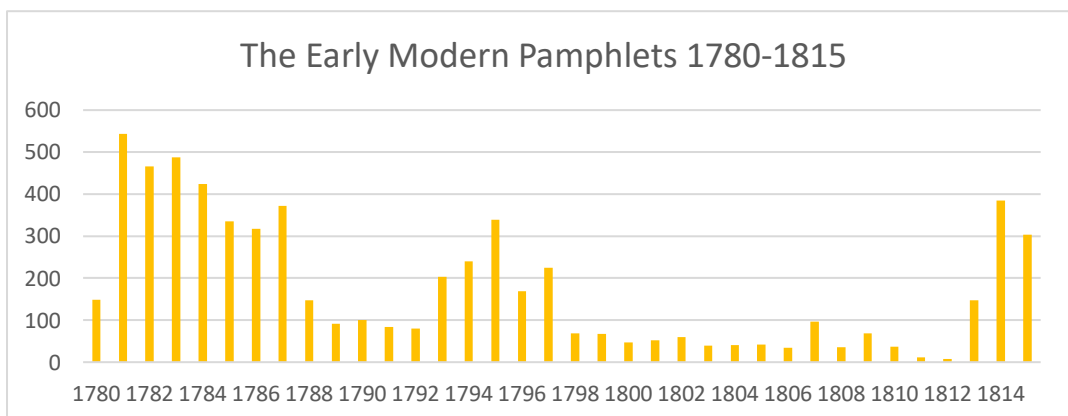
Derk Anthony van de Wart, *Balans van Europa*, ets, met de hand gekleurd, 1813, Rijksmuseum RP-P-1980-144

Afbeelding 4

Anoniem, *De Weegschaal der Gerechtigheid*, ets, gravure, 1787, Rijksmuseum, RP-P-OB-85.782

Om de validiteit van het onderzoek te vergroten, wordt een vergelijking gemaakt tussen de gevonden spotprenten en dat van pamfletten, een ander medium, uit dezelfde periode. Als vergelijkingsmateriaal zijn de Nederlandse pamfletten uit de collectie van *The Early Modern Pamphlets* geselecteerd (fig. 3). De grafieken (fig. 2 en fig. 3) tonen de dalen in de periode 1787-1793 en 1797-1813 in het aantal gevonden spotprenten en de collectie pamfletten. Deze dalen kunnen verklaard worden doordat de censuur werd aangescherpt in beide perioden.¹²⁵

Figuur 3

Brill Academic Publishers, *The Early Modern Pamphlet Online* (TEMPO)

¹²⁵ Grijzenhout, 'Sneeuwballen tegen de macht: politiek en satire omstreeks 1800', 241–43.

3.2 Aandeel van vrouwen in spotprenten

Porter schat dat in ongeveer één derde deel van de Britse spotprenten, die tussen 1714 en 1837 verschenen vrouwen voorkomen.¹²⁶ In Nederlandse spotprenten hadden vrouwen een vergelijkbaar aandeel. In de periode 1780-1815 verschenen vrouwen in 32,7% van de Nederlandse spotprenten. In totaal worden in 97 spotprenten 188 vrouwbeelden weergegeven. In figuur 4 valt op dat het aandeel van vrouwen in spotprenten steeds kleiner werd gedurende de periode 1780-1815. Bij een verdeling van de periode 1780-1815 in drie gelijke delen wordt de afname zichtbaar. In de periode 1780-1791 verschenen vrouwen in 39,1% van de spotprenten. In de twaalf jaar hierna verschenen zij in 21,5% van de spotprenten. Ten slotte verschenen vrouwen in de periode 1804-1815 in 23,4% van de spotprenten. Een enkele keer verdwenen vrouwen letterlijk uit beeld. In de spotprent *Afbeelding van een Corps, die zij noemen Notabelen*, uit 1787, bevinden twee vrouwen zich links vooraan op de prent (afb. 6). In een herdruk van deze prent uit 1793 genaamd *Afbeelding van een Corps, die zij noemen Bataven* zijn de vrouwen vervangen door mannelijke Jakobijnen (afb.7). Dat de Jakobijnen in de prent mannen zijn is te zien aan de staartpruiken. De rest van de voorstelling is identiek aan het origineel.

Afbeelding 6

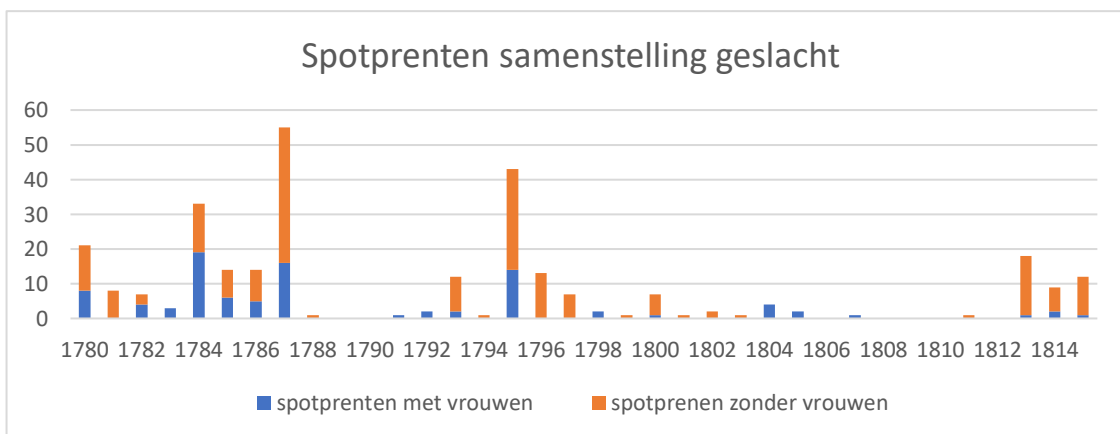
Anoniem, *Afbeelding van een Corps, die zij noemen Notabelen*, ets en gravure, 1787, Rijksmuseum, RP-P-OB-81.101

¹²⁶ Porter, 'Seeing the Past', 204.

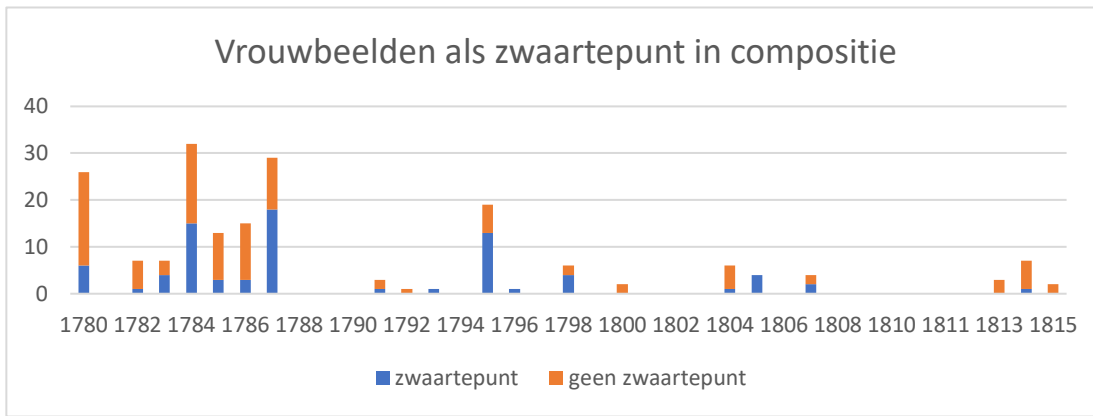
AFBEELDING van een CORPS, die zig noemen BATAVEN sig vertoonende binnen de stad BREDA, geleid wordende door den beroemden Amsterdamsche Vlugteling HESPE, gewesene Schryver van de politieke Kruijer, geseten opeen Fransche gedresleerde Roefinant, marschvaardig zynde om de stad uit te trekken, onder derzelver gewoon Banier of Veldteeken in het Vaandel van de Print uitgedrukt: NB: Aan de linker zyde vertoonen zig twee schreyende Jacobynen zynde bedroeft dat hunne vrienden zoo spoedig moeten Vlugten.

Afbeelding 7
Anoniem,
Afbeelding van een Corps, die zig noemen Bataven, ets en gravure, 1793, Collectie Gelderland, P01595

Figuur 4

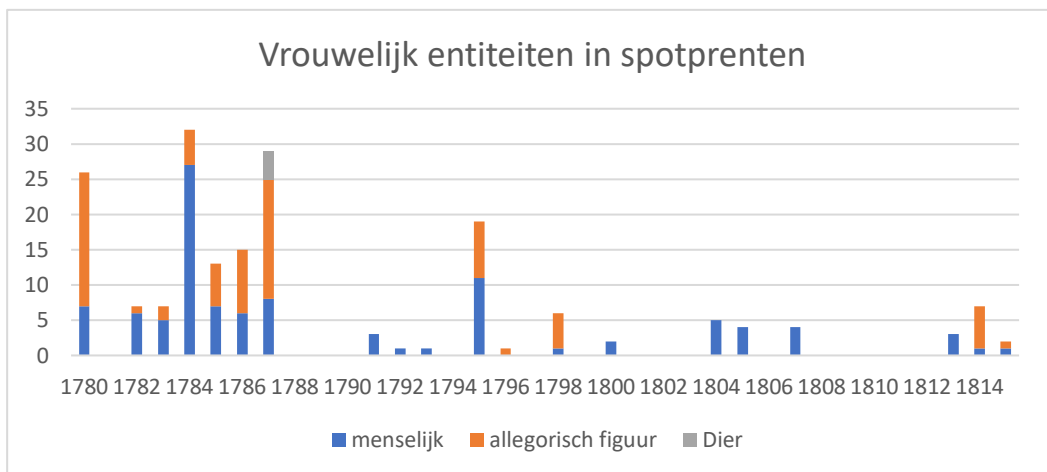
Verder worden in dit onderzoek ook spotprenten geselecteerd waarop vrouwen niet het zwaartepunt in de compositie zijn. Het zwaartepunt is het gebied binnen de compositie dat benadrukt wordt door de kunstenaar en waarnaar de aandacht wordt getrokken. Op Nederlandse spotprenten waren vrouwen over het algemeen niet het zwaartepunt binnen de compositie. Op spotprenten met vrouwelijke beeldelementen vormden 41,4% van de vrouwbeelden het zwaartepunt binnen de compositie (fig. 5).

Figuur 5

3.3 ‘Soorten’ vrouwbeelden.

Deze 188 vrouwbeelden zijn onder te verdelen in 104 ‘menselijke’ vrouwbeelden, 80 allegorische vrouwbeelden en 4 dierlijke vrouwbeelden. In figuur 6 zijn deze vrouwbeelden verdeeld over een tijdlijn.

Figuur 6

In de literatuur wordt gesproken over een neergang van allegorieën als populaire kunstvorm. Verder zou een vereenvoudiging van de spotprent hebben plaatsgevonden.¹²⁷ De complexe allegorische voorstellingen maakten langzaam plaats voor prenten met eenvoudige beeldgrappen.¹²⁸ De neergang van allegorische prenten is echter moeilijk te kwantificeren, omdat vele prenten toch nog allegorische eigenschappen bezaten. Nieuwenhuis constateert dit ook wanneer hij verschillende spotprenten uit de periode rond 1800 met elkaar vergelijkt. Volgens hem hebben Nederlandse spotprenten rond 1800 nog een hoog abstractieniveau met personificaties, mythologische en allegorische figuren.¹²⁹ De neergang van allegorische spotprenten lijkt zich te kenmerken door een geleidelijke afname van het allegorische karakter in plaats van een abrupte vervanging door ‘platte’ spotprenten. Figuur 6 laat zien dat in

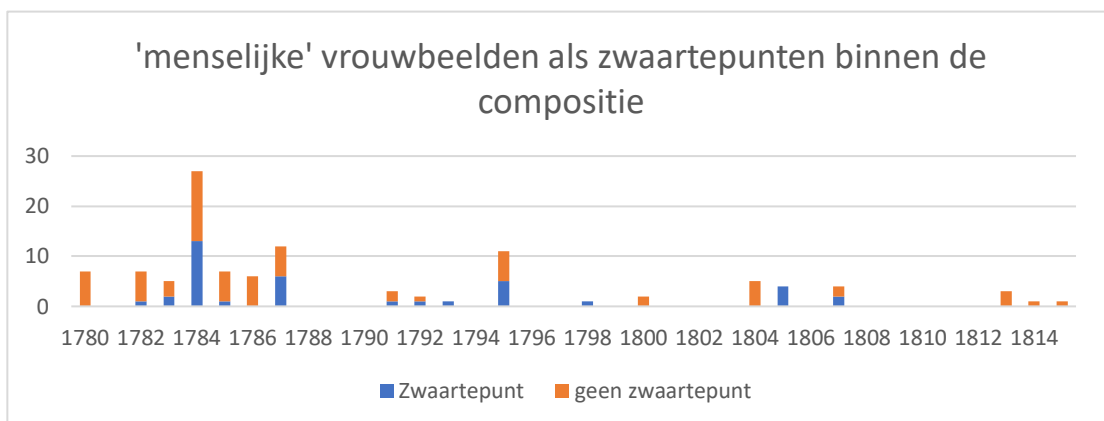
¹²⁷ Knolle, *Comieque tafereelen*, 19.

¹²⁸ Knolle, 19.

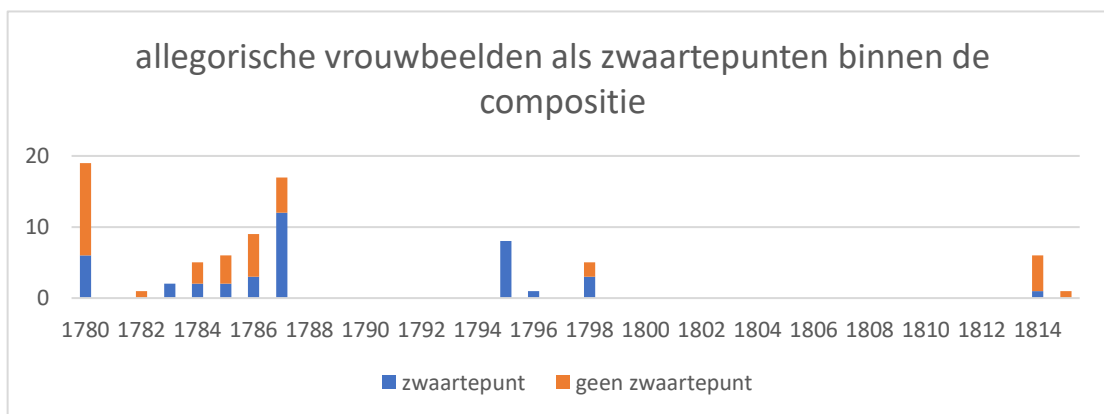
¹²⁹ Nieuwenhuis, *Onder het mom van satire*, 75–81.

absolute getallen vrouwelijke allegorische beeldelementen afnamen, terwijl zij relatief gezien redelijk constant in gebruik bleven. Terwijl het aantal spotprenten met vrouwen afnam, blijft het allegorische figuur in spotprenten populair gedurende de periode 1780-1815.

De verschillende soorten vrouwbeelden zijn daarnaast ingedeeld op basis van of zij het zwaartepunt vormen binnen de compositie. Van de 104 ‘menselijke’ vrouwbeelden was 34% het zwaartepunt binnen de compositie. In figuur 7 is weergegeven of het aantal ‘menselijke’ vrouwbeelden wel of niet binnen de compositie als zwaartepunt fungeerden. Van de 80 allegorische vrouwbeelden was 50% het zwaartepunt binnen de spotprent. In figuur 8 is tussen 1783 en 1788 een stijging te zien van het gebruik van allegorische vrouwbeelden als zwaartepunt in spotprenten.

Figuur 7

Figuur 8

3.4 Typering van de prent

Uit de analyse blijkt dat 90 procent van de spotprenten waarin vrouwen verschenen politiek-religieus was. Dit komt overeen met de beweringen hierover in de literatuur, waarin het mediaklimaat in deze periode getypeerd wordt als gepolitiseerd. Knolle stelt dat het merendeel van de politiek-religieuze spotprentenmakers in de periode 1780-1815 anoniem is.

Uit dit onderzoek blijkt dat 72 van de 97 spotprenten waarin vrouwen voorkomen, zijn vervaardigd door anonieme spotprenttekenaars.

De meeste spotprenten waarin vrouwen voorkomen kunnen getypeerd worden als anti-orangistisch. In tabel 1 is dit te zien. Niet alle vrouwbeelden werden bespot in spotprenten. In de volgende hoofdstukken zal de inhoud van de spotprenten verder toegelicht worden.

Tabel 1

Typering prent naar gebruik 1780-1815		
	Aantal	Percent
revolutionaire	5	5,2
orangistisch	2	2,1
antirevolutionaire	29	29,9
anti-orangistisch	39	40,2
Niet van toepassing	1	1,0
buitenlandse betrekkingen	10	10,3
sociale prent	11	11,3
Totaal	97	100,0

Hoofdstuk 4: ‘Menselijke’ vrouwbeelden in spotprenten

In dit hoofdstuk wordt de periode van 1780 tot 1815 beschreven aan de hand van de representatie van ‘menselijke’ vrouwbeelden in spotprenten. Gedurende deze periode verschenen 97 prenten met 104 ‘menselijke’ vrouwbeelden. Daarnaast zijn nog vier dierlijke vrouwbeelden gevonden die mensen symboliseren. Deze worden ook in dit hoofdstuk geanalyseerd. Als eerste zullen de Engelse zeeoorlog en Keteloorlog behandeld worden. Verder wordt in dit hoofdstuk de patriottentijd en orangerestauroatie en ten slotte de Bataafse Revolutie en Bataafs-Franse tijd beschreven.

4.1 Vierde Engelse zeeoorlog en Keteloorlog (1780-1784)

In deze paragraaf wordt de vrouwelijke representatie in Nederlandse spotprenten beschreven tijdens de Vierde Engelse zeeoorlog en de Keteloorlog. Tien spotprenten zijn gerelateerd aan deze conflicten. Daarvan verschenen acht spotprenten in 1780. De vrouwelijke aanwezigheid in deze spotprenten werd veelal gerepresenteerd door tsarina Catherina de Grote. Om haar aanwezigheid in spotprenten te verklaren moet de diplomatieke situatie aan het eind van de achttiende eeuw beschreven worden.

In 1776 verklaarden de Verenigde Staten zich onafhankelijk van Groot-Brittannië. Frankrijk zag dit als een kans om aartsrivaal Groot-Brittannië een gevoelige klap toe te dienen en bood steun aan de ‘rebellen’ door Groot-Brittannië in 1778 de oorlog te verklaren.¹³⁰ De Franse steun manifesteerde zich vooral in de vorm van het exporteren van goederen. Als reactie hierop plunderden of kaaptten de Britten alle schepen die goederen vervoerden naar de Verenigde Staten of Frankrijk. Ook vele Nederlandse schepen werden geplunderd als gevolg van dit Britse beleid.

In de Nederlandse republiek waren de meningen verdeeld over het leveren van steun aan de Amerikanen. Twee groepen begonnen zich te manifesteren. De eerste groep, waar toe Willem V behoorde, wilde een oorlog met Groot-Brittannië voorkomen en handel met onder andere Frankrijk en de Verenigde Staten veiligstellen door zich aan te sluiten bij ‘Het Verbond van Gewapende Neutraliteit.’¹³¹ Catharina de Grote was de initiatiefneemster van dit verbond. De tweede groep wilde steun geven aan de Amerikaanse Revolutie. Zo zagen Hollandse kooplieden nieuwe handelsmogelijkheden in de Verenigde Staten. Daarnaast waren

¹³⁰ Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie*, 21.

¹³¹ Friedrich Edler, *The Dutch Republic and the American Revolution* (Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1911), 178–203, <http://archive.org/details/dutchrepublic00edlerich>.

velen geïnspireerd door de idealen van de Amerikaanse Revolutie: vrijheid, zelfbeschikkingsrecht en democratie.¹³² Toen de Britten in december 1780 een geheim verdrag tussen de Verenigde Staten en de Republiek ontdekten aan boord van een gekaapt schip, verklaarden zij op 19 december 1780 de oorlog. Hiermee begon de Vierde Engelse zeeoorlog. De oorlog verliep desastreus voor de Republiek, het verval - van de economie, de vloot en het leger - werd tijdens deze oorlog duidelijk.¹³³

Catherina de Grote wordt in spotprenten gedateerd uit 1780 nog geprezen. In de spotprent *De verlose Hollander, of de Gedwongen Dog* wordt zij afgebeeld als de beschermvrouw van de Nederlandse Leeuw (afb. 8) In *Loon na werk* kijkt zij toe hoe representaties van andere landen – Nederland, Frankrijk, Spanje en Amerika – de Engelse dog slaan (afb. 9). De prenten zijn waarschijnlijk vervaardigd voor aanvang van de Vierde Engelse zeeoorlog, omdat zij een optimistisch beeld schetsen over het aankomende conflict. In de prenten wordt namelijk het beeld geschetst dat, als er een oorlog zou uitbreken, de landen van ‘Het Verbond van Gewapende Neutraliteit’ onder aanvoering van Rusland te hulp zouden schieten. Dit gebeurde uiteindelijk niet en Nederland stond met Frankrijk en de Verenigde Staten tegenover Groot-Brittannië. Catherina de Grote weigerde zelfs om Nederland te hulp te schieten.¹³⁴

Afbeelding 8

Anoniem, *De verlose Hollander, of de Gedwongen Dog*, ets en gravure, 1780, Rijksmuseum Twenthe, inv. 2966

¹³² Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie*, 19.

¹³³ Kooijmans en Misset, ‘Van rebellen tot “koningen in eigen huis.” Opstand, regentenbewind en politieke cultuur’, 69.

¹³⁴ Edler, *The Dutch Republic and the American Revolution*, 193–98.

Afbeelding 9

Anoniem (toegeschreven aan Rienk Jelgerhuis), *Loon na werk*, mezzotint en ets, 1780, Rijksmuseum, RP-P-OB-85.066

Naast de verbeelding van Catherina de Grote verschenen verschillende vrouwen op de achtergrond in spotprenten. Zo werden jonge vrouwen, net als jonge mannen, bespot om hun Engelse gezindheid. Dit werd gedaan door hen af te beelden als consument van Engelse goederen.¹³⁵ Verder gebruikten twee vrouwen uit lagere standen het traktaat van Cromwell, de verbintenis tussen Engeland en de Republiek, als wc-papier (afb. 8). Het conflict eindigde op 20 mei 1784, met de Vrede van Parijs.

De Vierde Engelse zeeoorlog werd snel gevolgd door de Keteloorlog, deze ontstond vanwege grensgeschillen en de doorvaart over de Schelde met de Oostenrijkse Nederlanden. Dit conflict werd spottend de Keteloorlog genoemd, omdat het enige ‘slachtoffer’ een ketel was.¹³⁶ In de spotprent *Edelmoedige Hollander of de Verbontbreekende Kyser* wordt Catherina de Grote afgebeeld als een intrigant die alleen handelt uit eigenbelang en daarom een zwaard overhandigt aan Jozef II van Oostenrijk. In afbeelding 10 zaagt zij een poot af van de Nederlandse koe, terwijl Willem V door een groep jonge vrouwen wordt gekastijd. De prent legt de schuld voor de politieke situatie waarin de Republiek verkeerde bij Willem V. Deze prent past in de eigentijdse context en geeft de overgang naar de patriottentijd weer, waarbij steeds meer fundamentele kritiek op het stadhouderschap ontstond.

¹³⁵ Anoniem, *Spotprent op de Engelsgezindheid van het jonge Holland* (Rijksmuseum, RP-P-1944-1909, 1780), <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-1944-1909>.

¹³⁶ Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie*, 29–30.

Afbeelding 10

Anoniem, *Spotprent op de prins, de hertog en de politieke toestand van Nederland in 1784,*

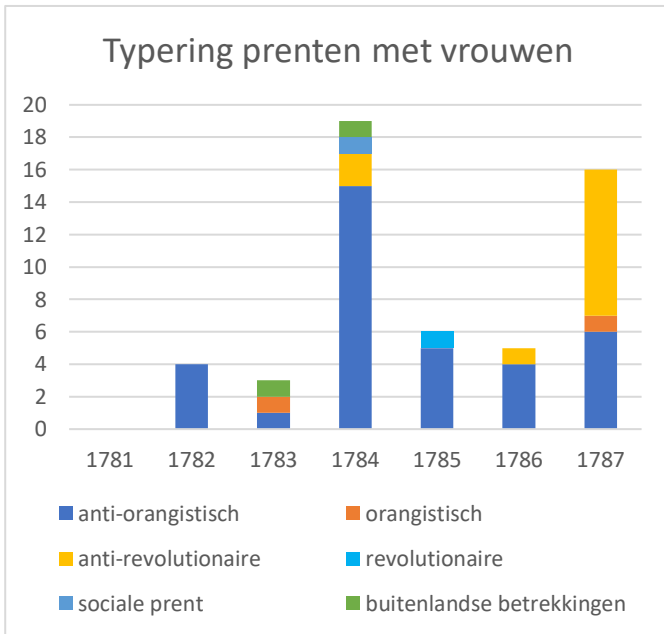
ets, gravure en boekdruk, 1784,
 Rijksmuseum, RP-P-OB-85.365

Gedurende de Vierde Engelse zeeoorlog en Keteloorlog veranderde het beeld van Catherina de Grote in spotprenten. Ondanks dat zij tijdens beide conflicten een machtpositie symboliseerde, werd zij steeds negatiever gerepresenteerd in Nederlandse spotprenten. Zo werd zij tijdens de Vierde Engelse zeeoorlog nog als bondgenoot beschouwd en beschermd, terwijl zij tijdens de Keteloorlog als intrigant en machtswellusteling werd weergegeven.

4.2 Patriottentijd (1781-1787)

Van de 97 spotprenten met vrouwbeelden zijn 59 prenten afkomstig uit de patriottentijd (tab. 2). Gedurende deze periode waren de spotprenten gepolitiseerd (fig. 9). Slechts één sociale prent werd afgedrukt. Hierbij moet de kanttekening geplaatst worden dat deze sociale prent de politieke situatie en de pamflettenstrijd bekritiseert. Bijna de gehele patriottentijd werd de spotprentenproductie gedomineerd door de patriotten. In 1787 vond een keerpunt plaats en kregen de orangisten de overhand door censuur op te leggen aan de patriotten.

De patriotten bespotten de meeste vrouwen in spotprenten. Opvallend is dat in patriotse spotprenten vooral om vrouwen werd gelachen, terwijl in orangistische spotprenten met vrouwen werd gelachen. In 62% van de patriotse spotprenten zijn vrouwen doelwit van spot, dit in tegenstelling tot 30% in orangistische prenten.

Figuur 9

Tabel 2

	Spotprenten met vrouwen	Spotprenten zonder vrouwen	Percentage spotprenten met vrouwen
1781	0	8	0%
1782	4	3	57%
1783	3	1	75%
1784	19	14	58%
1785	6	8	43%
1786	5	9	36%
1787	16	39	29%

4.2.1 Minnaressen en courtisanes

De eerste vrouwen die tijdens de patriottentijd bespot werden in spotprenten waren de minnaressen van orangisten. In Britse spotprenten waren minnaressen of courtisanes, minnaressen van hooggeplaatste hovelingen, gedurende de jaren 1780 en 1790 ook een populaire categorie.¹³⁷ Deze vrouwen waren over het algemeen afkomstig uit de hogere sociale lagen en waren vaak op zichzelf staande beroemdheden. De beroemdste courtisane, en meest illustratief voor deze categorie, was Mary ‘Perdita’ Robinson. Naast minnares van George IV, toen nog Prince of Wales, was zij actrice, dichteres en schrijfster. Door haar rol als minnares van de prins werd Robinson onderdeel van de aristocratie. Naast haar relatie met George IV had Robinson verschillende escapades met beroemde en hooggeplaatste mannen. Deze relaties werden in verschillende spotprenten verbeeld. McCreery benadrukt dat deze courtisanes een belangrijke rol speelden in de eigentijdse ‘celebrity culture.’¹³⁸

In verschillende Nederlandse spotprenten met orangisten vervulden courtisanes tevens een rol. Vaak werden de mannen weergegeven met drank of een overvloed aan eten terwijl zij naast hun vermeende minnares zaten. Op deze manier werd de vermeende losbandigheid van orangisten in beeld gebracht. De spotprent *Moriatur Orange* is hiervan een voorbeeld (afb.

¹³⁷ McCreery, *The Satirical Gaze*, 99.

¹³⁸ McCreery, 113–15.

12). In Nederlandse prenten werden de minnaressen over het algemeen statisch weergegeven. Zij waren niet nadrukkelijk slachtoffer of verleidster, maar gezelschap. Een machtspositie bezaten zij in ieder geval niet. Net als in de Britse spotprenten waren de Nederlandse minnaressen beroemdheden. De bekendste en beruchtste minnares in spotprenten was Constance van Lynden, minnares van de stadhouder Willem V. In tegenstelling tot de Britse courtisanes hadden de Nederlandse minnaressen van orangisten hun faam vooral te danken aan hun rol als minnares. Daarnaast werden de relaties van de minnaressen in Britse prenten meer vulgair en expressief verbeeld. In de Britse spotprenten werden de buitenechtelijke relaties van de stadhouder ook weergegeven. In de spotprent van James Gillray *The man of feeling, in search of indispensables* worden vrouwen weergegeven als slachtoffer van de perverse stadhouder (afb. 13).

Afbeelding 12

Anoniem, *Moriatur Orange*, gravure, 1782 Rijksmuseum, RP-P-OB-77.579

Afbeelding 13

James Gillray, *The man of feeling, in search of indispensibles*, ets met de hand gekleurd, 1800, Rijkmuseum, RP-P-1908-2205

4.2.2 Echtgenotes en dochters

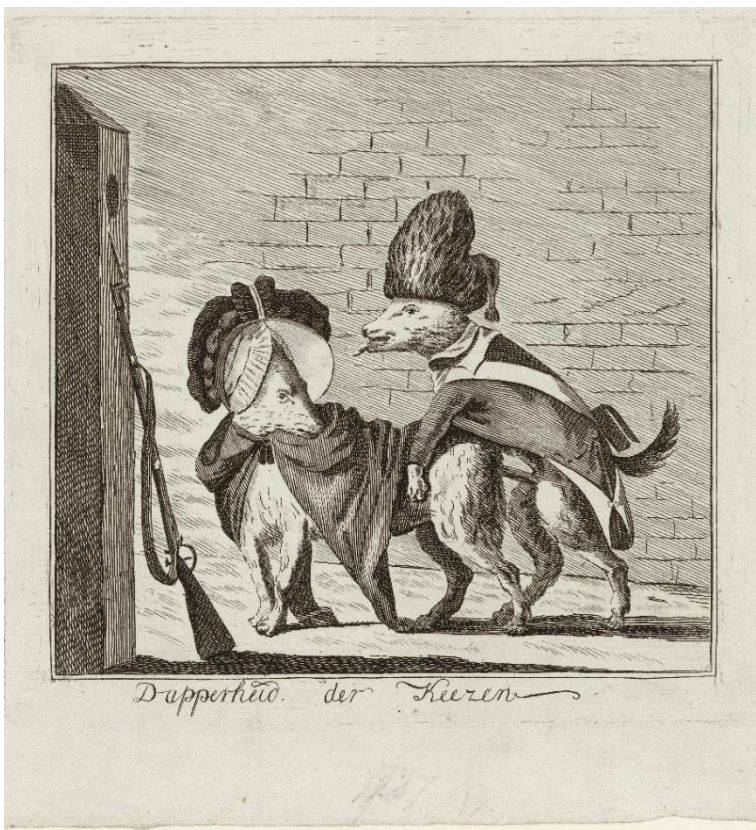
Naast minnaressen werden ook vrouwen en dochters van vooraanstaande orangisten beschuldigd van overspel. Zo wordt in de prent *'t Geheim Committé der zaamgezwooren Oranje Friesen*, uit 1782, de vrouw van een vooraanstaand Friese orangist beschuldigd van seksuele losbandigheid door een ezel.¹³⁹¹⁴⁰

De orangisten bespotten eenmaal persoonlijk de echtgenoten van patriotten, namelijk in de spotprent *Begravenis van een dode zalm*, uit 1787. In deze spotprent bevinden “de beminnelijke en spekvette Ega” van Pieter Snijer en de “zachtzinnige Echtgenote” van Jan Pieters zich op de achtergrond. Verder wordt de seksuele losbandigheid van patriotten

¹³⁹ Anoniem, *'t Geheim Committé der zaamgezwooren Oranje Friesen* (Rijksmuseum, RP-P-OB-85.241, 1782), <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-85.241>.

¹⁴⁰ C. E. Daniëls, *Het leven en de verdiensten van Petrus Camper* (Leeflang, 1880), 116–18.

weergegeven in de spotprent de *Dapperheid der Keezen*, uit 1787 (afb. 14). In deze prent worden de patriotten gesymboliseerd als keeshonden. De keeshond werd tijdens de patriottentijd het symbool en de geuzennaam voor de patriotten. Dit had verschillende redenen. Ten eerste heette één van de patriotse leiders Cornelis de Gijselaar, verkort Kees. Daarnaast werd ‘Kees’ vaak gebruikt als scheldwoord. Zo betekende het werkwoord ‘kezen’ naast ‘actief zijn als patriot’ eveneens vrijen.¹⁴¹ Hierdoor kan deze prent op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Volgens historicus Inger Leemans is de prent een beschuldiging van een oversekste mentaliteit van de patriotten, terwijl historicus Erik Halbe de Jong de prent interpreteert als een simpele woordgrap.¹⁴² De patriotse echtgenotes in spotprenten werden ook geïdentificeerd als donatrices. Hierover volgt verder in dit hoofdstuk meer.

Afbeelding 14

Anoniem, *Dapperheid der Keezen*, ets en gravure, 1787, Rijksmuseum RP-P-OB-81.296

De vrouw van de stadhouder, Wilhelmina van Pruisen, werd in meerdere prenten bespot. Aanvankelijk werd zij bespot als de echtgenoot van de stadhouder, zowel in menselijk vorm of als zwijn. Naarmate het conflict escaleerde, werd zij steeds vaker vanwege haar rol

¹⁴¹ Erik Halbe de Jong, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers: Patriotten en Prinsgezinden in Leiden, 1775-1795* (Uitgeverij Verloren, 2014), 29.

¹⁴² Inger Leemans en Gerrit J Johannes, *Worm en donder: geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1700-1800: de Republiek* (Amsterdam: Bakker, 2013), 688; Jong, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers*, 29.

als vorstin bespot. Volgens Dekker krijgt zij tijdens de patriottentijd een steeds prominentere plaats in de orangistische beweging.¹⁴³ Zo speelde zij een cruciale rol bij het ontketenen van de contrarevolutie in 1787. Op het hoogtepunt van de burgeroorlog, in 1787, leek het erop dat de stadhouder zijn macht geheel zou verliezen. Wilhemina reisde af naar Holland, dat bezet werd door de patriotten, in de hoop een orangistische opstand te ontketenen. Zij werd onderweg gearresteerd door de leden van patriotse vrijkorpsen bij Goejanverwellesluis. Na een nacht in gevangenschap werd zij teruggezonden. De broer van Wilhelmina, Frederik Willem II van Pruisen, beschouwde de gevangenschap als een belediging en stuurde twintigduizend Pruisische soldaten die zonder veel problemen het Oranjebewind herstelden. Wilhelmina werd bespot voor haar rol die zij speelde tijdens deze contrarevolutie. In de spotprent *Purge a l'Orange* zit zij rijdend op de Nederlandse Leeuw, die geld uitpoept in een Pruisische huzaren hoed (afb. 15). De prent bekritiseert de rol die zij speelde tijdens de contrarevolutie en de betalingen aan Pruisen.

Afbeelding 15

Anoniem, *Purge a l'Orange*, ets, 1787,
Rijkmuseum, RP-P-OB-85.970

¹⁴³ Dekker, 'Revolutionaire En Contrarevolutionaire Vrouwen in Nederland, 1780-1800', 559-60.

4.2.3 Viswijven

Naast echtgenotes werden ook politiek actieve vrouwen bespot door de patriotten. Hierbij werden vooral orangistische ‘viswijven’ bespot. Het ‘viswijf’ is het vrouwbeeld dat het meest voorkomt in spotprenten tijdens de revolutionaire periode.¹⁴⁴ In het *Woordenboek der Nederlandsche taal* wordt bij de beschrijving van viswijven verwezen naar een tekst uit 1748. Hierin worden zij omschreven als: “De allerlaagste soort van volk, op het Fransche pad, Duivelshoek, mosselwijven, groente- en appelwijven.”¹⁴⁵ Het bekendste ‘viswijf’ was de beruchte mosselkeurvrouw Catherina Mulder, beter bekend als Kaat Mossel. ‘Kaat Mossel’ wordt als individu het meest van alle vrouwen weergegeven in spotprenten, namelijk in 18% van alle geanalyseerde spotprenten.¹⁴⁶

In Engelse prenten speelden visvrouwen ook een prominente rol in de vorm van *poissardes* en *fish wives*. In Nederlandse spotprenten werden de ‘viswijven’ uitsluitend gebruikt in politiek-religieuze prenten, terwijl de Britse *fish wives* ook in sociale prenten voorkwamen. De *fish wives* hadden verschillende functies in spotprenten. Volgens Moores stonden zij enerzijds voor een stoïcijnse onderklasse die zich niet liet beïnvloeden door ‘perverse’ verlichte ideeën. Anderzijds symboliseerden zij de barbaarsheid van het ‘volk’: de visvrouwen waren vaak dik, oud, gewelddadig en dronken. Visvrouwen waren vooral populair in spotprenten tijdens vreedestijd, namelijk in de periodes 1763-78 en 1783-1793. Volgens Moores werd met de verbeelding van visvrouwen tegemoet gekomen aan de vraag naar gewelddadige spotprenten in de absentie van oorlogsprenten.¹⁴⁷ In spotprenten werden de *fish wives* vaak gebruikt in het kader van de omgekeerde wereld. De verwijfdheid van zowel Franse als Britse mannen werd aangekaart door de visvrouwen in een mannelijke rol tegenover vrouwelijke mannen te plaatsen. Zo wordt in de spotprent *A New Catamaran Expedition*, door Isaac Cruishank, gesuggereerd dat alleen visvrouwen voldoende zouden zijn om de Fransen te verslaan (afb. 16). Daarnaast wordt in dezelfde prent de Britse premier bekritiseerd voor zijn ‘verwijfde’ passiviteit.

McCreery schaaft visvrouwen in spotprenten onder de vrouwbeelden ‘straatvrouwen en oude vrijsters.’ Straatvrouwen waren zowel marktvrouwen als prostituee. In spotprenten werden zij verbeeld als mooie, jonge en vrolijke vrouwen. Volgens McCreery dienden deze

¹⁴⁴ 29,1 % van het totaal aantal ‘menselijke’ vrouwbeelden.

¹⁴⁵ Charlotte Genderen, ‘Kaat Mossel: helleveeg of heldin? De beeldvorming van Rotterdams bekendste mosselvrouw tussen 1784 en nu’ (Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, 2003), 78–79.

¹⁴⁶ Vermoedelijk 17 keer.

¹⁴⁷ Moores, *Representations of France in English Satirical Prints 1740-1832*, 49.

prenten als middel om hoerloperij te normaliseren. De oude vrijsters of *old maids* waren vrouwen die in de overgang waren. Volgens McCreery werden zij beschouwd als een last voor de maatschappij. Zij konden geen kinderen meer krijgen en hadden daarom geen toegevoegde waarde meer. Deze vrouwbeelden waren vaker slachtoffer van wrede spot.

Afbeelding 16

Isaac Cruikshank, *A New Catamaran Expedition!!*, gravure, gekleurd, 1805, Library of Congress 94501555

Het andere soort vrouwbeeld dat een prominente rol speelde in Britse spotprenten over de Franse Revolutie was de *poissarde*. *Poissardes* was een term die gebruikt werd voor Franse visvrouwen, marktvrouwen of voor vrouwen uit lagere standen in het algemeen.¹⁴⁸ Aanvankelijk werden de Franse vrouwen uit de lagere sociale standen, net als ‘volkse’ mannen, op een niet spottende komische manier afgebeeld. Het doelwit van spot waren vooral de Franse royalisten. De Britten lachten om het machtsverlies van hun voormalige vijand. Toen de revolutie veel radicaler bleek te zijn dan de Britse spotprenttekenaars hadden verwacht, veranderde de vormgeving en representatie van het Franse volk in spotprenten. Het Franse volk werd steeds grotesker, ouder en beestachtiger vormgegeven. Volgens Kromm veranderde daarnaast de samenstelling van het volk qua geslacht in spotprenten. Zij stelt dat des te negatiever de spotprent over de Franse Revolutie was, des te groter het aandeel van

¹⁴⁸ Deborah Kennedy, ‘Benevolent Historian: Helen Maria Williams and Her British Readers’, in *Rebellious Hearts: British Women Writers and the French Revolution*, onder redactie van Adriana Craciun, Kari Lokke, en Kari E. Lokke (SUNY Press, 2001), 325.

vrouwen in de spotprent was.¹⁴⁹ Verder werden de *poissardes* gebruikt om Britse vrouwen af te schrikken voor revolutionaire politiek. De spotprent *A representation of the horrid barbarities practised upon the nuns by the fish-women, on breaking into the nunneries in France*, door James Gillray uit 1792, en voornamelijk het bijschrift, is een voorbeeld hiervan (afb. 17). Het bijschrift luidt: “*This Print is dedicated to the Fair-Sex of Great-Britain, & intended to point out the very dangerous effects which may arise to Themselves, if they do not exert that influence to hinder the "Majesty of the People" from getting possession of the Executive Power.*”

Afbeelding 17

James Gillray, *A representation of the horrid barbarities practised upon the nuns by the fish-women, on breaking into the nunneries in France*, ets met de hand gekleurd, 1792, The British Museum, 1868,0808.6211

¹⁴⁹ Kromm, ‘Representations of Revolutionary Women in Political Caricature’, 134–36.

In tegenstelling tot de *poissardes* waren de Nederlandse ‘viswijven’ in spotprenten niet revolutionair.¹⁵⁰ Volgens Dekker hadden ‘viswijven’ verschillende rollen tijdens oproeren. Ten eerste waren zij vaak organisatoren van orangistische oproeren, zoals het Briels konijnenwif, Antje Klok in Purmerend, Mooie Mie in Arnhem en Oranjemeid en Kaat Mossel in Rotterdam. Daarnaast vervulden vrouwen, waaronder visvrouwen, traditioneel de rol van provocateur tijdens oproeren. Volgens Dekker konden vrouwen deze rol vervullen omdat zij minder snel gestraft of opgepakt werden.¹⁵¹ Verder hadden vrouwen in de vroegmoderne tijd een prominente plaats in het buurtleven en beschikten hierdoor vaak over een eigen mobilisatiekader.¹⁵² De orangisten gebruikten dit traditionele mobilisatiekader bij het oproepen van hun ‘volkse’ leden. De patriotten daarentegen gebruikten kranten en genootschappen voor het mobiliseren van hun vooral burgerlijke mannelijke leden.

Historicus Eric Palmen geeft een ander beeld van ‘viswijven.’ In *Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam* focust hij zich op twee oproeren te Rotterdam in 1783 en 1784 en de rol die ‘Kaat Mossel’ vervulde tijdens deze oproeren. In zijn werk analyseert Palmen ‘Kaat Mossel’ niet als vrouw, maar als plebejer. Volgens hem kan niet worden vastgesteld dat ‘Kaat Mossel’ een belangrijke rol speelde tijdens deze twee oproeren. Desondanks waren ‘Kaat Mossel’ en haar vriendin Clazijn Verreijn, alias Oranjemeid, de enige personen die rechterlijk vervolgd werden voor de oproeren. Dit is merkwaardig omdat Dekker stelt dat vrouwen minder risico liepen tijdens oproeren. Volgens Palmen werd ‘Kaat Mossel’ uit de massa geselecteerd omdat zij in het beeld paste van ‘politiek onnozel Oranjegemeen’, en niet omdat zij de organisator was van de oproeren.¹⁵³ Zelfs haar advocaat, Willem Bilderdijk, typeerde haar als “een ruw gemeen wijf.”¹⁵⁴ Daarnaast benadrukt Palmen de propagandistische waarde van ‘Kaat Mossel.’ Zij verwierf namelijk nationale bekendheid door haar arrestatie en vervolging. Tijdens de verhoren, die tevens gepubliceerd werden in de patriotse pers, werd zij afgeschilderd als een instrument van de orangistische regenten, hetgeen zij zelf ontkende. Volgens Palmen bood ‘Kaat Mossel’ de patriotten de mogelijkheid om de orangistische aanhang als plebs te typeren.

In spotprenten werden ‘Kaat Mossel’ en de andere ‘viswijven’ veelvuldig en op een wrede manier bespot. Om de omvang van het aantal spotprenten waarin ‘viswijven’ werden

¹⁵⁰ In alle spotprenten waren zij orangistisch.

¹⁵¹ Dekker, ‘Revolutionaire En Contrarevolutionaire Vrouwen in Nederland, 1780-1800’, 57.

¹⁵² Rudolf Dekker, *Holland in beroering* (Baarn: Ambo boeken, 1982), 52–53.

¹⁵³ Eric Palmen, *Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam: volk en verlichting in de achttiende eeuw* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009), 124.

¹⁵⁴ Palmen, 124.

bespot in perspectief te plaatsen, is de hoeveelheid spotprenten waarin viswijven werden bespot vergeleken met het aantal spotprenten waarin de stadhouder werd bespot. In 19 prenten uit deze periode werd de stadhouder bespot, tegenover 17 prenten waarin ‘viswijven’ werden bespot. De radicaliteit is zichtbaar in de twee prenten waarin ‘Kaat Mossel’ geëxecuteerd wordt (afb. 18). De ‘viswijven’ waren net als de *Old maids* de enige menselijke vrouwbeelden die slachtoffer werden van deze wrede vorm van spot.

Afbeelding 18
 Anoniem, *Spotprent met de executie van prinsgezinden, ets, 1784*, Rijksmuseum, RP-P-OB-85.337

De vervolging van viswijven, maar ook de belangstelling voor deze vrouwen in spotprenten, kan wijzen op een verandering in de beschouwing van het vrouwelijke karakter in die periode. Een aanwijzing hiervoor wordt gegeven in het werk van Dekker.¹⁵⁵ Zo gebruikt Dekker het werk van Natalie Davis om de rol die vrouwen vervulden als provocateur en organisator tijdens oproeren te verklaren. Volgens Davis werden in de zestiende tot de achttiende eeuw onredelijkheid en opstandigheid als typische vrouwelijke eigenschappen beschouwd in West-Europa. Volgens deze eigentijdse maatschappelijke ideeën over vrouwelijke eigenschappen waren onredelijke en opstandige vrouwen uitermate geschikt voor het organiseren van oproeren. In de negentiende eeuw veranderde dit en werd het vrouwelijke ideaalbeeld volgens Davis gekenmerkt door passiviteit. Als rond 1800 sprake was van een

¹⁵⁵ Dekker, *Holland in beroering*, 59–60.

verandering in de rol die vrouwen kregen toebedeeld door de maatschappij hangt dit mogelijk samen met de verbeelding van ‘viswijven’ zoals ‘Kaat Mossel’ in spotprenten. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor de vervolging maar ook voor het gebruik van ‘viswijven’ zoals ‘Kaat Mossel’ als schrikbeeld.

4.2.3.1 Eigenschappen ‘viswijven’

De ‘viswijven’ bezaten verschillende eigenschappen die afweken van het passieve ideale vrouwbeeld. Zo waren de ‘viswijven’ slechte moeders. Zij waren in spotprenten vaak te oud voor het moederschap waardoor zij niet aan het ideaalbeeld van een jonge, vruchtbare vrouw voldeden.¹⁵⁶ In dit kader hadden zij veel overeenkomsten met de oude vrijsters in Britse spotprenten, die door hun onvruchtbaarheid als maatschappelijk overbodig werden beschouwd. Verder werden de ‘viswijven’ in spotprenten gekenmerkt als slechte echtgenotes. De meesten van hen waren onafhankelijke vrouwen die zelf hun salaris verdienden als venter op de markt. Velen van hen waren alleenstaand, zo was ‘Kaat Mossel’ bijvoorbeeld weduwe.¹⁵⁷ In de spotprent *De Orange Pap-eeters* wordt de Rotterdamse ‘Mie Pep’ een oproermaakster en ‘jeneverhoer’ genoemd. In Rotterdam en omstreken werden jeneverhoeren tot het ‘allerlaagste soort’ beschouwd.¹⁵⁸ Zij waren vaak zeemansvrouwen die voor extra inkomen ‘bijklusten’ als prostituee. In tegenstelling tot de Britse prenten, waarin prostitutie vaak een positieve connotatie had, legitimeerde haar aanwezigheid geen prostitutie. ‘Jeneverhoer’ was voornamelijk een belediging.

Tevens werden ‘viswijven’ in patriotse spotprenten bijna altijd afgebeeld als beïnvloedbaar. Opvallend is dat beïnvloedbaarheid van vrouwen tijdens de Bataafse Revolutie gebruikt werd als een reden voor de uitsluiting van vrouwen in de Nationale Vergadering.¹⁵⁹ In spotprenten werd deze beïnvloedbaarheid uitsluitend gekoppeld aan sympathie voor het Oranjehuis. Zo wordt in de spotprent *D’orangeboom*, uit het pamflet *Het politicq. .. marionetten-spel in dé' tent de Oranje boom*, ‘Kaat Mossel’ als spreekbuis van de stadhouder verbeeld. In aansluiting op de verbeelding van beïnvloedbaar, werden ‘viswijven’ ook weergegeven als gemanipuleerd of omgekocht. Ruige Keet, een vriendin van ‘Kaat Mossel’, wordt afgebeeld terwijl ze geld telt, wat kan impliceren dat ze is omgekocht (afb. 19).

¹⁵⁶ 90% was van middelbare leeftijd.

¹⁵⁷ G. van Rijn, ‘Kaat Mossel’, *Rotterdams Jaarboekje*, nr. 2 (1890): 166.

¹⁵⁸ Sietske Altink, ‘Prostitutie en jenever | Sekswerkerfgoed’, geraadpleegd 6 juni 2020, <https://sekswerkerfgoed.nl/prostitutie-en-jenever/>.

¹⁵⁹ Koolhaas-Grosfeld, ‘voor man en maatschappij’, 188.

Daarnaast was ‘Kaat Mossel’ in een andere spotprent ‘het blinde werktuig van laffe Grooten.’ In de Nederlandse geschiedschrijving werden visvrouwen tevens gekenmerkt als manipulatief. Zo verklaarden A.H. Wertheim-Gijse Weenink en W. F. Wertheim dat de orangistische Mooie Mie te Arnhem soldaten en het grauw omkocht met geld van de Britse gezant Harris.¹⁶⁰ Volgens Dekker zijn dit soort complottheorieën ongefundeerd.¹⁶¹ De meeste historici die deze complottheorieën overnamen baseren zich op berichten van buitenlandse gezanten of de patriotse pers.

Afbeelding 19

Anoniem (toegeschreven aan Joannes Hulstkamp), *Ruige Keet*, ets en gravure, 1784, Rijksmuseum RP-P-OB-85.310

Ondanks dat de ‘viswijven’ vaak werden afgebeeld als beïnvloedbaar en kwaadaardig, waren zij ook slachtoffer. Zo waren viswijven in hun ‘slavinnenrol’ vaak bedroefd.¹⁶² Dit sluit aan bij de afkeer in het revolutionaire vertoog voor slaafse of beïnvloedbare vrouwen.¹⁶³ Zo wordt er in de *Rechten van de Mensch*, een artikel waarin de grondrechten van de mens door patriotten waren opgesteld, voor gepleit dat vrouwen zich moesten ontdoen van hun slaafse ketenen. Volgens Mijnhardt en Kloek wordt deze ‘slaafachtigheid’ van vrouwen, in onder

¹⁶⁰ W. F. Wertheim en A. H. Wertheim-Gijse Weenink, ‘Eertijds was de Pruis in ’t land...’, *De Nieuwe Stem* 18 (1963): 745.

¹⁶¹ Rudolf Dekker, *Holland in beroering*, 74–76.

¹⁶² ‘viswijven/onrustsoosker wanneer bespot: vreugde: 16%, verrasing: 16%, woede: 4%, verdriet: 60%, geen: 4%.

¹⁶³ Kloek en Mijnhardt, ‘De natie: vrouwen en het volk’, 251

andere eigentijdse adviesliteratuur, geassocieerd met de wereld van arbeid buitenshuis.¹⁶⁴

Volgens hen werd deze wereld gekenmerkt als onfatsoenlijk. Vrouwen zouden pas vrij zijn in een huiselijke rol van moeder, opvoedster of echtgenote.

De Rotterdamse viswijven werden in patriotse spotprenten vaak afgebeeld met een beugeltas (afb. 19 en afb. 20). Een beugeltas was een zeer kostbaar accessoire, die over het algemeen alleen gedragen werd door vrouwen uit hogere sociale lagen.¹⁶⁵ Volgens Palmen beschikten mosselkeurvrouwen over een mager inkomen. De beugeltas suggereert dat de vrouwen werden omgekocht. Daarnaast werden vrouwen uit lagere standen volgens historica Kitty de Leeuw vaak bekritiseerd wegens weelde vanwege bezit van dure kledingstukken of accessoires.¹⁶⁶ Weelde werd vaak gebruikt als verklaring voor het ongetrouwd blijven van vrouwen. Mannen zouden bang zijn om financieel geruïneerd te worden door een partner die te makkelijk geld uitgeeft.

Afbeelding 20

Anoniem (toegeschreven aan Joannes Hulstkamp), *Kaat Mossel*, ets en gravure, 1784, Rijksmuseum RP-P-OB-85.309

¹⁶⁴ Kloek en Mijnhardt, 'De natie: vrouwen en het volk', 255.

¹⁶⁵ Gemeentearchief Rotterdam, 'Dochters van Kaat Mossel: De beugeltas van Kaat Mossel', *Dochters van Kaat Mossel* (blog), 8 oktober 2009, <http://dochtersvankaatmossel.blogspot.com/2009/10/de-beugeltas-van-kaat-mossel.html>.

¹⁶⁶ K. P. C. de Leeuw, *Kleding in Nederland, 1813-1920: van een traditioneel bepaald kledingpatroon naar een begin van modern kledinggedrag* (Hilversum: Verloren, 1993), 58.

4.2.3.2 Oververtegenwoordiging 'viswijven'

Afbeelding 21

Reinier Vinkeles naar Jacobus Buys, *Woeste Vreugde-bedrijven te Rotterdam*, ets en gravure, 1791, Rijksmuseum RP-P-OB-85.263

De 'viswijven' waren als aandeel van het oranjegemeen oververtegenwoordigd in spotprenten. Het oranjegemeen waren orangisten afkomstig uit de lagere sociale lagen. Bij de verbeelding van het oranjegemeen in spotprenten bestond 86,2% van het publiek uit vrouwbeelden. Opvallend is dat bij de verbeelding van mannelijke leden van het oranjegemeen in spotprenten vier maal een bakker werd verbeeld. Zo wordt de Leidse bakker Adrianus Trago in drie prenten als oproermaker bespot, waarbij hij in twee spotprenten een ondergeschikte rol vervult naast 'Kaat Mossel'. Tevens wordt de Katteburgse bakker Schreuder bespot. De Amsterdamse scheepstimmerlieden, ook wel 'bijltjes' genoemd, worden maar een enkele keer bespot in een spotprent. De these van Kromm lijkt in aangepaste vorm tevens toepasbaar op Nederlandse spotprenten in relatie tot 'het volk' en het orangisme. Hierbij wordt gesteld dat: hoe negatiever

de spotprent over het orangisme, des te groter het aandeel van vrouwen.

Of de oververtegenwoordiging van vrouwen in spotprenten gebaseerd is op een daadwerkelijke oververtegenwoordiging van vrouwen in het oranjegemeen is moeilijk te achterhalen. In één prent, de '*Woeste Vreugde-bedrijven te Rotterdam*' gemaakt door Reinier Vinkeles naar Jacobus Buys rond 1791, kan de representatie van vrouwen geanalyseerd worden doordat tevens ooggetuigenverslagen van deze gebeurtenis bestaan (afb. 21). De prent toont de viering van de verjaardag van de stadhouder op 8 maart 1783. Op de voorgrond staan drie vrouwen. Hun kledij verraadt hun eenvoudige komaf. De prent wekt de indruk dat de

vrouwen het oranjegemeen aanvoerden. In het werk, *Vaderlandsche historie, vervattende de geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden*, waarop de prent gebaseerd is, wordt het beeld geschetst dat de vrouwen aanwezig waren bij aanvang van het oproer en dat één vrouw de zotskap op had. Scheepstimmerlieden zouden zich later mengen in het oproer, waardoor de bijeenkomst escaleerde.¹⁶⁷ De prent en de tekst in *Vaderlandsche historie* lijkt zich te baseren op de waarnemingen van Theodorus Vogel uit een juridisch document uit 1784. Hierin verklaart Vogel het volgende: “Een groot hoop Vrouwlieden, waarvan de voorst een soort van een zotskap op had, met een woest geschreeuw en gezang, hand aan hand dansende, voorbij zijn huis is komen rijen.”¹⁶⁸ In hetzelfde juridisch document verklaart lutherse predikant Johan Frederik Scheffer dat hij in de vroege middag een groep timmerlieden zag, zo zegt hij:

*Ongemeen groot aantal manspersonen, die mij toeschenen sloopstimmerlieden te zijn, met oranje strikken mijn huis voorbij trekken, hebbende een voorganger die als arlequin of zot gekleed op zijn hoofd een oranje muts en in zijn hand een staf had, terwijl die onder een aanhoudend geschreeuw van oranje boven door de menigte met de hoeden bezwaaid werd.*¹⁶⁹

In een juridisch document, opgesteld tussen mei en december 1785, beaamt Petrus Johannes Schatten dat de timmerlieden de organisatoren van het oproer waren, aangevoerd door een jongen in harlekijnkleren. Volgens deze twee ooggetuigenverslagen lijken de sloopstimmerlieden organisatoren van het oproer te zijn. Op basis van de ooggetuigenverslagen lijkt de rol van de sloopstimmerlieden groter dan die van de vrouwen. Desondanks heeft Buys gekozen om de vrouwen op de voorgrond te plaatsen. Hiervoor kunnen twee mogelijke verklaringen worden gegeven. Het kan zijn dat Buys het ooggetuigenverslag niet goed had bestudeerd. De andere verklaring is dat Buys vrouwen wilde gebruiken om het oproer in een kwaad daglicht te zetten.

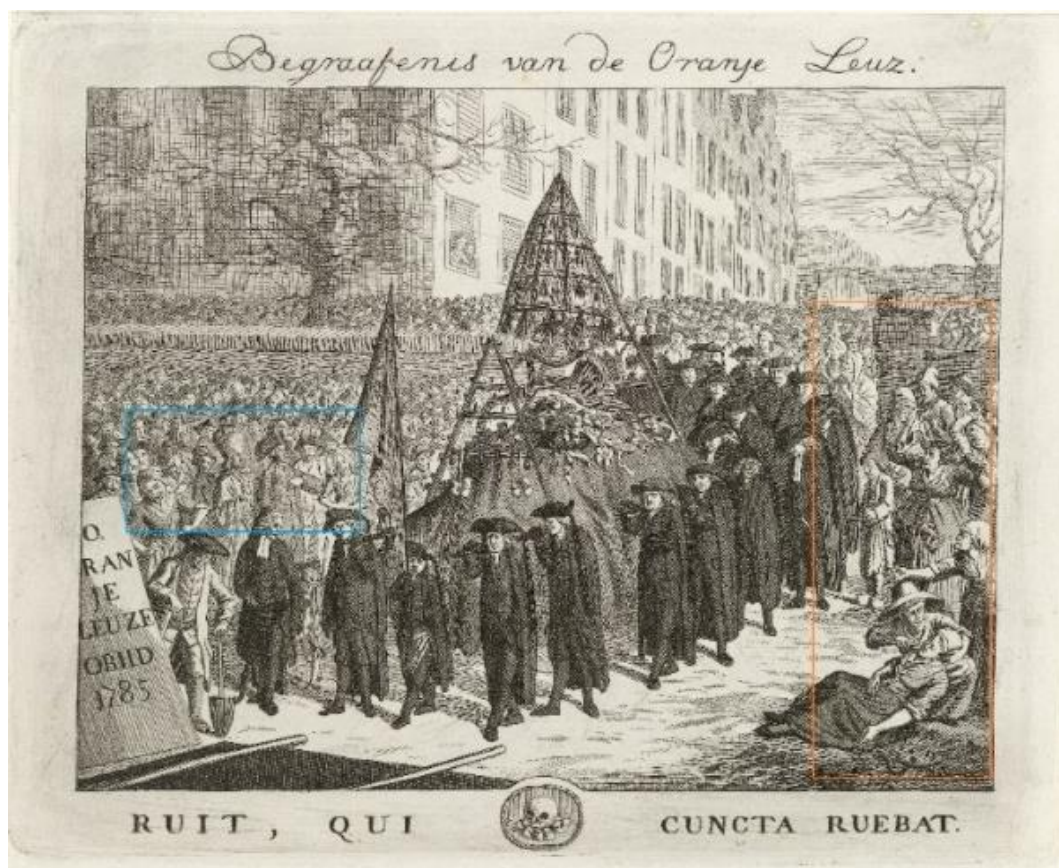
In de spotprent *Begraafenis van de Oranje Leuz* worden bovengenoemde waarnemingen verenigd (afb. 22). De begrafenisstoet deelt het publiek in tweeën. Links de lachende patriotten (afb. 22a) en rechts de huilende orangisten (afb. 22b). Hoewel in de spotprent de orangisten niet bij naam worden genoemd, kan worden aangenomen dat hier de orangistische ‘viswijven’ worden afgebeeld. De dikke vrouw met de beugeltas en de handen

¹⁶⁷ Jan Wagenaar, *Vaderlandsche historie, vervattende de geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden [...]* verkort. (Allart, Johannes Amsterdam, 1773-1811, 1792), 434.

¹⁶⁸ Palmen, *Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam*, 44.

¹⁶⁹ Palmen, 44.

in het haar is waarschijnlijk 'Kaat Mossel.' Opvallend is dat de orangisten vooral vrouwen zijn, terwijl de patriotten grotendeels uit mannen bestaat. Aan de kant van de patriotten zijn drie vrouwen gedetailleerd afgebeeld. Er kan een aantal tegenstellingen worden opgemerkt tussen de patriotse en orangistische vrouwen in het publiek. Ten eerste zijn twee van de drie patriotse vrouwen vergezeld door een man, terwijl de orangistische vrouwen uitsluitend zonder man worden afgebeeld. De enige man op de achtergrond bij de orangisten is bakker Trago, te herkennen aan de gebogen kegelvormige muts. Ten tweede zijn de patriotse vrouwen voornamelijk jongvolwassen, terwijl de orangistische vrouwen van middelbare leeftijd of ouder zijn. Tot slot oogt de vrouw die aan patriotse zijde het meest gedetailleerd is weergegeven van hogere komaf te zijn, te herkennen aan haar pruik en omslagdoek. De orangisten daarentegen lijken van eenvoudige afkomst te zijn.

Afbeelding 22

Anoniem (toegeschreven aan Joannes Hulstkamp),
Begraafenis van de Oranje Leuz , ets en gravure, 1785,
Rijksmuseum RP-P-OB-76.814

Afbeelding 22a

Afbeelding 22b

4.2.3.3 Viswijven' in orangistische prenten

Een enkele keer wordt het 'viswif' gebruikt door orangisten. Onderstaande prent werd gepubliceerd in het spectatoriale tijdschrift de *Politieke praatmoer* (afb. 23). Dit orangistische blad bestond uit een dialoog tussen twee volkse vrouwen, meestal Jannetje en Anne.¹⁸² De *Politieke praatmoer* en de prent tonen overeenkomsten met de *fish wives*. Zo laat Jannetje zich niet beïnvloeden door perverse 'verlichte' ideeën van de patriotten. Zij zegt: "Spot met Oranje vry, en houd ons voor de Zot. De Rot knaauw reeds uw leus, uw vryheid. Ligt capot." Hierop reageert Piet dat ze is voorgelogen door de patriotten.

Afbeelding 23

Anoniem, *Allegorie op het herstel van Oranje*, ets en gravure, 1787, Rijksmuseum, RP-P-OB-85.939

4.2.4 Donatrices

In tegenstelling tot de patriotse spotprenten werden in orangistische spotprenten weinig politiek actieve vrouwbeelden bespot. De orangisten leken zich vooral te richten op het bespotten van de patriotse burgerbewapening. Dekker geeft verschillende verklaringen voor de beperkte belangstelling voor patriotse vrouwen in orangistische kranten.¹⁸³ Ten eerste hadden revolutionaire vrouwen tijdens de patriottentijd een marginale rol in de patriottenbeweging. Er waren daarom weinig revolutionaire vrouwen om te bespotten.

¹⁸² 'Politieke Praatmoer (1784-1785)', *Encyclopedie Nederlandstalige Tijdschriften* (blog), 30 januari 2019, <https://www.ent1815.nl/p/politieke-praatmoer-1784-1785/>.

¹⁸³ Dekker, 'Revolutionaire En Contrarevolutionaire Vrouwen in Nederland, 1780-1800', 553.

Daarnaast constateert Dekker dat orangistische opiniemakers nauwelijks interesse hadden in patriotse vrouwen. Hoogstens werden patriotse vrouwen belachelijk gemaakt voor hun ‘Amazoonsche kleeding.’

Desondanks werden in enkele orangistische spotprenten politiek actieve vrouwen bespot. Het gaat in deze gevallen om de verbeelding van donatrices.¹⁸⁴ Donatrices waren vrouwen die geld, vaandels of andere spullen doneerden aan patriotse vrijkorpsen. In spotprenten vervulde dit vrouwbeeld vaak een dubbelrol als donatrice en echtgenoot.¹⁸⁵ De donatrices bevinden zich in alle prenten naast mannen in vrijkorps uniformen. Het past daarbij in het kader over de bespotting van de patriotse burgerbewapening. Volgens Dorothea Roodhuyzen-van Breda Vriesman publiceerden de orangisten spotprenten waarbij de nadruk lag op een actieve en gewelddadige bijdrage van vrouwen aan de patriotse activiteiten, terwijl vrouwen een marginale rol hadden binnen de patriottenbeweging.¹⁸⁶ Dit sluit aan bij de these van Kromm; des te meer vrouwen, des te negatiever de spotprent. De constatering van Roodhuyzen-van Breda Vriesman lijkt ongefundeerd. Zo bestaan slechts vier spotprenten met donatrices. In slechts één daarvan wordt de donatrice op een agressieve manier met een wapen afgebeeld (afb. 24). In de andere prenten hadden de donatrices een passieve rol.

Afbeelding 24

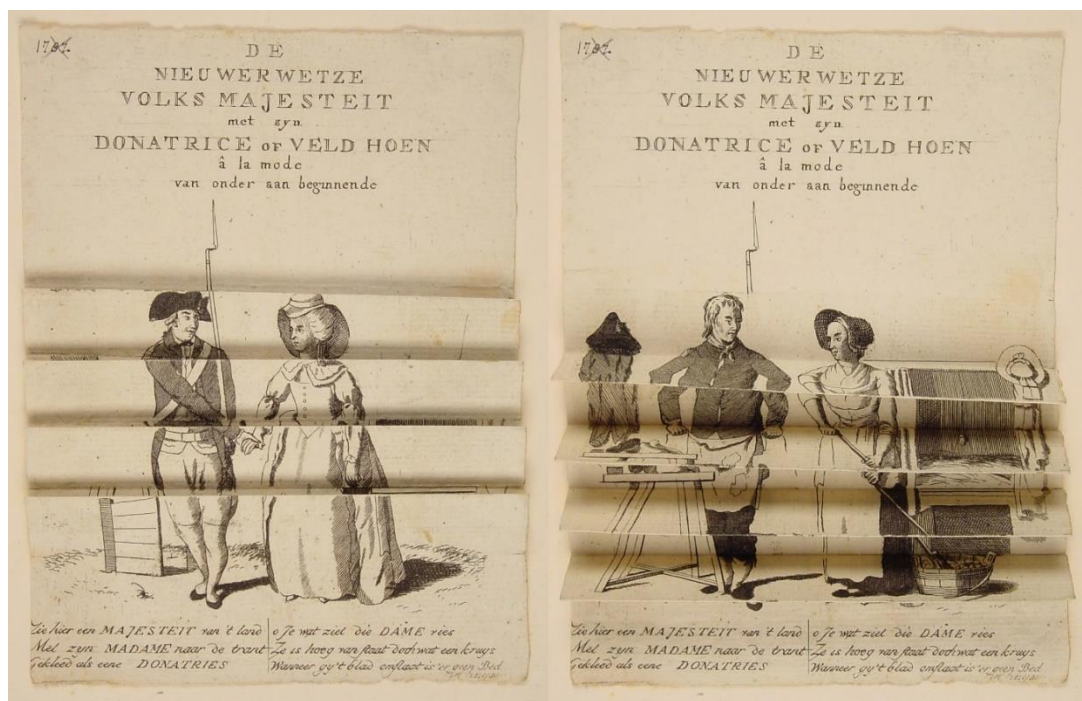
Anoniem, *Gewaapende Heldin of Heeden Daagsche Donnatrice*, ets en gravure, 1787. Rijksmuseum, RP-P-OB-85.781

¹⁸⁴ Vier vrouwbeelden in vier prenten.

¹⁸⁵ In 75% van de prenten nadrukkelijk met man afgebeeld.

¹⁸⁶ D.J.A. Roodhuyzen-van Breda Vriesman, ‘Anna Braak, een achttiende-eeuwse “marinevrouw”’, *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 11, nr. 2 (1992): 130.

De donatrices werden in spotprenten, net als hun mannen, vooral bespot voor de elitaire schijn die zij ophielden. Dit werd gedaan door middel van omkering, bijvoorbeeld door donatrices als keeshonden af te beelden. Volgens Halbe de Jong stonden keeshonden bekend als zwerfhonden. Zo werd de kreet “Kees, uit de hal” gebruikt door orangisten om patriotten te jennen, maar ook om keeshonden uit vleeshallen te verjagen.¹⁸⁷ In de spotprent *Dapperheid der Keezen* wordt dit benadrukt door de donatrice in nette kleren als keeshond in een seksuele context te plaatsen. In de vouwprent *De Nieuwerwetze Volks Majesteit met zyn Donatrice of Veld Hoen* wordt de elitaire schijn van de patriotten bespot door twee voorstellingen te verbeelden (afb. 25). In de eerste voorstelling is een geüniformeerde patriot met zijn donatrice te zien. In de tweede voorstelling lijken zij uiteindelijk tot het ‘lage volk’ te behoren door hun eenvoudige kleding. Daarnaast wordt de vrouw aangeduid als ‘Veld Hoen.’ Hiermee wordt het ‘volkse karakter’ van de donatrice aangeduid, omdat veldhoenders vogels zijn die op de grond broeden en daarmee laag-bij-de-grondse vogels zijn.¹⁸⁸

Afbeelding 25

Anoniem, *De nieuwerwetze Volks Majesteit met zyn Donatrice of Veld Hoen à la mode van onder aan beginnende*, ets, 1784, Rijksmuseum Twenthe, inv. 2985

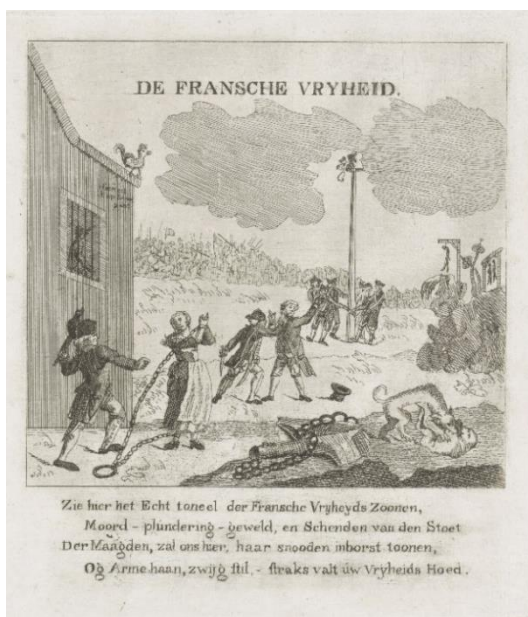
¹⁸⁷ Jong, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers*, 19.

¹⁸⁸ G.I.W Dragt, *Dokkumer muziekminnaars in het dramatische jaar 1787: spotlight op de leden van het muziekgenootschap Musica Laborum Dulce Lenimen (1775-1800) die het concert van 14 maart 1787 in Dokkum bezochten*, *Musea in Nooroost Fryslan 18* (Den Bosch: Interfax, 2016), 12.

4.3 De orangerestauroatie en Franse opmars (1787-1795)

Na 1787 vluchtten de patriotten naar Frankrijk en vroegen hulp aan de Franse Revolutionairen bij het volbrengen van de revolutie. Uiteindelijk verklaarde de Franse staat op 1 februari 1793 de oorlog aan stadhouder Willem V en George III, de koning van Groot-Brittannië. De oorlogsverklaring was nadrukkelijk aan de aristocratie en niet aan het Britse en Nederlandse volk gericht. Als reactie hierop verenigde de Republiek zich met Groot-Brittannië, Oostenrijk en enkele Duitse staten in een coalitie. Deze Eerste Coalitieoorlog verliep moeizaam.¹⁸⁹ Uiteindelijk werd in januari 1795 de coalitie verslagen en de stadhouder afgezet, waarna hij vluchtte naar Groot-Brittannië.

Tussen 1787 en 1793 verschenen dertien spotprenten, waarvan in twee prenten vrouwen werden verbeeld. Vermoedelijk leed de spotprentenproductie onder de censuur die was opgelegd door de Oranjepartij. In deze spotprenten werd het geweld en de onbekwaamheid van de Franse militairen uitgelicht. In de verbeelding van Frans geweld verscheen gedurende deze periode voor het eerst het ‘menselijke’ vrouwbeeld van de dame in nood. In de spotprent *De Fransche Vrijheid* wordt een geketende vrouw geslagen door Franse soldaten (afb. 26). De onbekwaamheid van de Franse militairen was zichtbaar in de spotprent *Afbeelding van de Val van Bournonville, Minister van Oorlog der Fransche Republiek* (afb. 27). In deze prent wordt de arrestatie van de Franse minister van oorlog door de deserterende Franse generaal Charles Dumouriez verbeeld. Opvallend is dat het huilende Franse publiek geheel mannelijk is, terwijl het publiek van de orangisten gemengd is.

Afbeelding 26

Anoniem, *De Fransche Vrijheid*, ets, 1793, Rijksmuseum, RP-P-1896-A-19116

¹⁸⁹ Raymond Uppelschoten, 'Het Kromme-Rijngebied in de Oorlog van 1794-1795', *Het Kromme Rijngebied: Tijdschrift van de Historische Kring Tussen Rijn En Lek* 1/2 (2013): 1-26.

Afbeelding 27

Anoniem, *Afbeelding van de Val van Bournonville, Minister van Oorlog der Fransche Republiek*, gravure met de hand gekleurd, 1793, Rijkmuseum Twenthe, inv. 3185

In buitenlandse prenten waarin de opmars naar de Nederlanden werd voorgesteld, werden vrouwen regelmatig als militairen verbeeld. Zo worden in de Nederlands-Engelse spotprent van C. Tomlins marcherende vrouwen als ‘hanen’ verbeeld (afb. 28). De verklaring voor het gebruik van vrouwelijke militairen als beeldmotief in Britse prenten heeft zijn oorsprong in de verbeelding over de vrouwenmars op Versailles (1789).¹⁹⁰ Tijdens deze mars belegerden vis- en markt vrouwen het paleis van Versailles. Na deze mars werden visvrouwen regelmatig als militairen verbeeld in Britse spotprenten. Hierin ligt de verklaring voor de afwezigheid van militaire vrouwbeelden in Nederlandse spotprenten, omdat het vrouwbeeld viswijf vooral werd geassocieerd met het orangisme.

Afbeelding 28

C. Tomlins, *De Uitmarsch der Franschen naar de Nederlanden*, ets en gravure, 1792, Rijkmuseum, RP-P-OB-77.673

¹⁹⁰ Kromm, ‘Representations of Revolutionary Women in Political Caricature’, 133–36.

4.4 Bataafse Revolutie, Bataafs-Franse tijd en Oranjerestauratie (1795-1815)

Tijdens de Bataafse Revolutie verschenen 65 spotprenten. In slechts acht prenten worden ‘menselijke’ vrouwbeelden weergegeven. Alle spotprenten met ‘menselijke’ vrouwbeelden zijn gepubliceerd in 1795. Er werden tijdens deze periode geen nieuwe ‘menselijke’ vrouwbeelden geïntroduceerd in spotprenten. De vrouwbeelden die verschenen werden wel in een andere vorm weergegeven dan gedurende eerdere perioden. Zo werd Wilhelmina bespot om haar machtsverlies in plaats van om haar machtsmisbruik tijdens de patriottentijd. Dit lijkt vanzelfsprekend aangezien de Oranjepartij haar macht verloor. Het merkwaardige is echter dat dit machtsverlies weinig bespot werd in Nederlandse spotprenten. Zo bestaan er slechts vier spotprenten die de vlucht van de stadhouder bespotten. In twee van die spotprenten wordt ook Wilhelmina bespot. Een verklaring hiervoor is de toenemende populariteit van Engelse spotprenten in Nederland. Zo beklagde de Amsterdamse prentuitgever Evert Maaskamp zich over de populariteit van Engelse prenten en de afkeer voor de Nederlandse prentkunst onder zijn clientèle.¹⁹¹ In Engelse prenten werd de stadhouder tussen 1794 en 1801 namelijk wel uitgebreid bespot. De bespotting van Wilhelmina in Nederlandse spotprenten is aanzienlijk omdat zij in 40% van de Nederlandse spotprenten wordt verbeeld waarin het machtsverlies van de stadhouderlijke familie wordt gerepresenteerd.¹⁹² Daarnaast zijn deze spotprenten, in vergelijking met de spotprenten waarin haar man wordt bespot, denigrerder. Zo wordt in de spotprent *Willemyntje de Schoonmaakster: Ik zal het myn broer zeggen* Wilhelmina ontslagen als simpele schoonmaakster (afb. 29). Haar man daarentegen wordt in spotprenten uit deze tijd vaak naast een omvallende Oranjeboom of al vluchtend uit Nederland op een boot verbeeld (afb. 30).

Afbeelding 29

Anoniem, *Willemyntje de Schoonmaakster: Ik zal het myn broer zeggen*, ets en gravure, 1793, Rijksmuseum, RP-P-OB-86.401

¹⁹¹ Eveline Koolhaas-Grosfeld, *De ontdekking van de Nederlander: in boeken en prenten rond 1800* (Zutphen: Walburg Pers, 2010), 65.

¹⁹² In een spotprent werden ze samen afgebeeld.

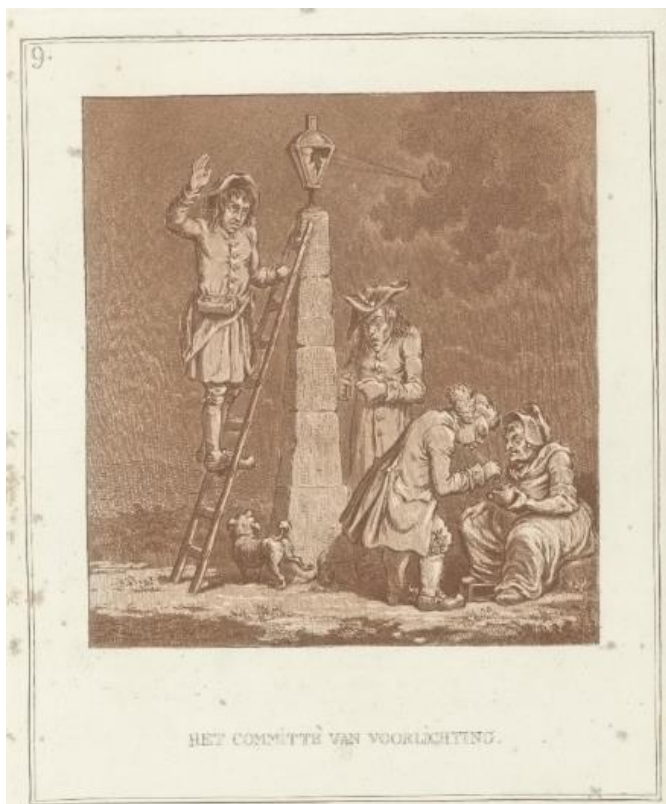
Afbeelding 30

Anoniem, *Willems Afscheid*, ets, 1795, Rijksmuseum, RP-P-1908-5716

Het vrouwbeeld “viswif” is ook op spotprenten uit deze periode aanwezig. Zo wordt ‘Kaat Mossel’ bespot in een prent waarop haar afscheid van de stadhouder is verbeeld. In de spotprentenbundel *Hollandia Regenerata* door David Hess, een Zwitserse gardist in orangistische dienst, worden daarnaast verschillende ‘volkse’ vrouwen verbeeld. *Hollandia Regenerata* was uitermate kritisch op de ‘verlichte’ comités van de Bataven. In de spotprenten doen de comités het tegenovergestelde van hetgeen waarvoor zij dienden. De ‘volkse’ vrouwen zijn in de spotprenten slachtoffer van de praktijken van de comités. Zo moet een ‘volkse’ vrouw haar voedsel afstaan aan het comité voor voedsel. Verder eet ‘*Het Committé van Noodlydende*’ het voedsel op voor de ogen van een hongerlijdende man en vrouw. Ten slotte wordt een ‘volkse’ vrouw teleurgesteld doordat het comité van voorlichting er niet in slaagt om letterlijk verlichting te brengen (afb. 31). Naast ‘volkse vrouwen’ verbeeldt Hess een enkele keer een revolutionaire vrouw dansend rond een vrijheidsboom (afb. 32).

Tijdens de Bataafse Revolutie, maar vooral tijdens de Bataafs-Franse tijd, waren vrouwen geen zwaartepunt in spotprenten. De meeste vrouwbeelden bevonden zich op de achtergrond. Vrouwen waren vooral passieve toeschouwers in deze spotprenten. Al in de patriottentijd waren er ‘menselijke’ vrouwbeelden die zich op de achtergrond bevonden in spotprenten, maar na de Bataafse Revolutie bevonden zij zich daar exclusief. Vaak werden deze vrouwen vergezeld door hun man. Een voorbeeld hiervan is de spotprent *Verkopen van de pruiken* (afb. 33). In deze spotprent bevinden vrouwen zich naast hun man terwijl ze naar de voorstelling, het verkopen van de pruiken, kijken. Daarbij verschenen tussen 1798-1813 in

het geheel weinig spotprenten. De verklaring hiervoor ligt waarschijnlijk in de verdere aanscherping van de censuur. De spotprenten die verschenen waren over het algemeen sociale prenten. Opvallend is dat vrouwen vaak moeders waren of beschouwd werden als lustobject. In de spotprent *Apodictische waarde* van Jacob Smies bevinden twee vrouwen zich op de achtergrond: de vrouw die links op de prent staat afgebeeld is zwanger, terwijl de vrouw in het midden wordt gezoend (afb. 34).

Afbeelding 32

David Hess, *Het Committé van Voorlichting in Hollandia Regenerata*, 1795, Rijksmuseum, BI-B-FM-096-9

Afbeelding 31

David Hess, Titelprent van serie *Hollandia Regenerata*, ets, 1795, Rijksmuseum, BI-B-FM-096-1

Afbeelding 33

Anoniem, *Vijf gekleurde tekeningen naar spotprenten* ets, 1795, Rijksmuseum, RP-T-00-3811

Afbeelding 34

Jacob Smies, *Apodictische waarde*, ets met de hand gekleurd, 1804, Rijksmuseum, RP-T-1897-A-3489

Tijdens deze periode waren vrouwen twee maal het zwaartepunt in spotprenten als ‘volkse prostituees’. In deze spotprenten, toegeschreven aan Christoffel Meijer, zijn ‘volkse’ vrouwen te aanschouwen (afb. 35). Hoewel afgaande op de titels, *Voor uit maar kinderen, met er tijd word je nog wel Comptoir Juffrouwen* en *Ja Heer op Molenaars Parool van het Echtebed moet er niemand aan komen* een andere voorstelling kan worden verwacht, beweert kunsthistoricus Cornelis Veth dat in deze spotprenten ‘volkse’ prostituees op een verkapte manier worden bespot.¹⁹³ ‘Molenaar’ was namelijk een beruchte bordeelhouder te Rotterdam.

¹⁹³ Cornelis Veth, *Geschiedenis van de Nederlandsche caricatuur en van de scherts in de Nederlandsche beeldende kunst* (Leiden: Sijthoff, 1921), 167.

Deze prenten zijn de enige prenten waarin prostituees worden bespot. In tegenstelling tot Britse spotprenten hadden prostituees als vrouwbeeld een klein aandeel in Nederlandse spotprenten.

Afbeelding 35

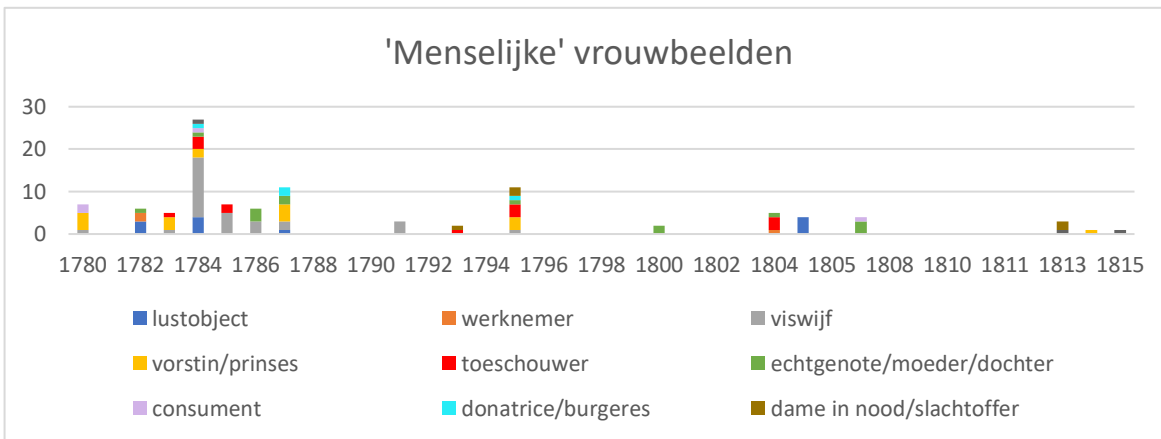
Christiaan Meijer, *Voor uit maar kinderen, met er tijd word je nog wel Comptoir Juffrouwen*, 1805, stippegravure, Rijksmuseum, RP-P-1937-1936

In de periode van 1813 tot en met 1815, die de Oranjerestauroatie omvat, werden enkele vrouwen verbeeld in relatie tot kritiek op Napoleon en het Franse beleid. Zo zijn vrouwen te zien die waarschuwen voor ronselaars die Nederlandse jongens willen inlijven in het Franse leger. Daarnaast is de vrouw van Napoleon, Marie-Louise, te zien in een prent waarin zij deelneemt in “Den aftogt van de menschen beul Napoleon, Uyt Frankryk”. Ondanks deze weergaves is de rol van vrouwen in spotprenten tussen 1798 en 1815 marginaal.

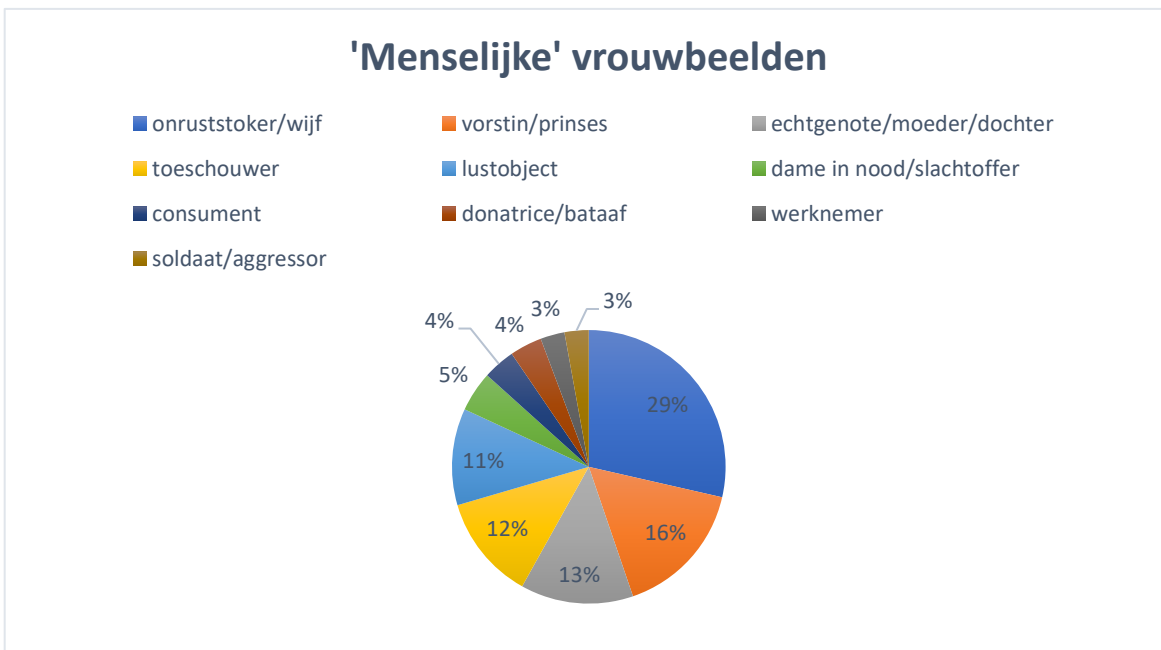
4.5 Overzicht in statistiek van ‘menselijke’ vrouwbeelden

In de figuren hieronder wordt een overzicht gegeven van de beschreven ‘menselijke’ vrouwbeelden in dit hoofdstuk. In figuur 10 wordt een indruk gegeven van de verschillende

vrouwbeelden en wanneer deze verschenen. De meeste vrouwbeelden verschenen gedurende de patriottentijd. In de periode na 1795 verschijnen nog maar weinig ‘menselijke’ vrouwbeelden. In figuur 11 zijn de verschillende vrouwbeelden weergegeven in een cirkeldiagram. De vrouwbeelden die het meest voorkwamen in spotprenten waren ‘viswijven’, ‘vorstin’ en ‘echtgenoot/moeder’.

Figuur 10

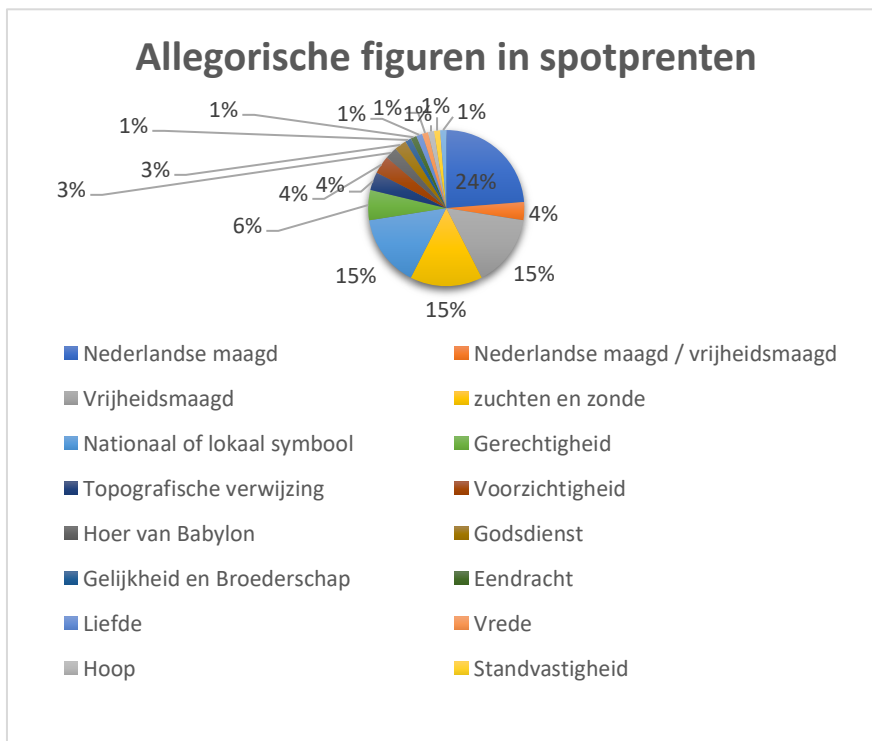
Figuur 11

Hoofdstuk 5: allegorische vrouwbeelden in spotprenten

Over de rol van vrouwelijke allegorische figuren in Nederlandse spotprenten gedurende de achttiende eeuw is weinig geschreven. In dit hoofdstuk wordt onderzocht of de kunsthistorische beweringen over deze figuren in niet-spotprenten toepasbaar zijn op spotprenten. Daarnaast wordt het gebruik van allegorische figuren vergeleken met de Britse literatuur over deze figuren in spotprenten.

Eerst wordt in dit hoofdstuk onderscheid gemaakt tussen de verschillende allegorische figuren in spotprenten. Vervolgens wordt de ontwikkeling van allegorische figuren beschreven. Ten slotte worden de allegorische figuren Vrijheid en de Hollandse Maagd behandeld.

5.1 Soorten allegorische figuren

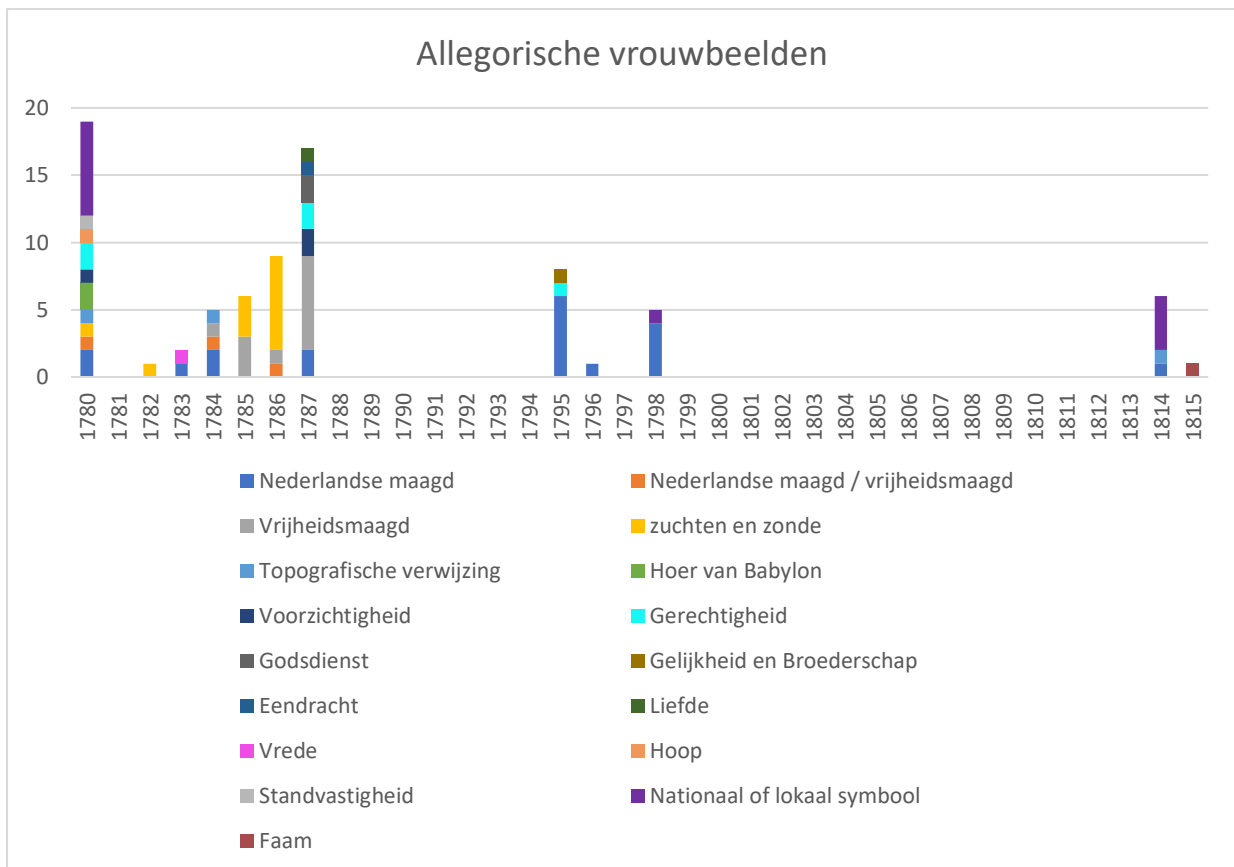

Figuur 12

In figuur 12 zijn de verschillende allegorische figuren in spotprenten ingedeeld in categorieën. Deze categorieën behoeven uitleg. Zoals Rosendaal stelt zijn de Hollandse Maagd en de Vrijheidsmaagd vaak samengesmolten tot hetzelfde figuur. Deze bewering geldt ook voor het gebruik van deze figuren in spotprenten. Op basis van uiterlijke kenmerken zijn de Hollandse Maagd en de Vrijheidsmaagd vaak moeilijk te onderscheiden. Door middel van de bijschriften is meestal onderscheid te maken tussen de Hollandse Maagd en de Vrijheidsmaagd, maar

soms wordt het figuur ook beschreven als “Hollandse Vrijheid”. Deze drie allegorische figuren samen vormen de grootste groep allegorische vrouwbeelden in spotprenten. Onder de categorie die in deze scriptie “Zuchten en Zondes” is genoemd vallen verschillende negatieve allegorische figuren, zoals bijvoorbeeld: Tweedracht, Ontrouw en Staatszucht. De categorie “Nationaal of lokaal symbool” betreft allegorische figuren die steden of landen symboliseren, zoals Amsterdam of Zweden. Hoewel de Hollandse Maagd gecategoriseerd kan worden als een nationaal symbool, is voor deze allegorische figuur een aparte categorie aangemaakt, omdat dit vrouwbeeld een groot aandeel had in het geheel van allegorische vrouwbeelden. De categorie “topografische verwijzingen” refereert naar allegorische figuren die werelddelen, rivieren of gebieden symboliseren, zoals Rivier de Schelde of Noord-Amerika.

In figuur 13 is een duidelijke trendbreuk zichtbaar tussen de patriottentijd en de Bataafs-Franse tijd. Gedurende de patriottentijd bezaten spotprenten veel verschillende allegorische figuren. Tijdens de Bataafs-Franse tijd waren de allegorische Hollandse Maagd en andere nationale maagden populair in spotprenten. De vereenvoudiging van de spotprent kan een verklaring zijn voor dit verschil, dit wordt in de volgende paragraaf beschreven.

Figuur 13

Volgens Porter zijn in Britse spotprenten de populairste allegorische figuren Britannia, Deugd, Gerechtigheid en Vrijheid. In Nederlandse spotprenten is de Hollandse Maagd, net als Britannia in Britse spotprenten, een populair nationaal figuur. Verder wordt Vrijheid ook veel toegepast in Nederlandse spotprenten. Gerechtigheid komt in Nederlandse spotprenten slechts twee keer voor. De allegorische figuur Deugd komt in het geheel niet voor in spotprenten. Personificaties van deugden zoals bijvoorbeeld Voorzichtigheid of Standvastigheid zijn wel zichtbaar in spotprenten. Porter beweert ook dat vrouwen geseksualiseerd worden in spotprenten door de aanwezigheid van bepaalde allegorische figuren, zoals de Hoer van Babylon. In Nederlandse spotprenten komt zij slechts twee keer voor.

5.2 Vereenvoudiging van de allegorische figuur

Afbeelding 31

Romeyn de Hooghe, *De geveynsde Betuyging van Jacob Stuwaart, gewesen Koningh van Engelandt, aen zijn Hoogheyt den Heere Prince van Orangie, betoont in het presenteren der Charters en Penaele Wetten*, ets, 1690, Rijkmuseum, RP-P-OB-55.183

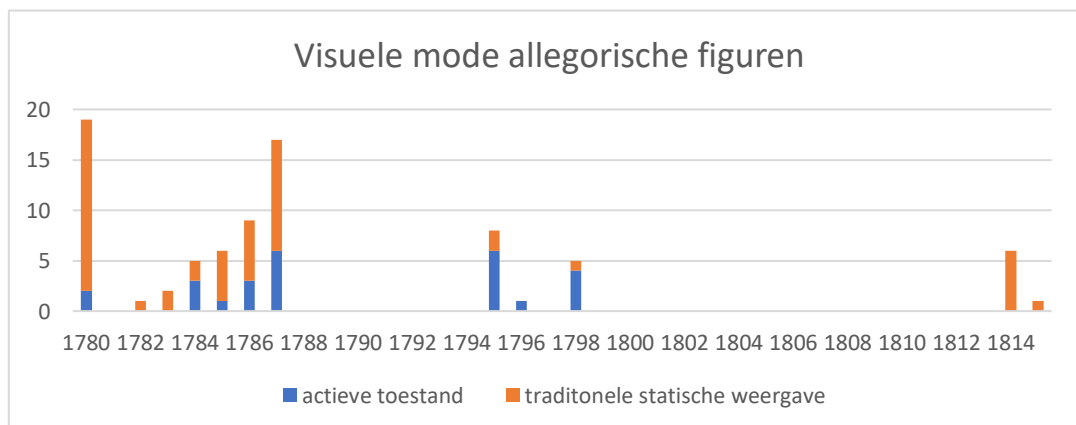

Afbeelding 32

Anoniem, *DAT. Willem heeft voor zijn gats gehad, met vrouw Vryheids myulen*, ets, 1784, Rijksmuseum, RP-P-OB-85.354

Tijdens de patriottentijd verdwenen spotprenten met complexe allegorische voorstellingen en maakten deze plaats voor prenten met eenvoudige beeldgrappen.¹⁹⁴ Dit had als resultaat dat de allegorische figuren in spotprenten veranderden. Zij werden steeds vaker in een actieve toestand verbeeld in plaats van de statische weergave van voorheen. Zo ziet Rosendaal bijvoorbeeld een verandering in de verbeelding van de Hollandse Maagd en wordt zij als strijdende figuur of zorgzame moeder verbeeld.¹⁹⁵ De spotprenten hierboven zijn voorbeelden van deze ontwikkeling. In afbeelding 31, *De geveynsde Betuyging van Jacob Stuwaart, gewesen Koningh van Engelandt, aen zijn Hoogheyt den Heere Prince van Orangie, betoont in het presenteren der Charters en Penaele Wetten*, uit 1690, wordt de Hollandse Maagd op een statische, traditionele manier verbeeld. In afbeelding 32, *DAT. Willem heeft voor zijn gats gehad, met vrouw Vryheids muylen*, wordt de Hollandse Maagd op een vernieuwende, actievere manier verbeeld, namelijk terwijl zij de stadhouder kastijdt. Daarnaast wordt zij gedurende de patriottentijd ook steeds meer het zwaartepunt binnen de voorstelling.

In de analyse is eerst onderscheid gemaakt tussen een traditioneel statische en een actieve verbeelding van allegorische figuren in spotprenten. In figuur 14 is te zien dat het gebruik van deze actieve allegorische figuren vanaf de patriottentijd toenam, zowel absoluut als relatief. Uiteindelijk werden 26 allegorische figuren (34%) op de ‘nieuwe’ actieve wijze verbeeld. In figuur 15 worden de rollen die allegorische figuren vervullen weergegeven. De meeste allegorische figuren werden verbeeld als ‘dame-in-nood’ of ‘strijdend figuur.’ Het seksualiseren van allegorische figuren ontbrak in Nederlandse spotprenten. De Hollandse Maagd, de Vrijheidsmaagd, en tussenvormen maakten 74,1 % uit van deze actieve allegorische vrouwbeelden.¹⁹⁶

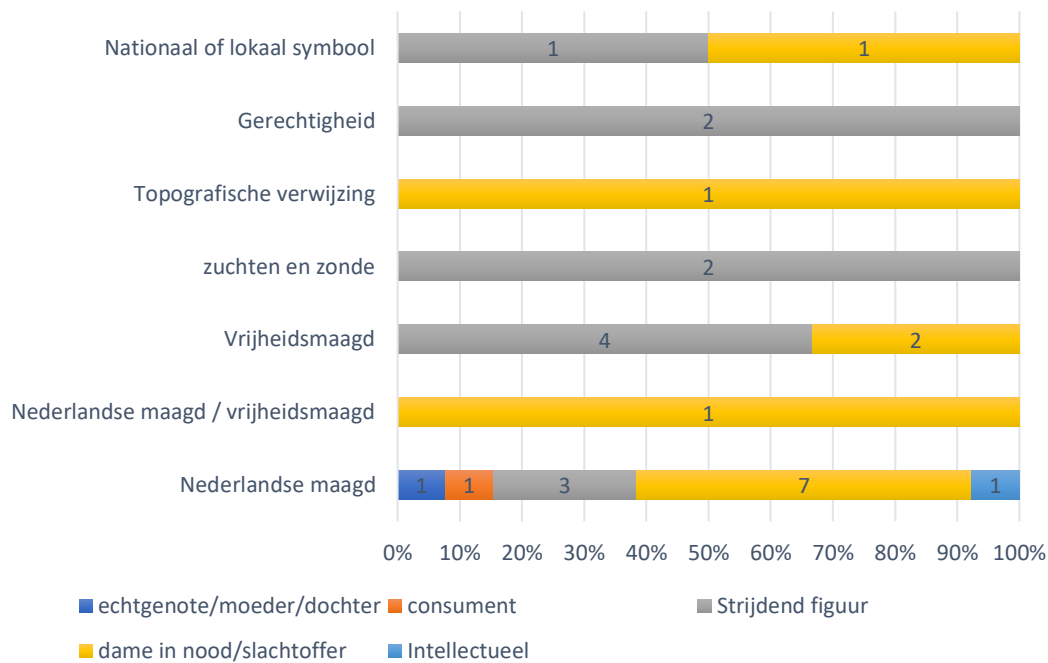
Figuur 14

¹⁹⁴ Knolle, *Comiecqque tafereelen*, 19.

¹⁹⁵ Rosendaal, *Bataven!*, 514.

¹⁹⁶ Nederlandse Maagd: 48,1%; Nederlandse Maagd/Vrijheidsmaagd: 3,7%; Vrijheidsmaagd: 22,2%.

Gebruik actieve allegorische figuren

Figuur 15

5.2.1 Hollandse Maagd

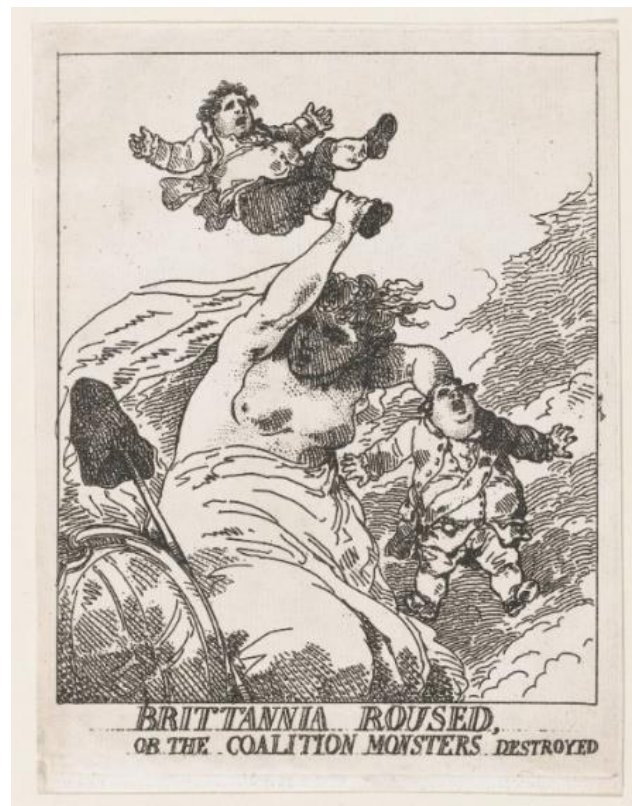
Grijzenhout beweert dat de Vrijheidsmaagd, en daarmee de Hollandse Maagd, gedurende de patriottentijd een strijdend, actief en oppositioneel figuur werd.¹⁹⁷ Hij ondersteunt deze bewering met een interpretatie van de spotprent *Toegeweid aan Hun wier hart voor waare Vreiheid klopt*, uit 1787 (afb. 33). Volgens Grijzenhout verdedigt de Vrijheidsmaagd de patriotse ‘vriend des volks’ en strijdt zij op een actieve wijze tegen de aristocraat. In vergelijking echter met de spotprenten die Hunt aanhaalt, bijvoorbeeld *Britannia Roused* (afb. 34), is de verbeelding van de Vrijheidsmaagd in de spotprent *Toegeweid aan Hun wier hart voor waare Vreiheid klopt* statisch en passief. Er bestaan echter ook spotprenten waarin de Hollandse Maagd, net als haar Britse equivalent, als actief en strijdend wordt verbeeld. De eerste prent in de selectie voor dit onderzoek waarin zij op deze wijze wordt verbeeld is afkomstig uit de periode van de Vierde Engelse zeeoorlog. Op de achtergrond van de prent (afb. 35) is te zien hoe zij actief met een groep mannen ten strijde trekt. In haar meest strijdbare weergave is zij een geweldpleger, zoals in de spotprent *Gedwongen Arbeid* (afb. 36). In vergelijking met haar ‘zussen’ Gerechtigheid (afb. 37) of Britannia wordt de Hollandse Maagd minder gewelddadig verbeeld gedurende de jaren 1780.

¹⁹⁷ Grijzenhout, ‘De Verbeelding van de Vrijheid in de Nederlandse Kunst 1570-1870’, 272.

Afbeelding 33

Anoniem, *Toegeweid aan Hun wier hart voor waare Vreihed klopt, ets, 1787*, Rijksmuseum, RP-P-1911-334

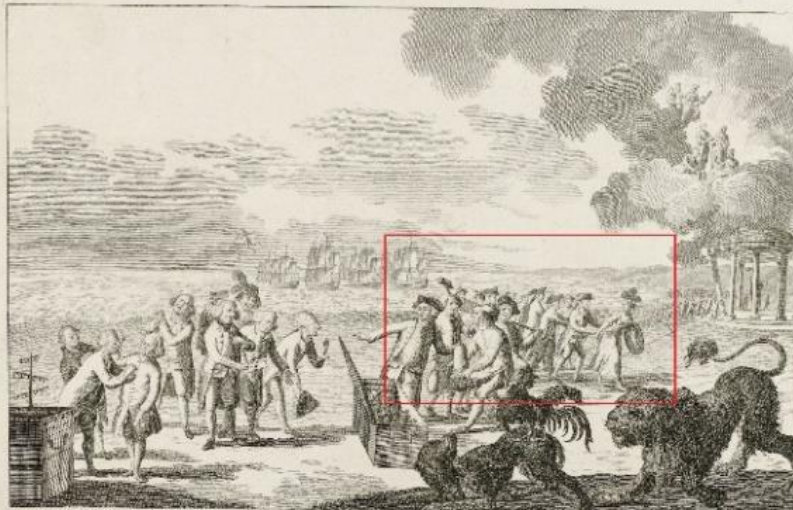
Afbeelding 34

Anoniem, *Britannia Roused, ets, 1784*, MetMuseum, 59.533.39

Afbeelding 35

Anoniem, *De eerwaardige
Nederlander verdeelt zijn schatten,*
ets en gravure, 1780, RP-P-OB-
85.071A

Afbeelding 36

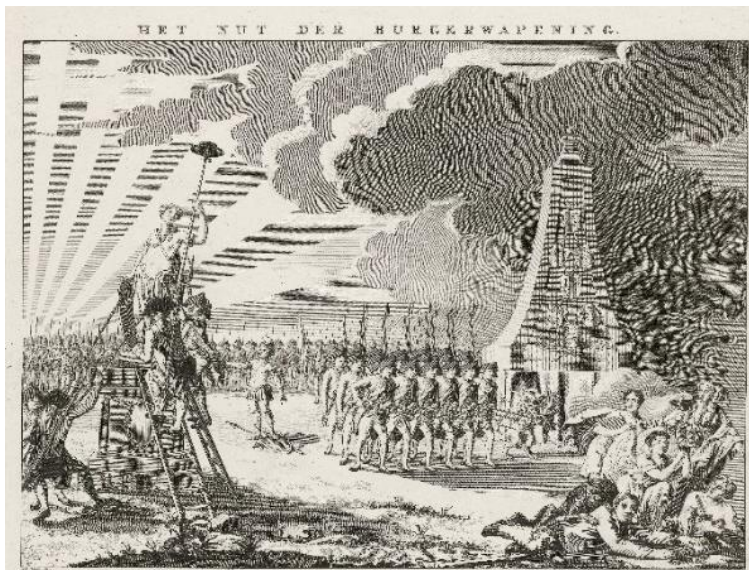
Anoniem, *Gedwongen Arbeid,* ets en
gravure, 1787, Rijksmuseum, RP-P-1911-
337

Afbeelding 37

Anoniem, *Straf der Vryheid schenders,*
ets en gravure, 1787, Rijksmuseum, RP-
P-OB-85.960

Tijdens de patriottentijd is er sprake van een tweede ontwikkeling in de verbeelding van de Hollandse Maagd en de Vrijheidsmaagd in spotprenten. Zo verandert de verbeelding van de Hollandse Maagd van een statische metafoor geleidelijk in een dame in nood of een slachtoffer. Zo is zij in de prent *Het Nut der Burgerwapening* als standbeeld “van haaren troon gestooten” (afb. 38). De ‘vrijheidszonen’ moeten haar beschermen en haar plaats op het voetstuk herstellen. In zulke prenten is zij naast statische metafoor tevens slachtoffer. Op de spotprent *De patriotse kwakzalvers die de Hollandse Maagd aderlaten* verandert haar slachtofferschap (afb. 39). De Vrijheidsmaagd is op een expressieve manier slachtoffer van ‘patriotse kwakzalvers’, omdat ze emoties toont en een andere actieve menselijke houding aanneemt. Hierin lijkt zij op de hulpeloze vrouw die in Britse spotprenten gedurende de jaren 1790 zichtbaar is. Tussen 1787 en 1795 werden geen nieuwe spotprenten gecreëerd met de Hollandse Maagd of de Vrijheidsmaagd.

Afbeelding 38

Anoniem, *Het nut der burgerwapening*, ets en gravure, 1785, Rijksmuseum, RP-P-OB-47.217

Afbeelding 39

Anoniem, *Spotprent op de patriotse kwakzalvers die de Nederlandse Maagd aderlaten*, ets en gravure, 1787, Rijksmuseum, RP-P-OB-85.740

Aan het begin van de Bataafse Revolutie werd de Hollandse Maagd vaak ‘verzorgd’ door revolutionairen. Zo braadt een Fransman in uniform een kip voor de Hollandse Maagd in de spotprent de *Republikeinse Kok* (afb. 40). In vier andere spotprenten uit 1795 verzorgden de patriotten de Hollandse maagd op verschillende manieren. Daarnaast wordt zij een enkele keer verbeeld als de aansteker van “t nieuwe licht” in een spotprent van Pieter van Woensel uit de *Lantaarn voor 1796* (afb. 41). Verder wordt zij gedurende deze periode, net als aan het einde van de patriottentijd, als ‘dame in nood’ verbeeld.

Afbeelding 40

Anoniem, *Republikeinse Kok*, ets met de hand gekleurd, 1795, Rijksmuseum, RP-T-1959-537

Afbeelding 41

Pieter van Woensel, *t Nieuwe-Licht*, ets met de hand, 1795, Rijksmuseum, BI-B-FM-098-1

Tijdens de Bataafse Revolutie verandert de verbeelding van de Hollandse Maagd in spotprenten van Hess en Van Woensel waarin de hervormingen van de Bataafse Revolutie bekritiseerd worden. In een spotprent die Hess in 1795 tekende wordt de Hollandse Maagd verbeeld als een oude, vadsige vrouw (afb. 42). In tegenstelling tot Hess waren de spotprenten van Van Woensel aanvankelijk niet per definitie negatief over de Bataafse Revolutie. Dit is te zien in afbeelding 41. De Hollandse Maagd blijft tot 1798 een jong en vitaal persoon in de prenten van Van Woensel. Onder invloed van een groeiend pessimisme met betrekking tot de Bataafse Revolutie, door onder andere de staatsgrepen en kritiek op de ‘gebrachte democratie’

door de Fransen, verandert de verbeelding van de Hollandse Maagd in spotprenten in een verloederde en soms oude vrouw. In de spotprent *Diablocratie* zit de Hollandse Maagd gekleed in vossen op een mesthoop (afb. 43). Aan haar voeten liggen de gebroken vrijheidslans en de vertrapte vrijheidshoed. In de spotprent *De lotgevallen van 't Nieuwe Zusterschap* wordt de 'verfranste' en verouderde Hollandse Maagd meegesleurd door de vitale en jonge Franse Maagd (afb. 44). De boodschap van de prent is dat Nederland onder invloed van de Fransen hetzelfde lot te wachten staat als Frankrijk tijdens de Franse Revolutie. In de spotprenten van Hess en Van Woensel komen de fysieke tekortkomingen van de Hollandse Maagd aan het licht.

Afbeelding 42

David Hess, *Het Committé de Santé in Hollandia Regenerata*,
ets, 1795, Rijksmuseum, BI-B-FM-096-15

Afbeelding 43

Pieter van Woensel, *Diablocratie*, ets, 1798, Rijksmuseum, BI-B-FM-101-7

Afbeelding 44

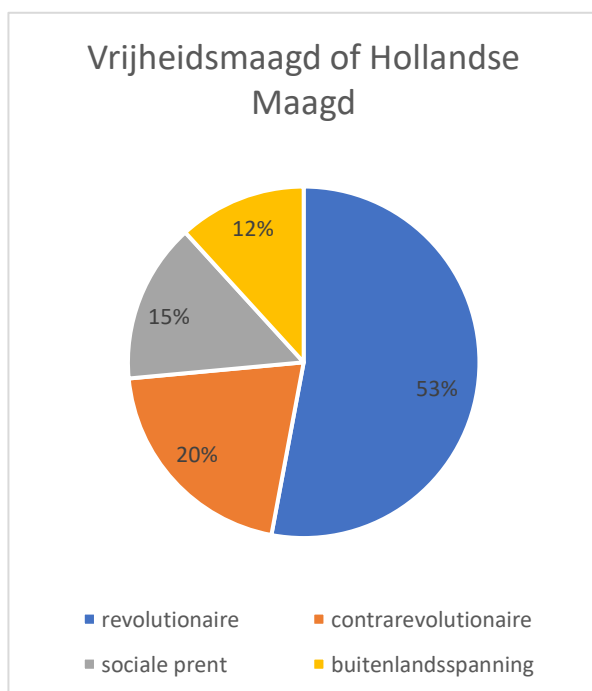
Pieter van Woensel, *De lotgevallen van 't Nieuwe Zusterschap*, ets, 1798, Rijksmuseum, BI-B-FM-101-6

De verbeelding van De Hollandse Maagd verschilt gedurende de Bataafse Revolutie met Britannia in de jaren 1790. Het grootse verschil met Britannia is dat de Hollandse Maagd gedurende de Bataafse Revolutie doelwit van spot werd. Zij werd in de prenten van Hess en Van Woensel een verloederde en soms oude vrouw. In de Britse prenten werd zij enerzijds verbeeld als een jonge vrouw die gered moest worden en anderzijds als een gevaarlijk monster, terwijl zij in de Nederlandse prenten werd verbeeld als machteloze vrouw.

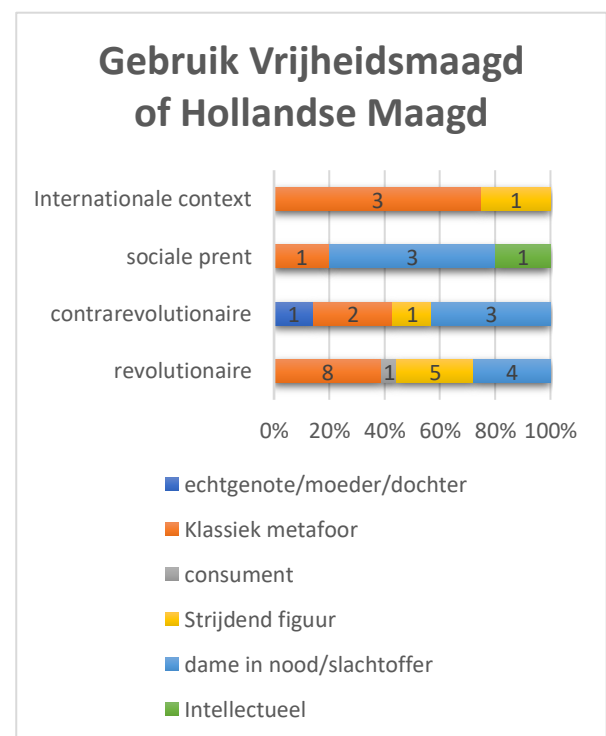
Tussen 1798 en 1813 verdwijnt de Hollandse Maagd uit spotprenten, waarna zij tijdens de Oranjerestauratie van 1813 nog een enkele keer verscheen op de achtergrond als statische metafoor.

Voor deze teloorgang zijn verschillende verklaringen. Grever verklaart de neergang van de Hollandse Maagd door de sterke verbondenheid met de patriotse beeldtaal. Dit komt ook

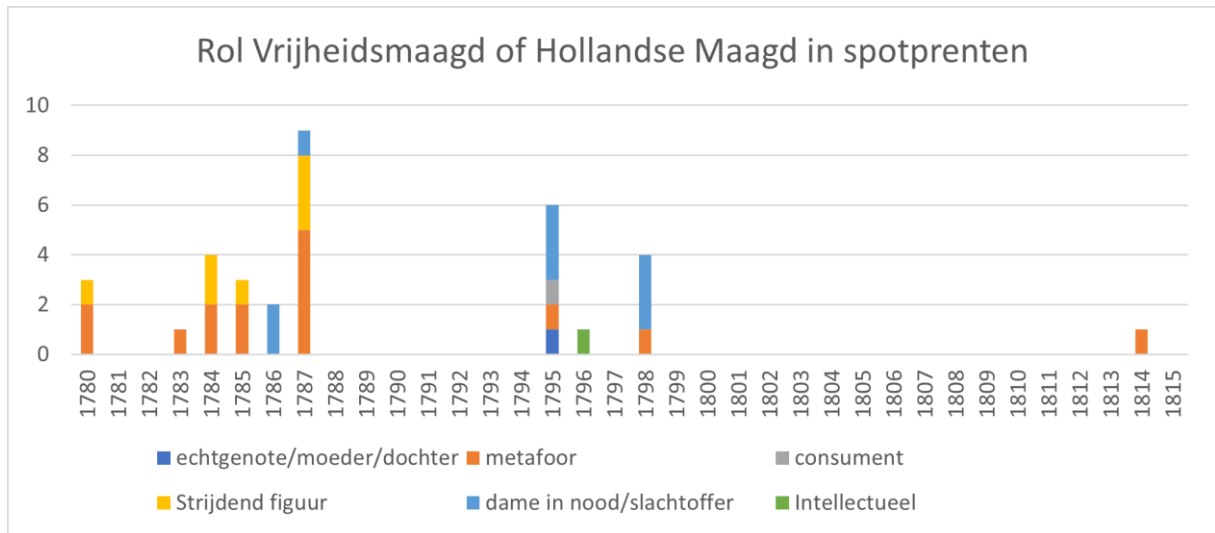
naar voren in dit onderzoek. Zo wordt zij in 53% van de Nederlandse spotprenten gebruikt door revolutionairen, zie figuur 16. Volgens Grijzenhout is een van de oorzaken van de teloorgang van de Hollandse Maagd tijdens de Bataafse Revolutie het clichématig gebruik van deze figuur. Zo wordt zij het meest gebruikt van alle vrouwbeelden in spotprenten, namelijk 34 keer. Hunt verklaart de neergang in gebruik van Britannia als assertief figuur in spotprenten op basis van een veranderende houding ten opzichte van vrouwelijkheid en angst voor politieke betrokkenheid van vrouwen. In figuur 17 zijn de verschillende rollen weergegeven die de Vrijheidsmaagd of Hollandse Maagd vervult in prenten. Een tweedeling is zichtbaar in figuur 18 tussen de verbeelding van de Hollandse Maagd en Vrijheidsmaagd tijdens de patriottentijd en Bataafse Revolutie. Tijdens de patriottentijd vervult zij onder andere de rol van strijdend figuur in spotprenten. Gedurende de Bataafs-Franse tijd is zij vooral een dame in nood of slachtoffer. De neergang van de Hollandse Maagd in Nederlandse spotprenten lijkt vooral te verklaren door haar gebruik als nationaal symbool. Zij reflecteert het welzijn van de natie. Tijdens de Bataafs-Franse tijd was het slecht gesteld met de Republiek door oorlogen en economische malaise. Dit wordt gereflecteerd in de verbeelding van een verloederde Hollandse Maagd. Na het revolutionaire tijdvak verdween zij. Het lijkt dat de Hollandse Maagd te sterk geassocieerd werd met de patriotse beeldtaal en de traumatische periode van het revolutionaire tijdvak.

Figuur 16

Figuur 17

Figuur 18

Hoofdstuk 6: Politiek, seksualiteit en arbeid

In eerdere hoofdstukken is een overzicht van de rol van vrouwbeelden in spotprenten gegeven. In dit hoofdstuk wordt beschreven wat spotprenten zeggen over de positie van de vrouw in de periode 1780-1815. Historici zijn in twee groepen te verdelen, namelijk: historici die het revolutionaire tijdvak beschouwen als een periode waarin een emancipatorische ontwikkeling plaatsvond en historici die deze periode vooral karakteriseren als een periode waarin vrouwen werden uitgesloten of alles bij het oude bleef. In dit hoofdstuk wordt de positie van de vrouw in spotprenten benaderd vanuit drie perspectieven: politiek, seksualiteit en arbeid.

6.1 Macht en politiek

Volgens verschillende historici werden vrouwen tijdens het revolutionaire tijdvak uitgesloten van de publieke sfeer en in de huiselijke sfeer geplaatst. In deze paragraaf wordt de politieke machtspositie van vrouwen in spotprenten beschreven.

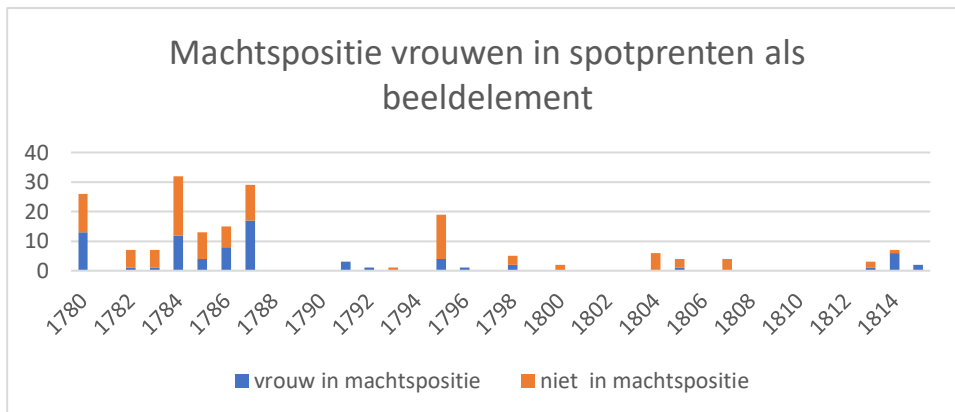
6.1.1 *Allereerste feministische golf*

Hoewel de spotprenten in de periode 1780-1815 sterk gepolitiseerd waren, ontbraken spotprenten waarin publieke rechten voor vrouwen werden verbeeld, waaronder stemrecht. De ‘allereerste feministische golf’ van 1797, zoals Dekker deze ontwikkeling noemt, waarin door zowel mannen als vrouwen voor gelijke rechten werd gepleit was niet zichtbaar in spotprenten.

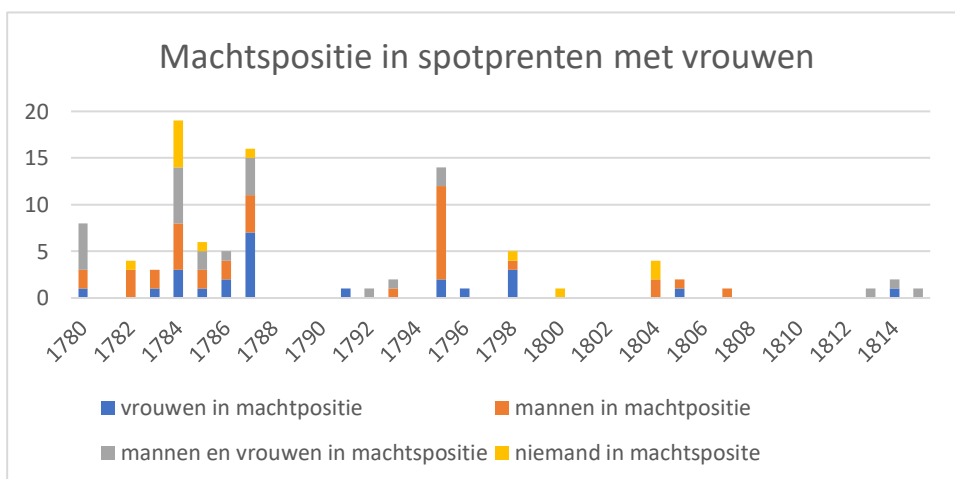
6.1.2 *Vrouwen en macht*

Zowel de gehele voorstelling als vrouwelijke beeldelementen binnen de spotprent werden beoordeeld op hun machtspositie. In de figuur 20 valt op dat vrouwen tijdens de patriottentijd vaker een machtspositie hadden in spotprenten dan tijdens de Bataafs-Franse tijd. Bij vergelijking van figuur 20 en 21 valt op dat vrouwen over het algemeen een machtspositie symboliseerden als zij samen met mannen werden verbeeld. Vooral orangistische vrouwen in een machtspositie werden bespot. Dit werd vooral gedaan in anti-orangistische prenten gemaakt door revolutionairen. Dit is af te lezen in tabel 3. Zo werden orangistische viswijven en Wilhelmina van Pruisen veelvuldig bespot in spotprenten. Orangistische spotprenttekenaars bespotten relatief minder vrouwen dan hun patriotse collega's. De

belangstelling van orangistische spotprenttekenaars voor patriotse donatrices was klein. Dit vrouwbeeld werd maar vier keer verbeeld.

Figuur 20

Figuur 21

Tabel 3

	Doelwit spot		Totaal
	Doelwit spot	Geen doelwit spot	
Revolutionaire prent	0	6	6
Orangistisch prent	0	5	5
Antirevolutionaire prent	14	27	40
anti-orangistisch prent	56	30	86
Prent over buitenlandse betrekkingen	10	19	29
sociale prent	12	9	22
Totaal	92	96	188

Na de tweede staatsgreep van Daendels op 12 juni 1798 werden politieke vrouwen nog nauwelijks bespot. Er waren dan ook weinig politieke vrouwen om te bespotten. De contrarevolutionaire vrouwen die voorheen zo veelvuldig bespot werden, hadden hun belangrijke positie binnen de Nederlandse samenleving verloren. Het ‘viswif’ dat de stem van het volk liet horen als leider binnen de buurtgemeenschap en tijdens oproeren was passé. Er was namelijk een parlement waar de stem van het volk gehoord kon worden. Tevens was Wilhelmina van Pruisen met haar man naar Groot-Brittannië gevlucht.

Allegorische vrouwbeelden kwamen nog wel voor in spotprenten. Everard stelt: “Wie bereid is de gangbare interpretaties te laten varen, ziet dat vrouwen rond 1800 op allerlei manieren en op tal van plaatsen blijf gaven van een even actieve politieke betrokkenheid.”¹⁹⁸ Volgens haar symboliseren de allegorische figuren Vrijheid en Hollandse Maagd de betrokkenheid van vrouwen bij de publieke zaak. In de spotprenten na 1797 was dit niet zichtbaar. In de prenten van Hess en Van Woensel zijn deze vrouwbeelden gedegradeerd tot oude, verloederde vrouwen (afb. 45). Waar deze vrouwbeelden tijdens de patriottentijd nog strijdend werden verbeeld, werden vrouwen na 1798 vooral verbeeld als slachtoffer. In spotprenten symboliseerden deze figuren dan ook niet de betrokkenheid van vrouwen bij de publieke zaak, maar eerder de apathie of zelfs angst van vrouwen voor de publieke zaak .

Afbeelding 45

Pieter van Woensel, *De Nederlandse Maagd slaapt*, ets, 1798, Rijkmuseum, BI-B-FM-101-1

¹⁹⁸ Everard, ‘‘Vrouwen voor ’t vaderland’’, 281.

6.2 Seksualiteit

Volgens verschillende historici vindt rond 1800 een polarisering van het seksekarakter plaats. Hierdoor wordt sekse steeds scherper in tegenovergestelde en vaak biologische termen beschreven. In deze paragraaf wordt bestudeerd of in spotprenten bepaalde eigenschappen aan het vrouwelijk geslacht gekoppeld werden.

6.2.1 *De seksuele aard van de vrouw*

Volgens Porter werden vrouwen nadrukkelijk geseksualiseerd in Britse spotprenten. Volgens hem was de onderliggende boodschap van deze spotprenten dat vrouwen vanwege hun seksuele aard niet geschikt waren voor politiek. Volgens McCreery waren vrouwen als seksuele partners van mannen de grootste categorie in Britse spotprenten.¹⁹⁹ Zo werden minnaressen, echtgenotes en prostituees veelvuldig bespot. Daarnaast hadden veel vrouwen een dubbele rol in Britse prenten. Zo waren straatvrouwen volgens McCreery over het algemeen zowel venter als prostituee. In de Bataafse Republiek werd de seksuele aard van de vrouw ook opgemerkt. Zo was de radicale burgerdemocraat Pieter ter Vreede voorstander van de uitsluiting van vrouwen in de Nationale Vergadering omdat hij bang was voor vrouwelijk geflirt en de afleiding die vrouwen zouden veroorzaken.²⁰⁰

In de periode 1780-1815 werden vrouwen in Nederlandse spotprenten over het algemeen veel minder geseksualiseerd dan Britse vrouwen. Opvallend is dat in Britse prenten Nederlanders werden bespot vanwege pervers gedrag. Zo beschuldigde Thomas Rowlandson de Nederlandse tekenschool in de spotprent *The Dutch Academy* van pervers gedrag door vrouwelijk naakt te tekenen (afb. 46). Dat is opvallend omdat de Nederlandse tekenacademies gekenmerkt werden door prudentie met betrekking tot vrouwelijk naakt. Zo werd in de tekenschool van Felix Meritis geoefend met het tekenen van vrouwelijk naakt door naakte mannelijke modellen te tekenen als vrouwen.²⁰¹ Ontblote lichamen en seksueel getinte voorstellingen kwamen zelden voor in Nederlandse spotprenten. Verder werden de ‘viswijven’ nooit expliciet in verband gebracht met prostitutie of vulgariteit, zoals in de Britse voorstellingen waarin straatvrouwen urineerden of seksueel overdraagbare aandoeningen lieten zien. Zelfs de minnaressen en prostituees werden niet nadrukkelijk geseksualiseerd. De

¹⁹⁹ McCreery, *The Satirical Gaze*, 39–79.

²⁰⁰ Koolhaas-Grosfeld, ‘Voor man en maatschappij’, 186.

²⁰¹ Paul Knolle, ‘Het departement der tekenkunde van Felix Meritis, 1777-1795’, *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* 15 (1983): 160–61.

twee keer dat prostituees werden bespot gebeurde dit op een verkapte manier.²⁰² In het bijschrift van deze spotprenten worden deze vrouwen beschreven als ‘dochteren’ of ‘juffrouwen’ (afb. 47) Het wordt duidelijk dat deze vrouwen prostituees waren omdat zij in verband gebracht werden met de beruchte Rotterdamse bordeelhouder “Molenaar.”²⁰³

Afbeelding 46

Thomas Rowlandson, *A Dutch Academy*, ets met de hand gekleurd, 1792, Rijksmuseum, RP-P-2015-26-768

Afbeelding 47

Christoffel Meier, *Ja Heer op Molenaars Parool van het Echtebed moet er niemand aan komen*, stippelgravure, 1805, Rijksmuseum, RP-P-1937-1937

6.2.2 Moederschap

De puriteinse houding van de achttiende-eeuwse ‘Nederlander’ ten opzichte van seksualiteit in het algemeen wordt onder meer beschreven door Dekker. Volgens hem had seks slechts één doel in vroeg-modern Nederland, namelijk de voortplanting.²⁰⁴ Het moederschap werd gedurende deze periode hoog gewaardeerd en was voor vrouwen een van de belangrijkste levenstaken. Tegelijkertijd werd moederschap als argument gebruikt voor de uitsluiting van vrouwen in de Nationale vergadering: “Alle Staatszaaken moeten onafgebroken kunnen

²⁰² In de spotprenten toegeschreven aan Christoffel Meijer,

²⁰³ Veth, *Geschiedenis van de Nederlandsche caricatuur en van de scherts in de Nederlandsche beeldende kunst*, 167.

²⁰⁴ Dekker, ‘Vrouwen in de middeleeuwse en vroeg-modern Nederland’, 428.

doorgaan.”²⁰⁵ In Britse spotprenten wordt door McCreery de waardering voor het moederschap ook opgemerkt. Dit is zichtbaar in de constatering dat moeders niet werden bespot, terwijl spinsters of oude vrijsters juist wel regelmatig het mikpunt van beschimping waren. Oudere, onvruchtbare vrouwen werden vaak als monsters verbeeld of in vernederende voorstellingen geplaatst.²⁰⁶

In Nederlandse spotprenten uit de periode 1780-1815 zijn ook aanwijzingen te vinden voor het op een voetstuk plaatsen van het moederschap. Zo worden oudere, onvruchtbare vrouwen vaker slachtoffer van spot dan hun ‘jongere zusters’. In de tabel hieronder worden de leeftijden van de vrouwbeelden uiteengezet. Daarnaast worden vrouwen nooit vanuit hun rol als moeder bespot in Nederlandse prenten. Verder is het meest bespote vrouwbeeld, het viswif, vaak ouder.

Tabel 4

Alle vrouwbeelden						
Doelwit spot * leeftijdscategorie						
Aantal						
		leeftijdscategorie				Totaal
		Kind	Jong volwassen	Middelbare leeftijd	Bejaard	
Doelwit spot	Doelwit spot	4	42	41	4	92
	Geen doelwit spot	0	77	16	3	96
Totaal		4	119	57	7	188

6.2.3 Het lichaam

De lichaamsbouw van vrouwbeelden wordt in spotprenten geanalyseerd op basis van somatotypes. In afbeelding 48 staan deze verschillende somatotypes weergegeven. Koolhaas-Grosfeld beschrijft dat in zowel orangistische als patriotse vertogen het vitale atletische lichaam van de Batavieren werd verheerlijkt. Verder werd het fragiele ‘verfranste’ lichaam van elite vrouwen afgekeurd. De Leeuw beschrijft dat de ‘elites’ de volkse idealen van het vrouwelijke volle lichaam verachtten. In tabel 5 is te zien dat in absolute getallen vrouwen met een ‘fragiel’ lichaam (ectomorph) het meest bespot werden in spotprenten. In relatieve cijfers is het zwaarlijvige (endomorph) vrouwbeeld het meest bespot.

²⁰⁵ Koolhaas-Grosfeld, ‘Voor man en maatschappij’, 186.

²⁰⁶ McCreery, *The Satirical Gaze*, 249–51.

Afbeelding 48

Somatotypes:

Ectomorph (dun)

Mesomorph(atletisch)

Endomorph (zwaarlijvig)

Tabel 5

Alle Vrouwbeelden						
Doelwit spot * Lichaamsbouw						
Aantal		Lichaamsbouw				Total
		ectomorph	mesomorph	endomorph	Nvt	
Doelwit spot	ja	34	20	30	7	92
	nee	33	55	7	1	96
Totaal		67	76	37	8	188

Een verklaring voor het bespotten van zwaarlijvige en dunne vrouwen is te vinden in de literatuur over de verheerlijking van het vitale en sterke Bataafse ras. Zo verheerlijkte de patriotse dominee E.M. Engelberts, volgens Koolhaas-Grosfeld, de huwelijkskeuze van het Bataafse volk:

Bovendien werd er bij de keuze van een huwelijkspartner niet alleen op gelijkheid van stand en leeftijd gelet, maar ook op overeenkomst van lichaamslengte en gezondheid. Zo wilden de Batavieren de verbastering van hun geslacht voorkomen. Zij waren hiervoor zo beducht, dat

een 'ziekelyke of wanschapen' vrouw of een 'zwakveragtelyk' man weinig kans had op de huwelijksmarkt.²⁰⁷

Verder sprak natuuronderzoeker Johannes Le Franc Berkhey over 'geslagtvermengende rampen' toen de sterke en vitale Batavieren zich met andere 'mindere volken mengden'.²⁰⁸ Volgens hem bevinden in de Republiek gedurende de achttiende eeuw nog enkele mensen van "een zuiver onvermengd slag van Hollanders."²⁰⁹ De angst voor rasvermenging en rasverloedering lijkt groot in de achttiende-eeuwse Republiek. Dit kan als verklaring dienen voor de bespotting van dunne en zwaarlijvige vrouwen in spotprenten gedurende de periode 1780-1815. De vrouw werd door mannen benaderd als 'baarmachine.' Mannen wilden een sterke vrouw als echtgenote, omdat dit sterke 'raszuivere' kinderen zou leveren.

6.3 Arbeid

In de onderzochte spotprenten worden weinig vrouwbeelden verbeeld die nadrukkelijk arbeid verrichten. De meest voor de hand liggende reden hiervoor was dat in de hevig gepolitiseerde spotprenten in de periode 1780-1815 geen ruimte was om werkende vrouwen weer te geven. Het was daarentegen wel vaak mogelijk om het beroep van de verschillende afgebeelde vrouwen te herleiden, zoals bijvoorbeeld in het geval van de 'viswijven'. Deze vrouwen hielden zich in spotprenten zelden bezig met hun beroep, maar waren eerder actief als onruststokers.

Een andere verklaring voor het grotendeels ontbreken van vrouwelijke arbeiders in spotprenten was het gebrek aan vrouwen op de arbeidsmarkt. Zo constateert Dekker dat gedurende de achttiende eeuw steeds minder vrouwen participeerden op de arbeidsmarkt.²¹⁰ Steeds meer beroepen werden overgenomen door mannen. Zo verdwenen vrouwelijke medici zoals kopsters. Dit waren vrouwen die aderlatingen uitvoerden. Het beroep van vroedvrouw was een van de weinige beroepen die een sterke positie bleef houden, terwijl ook dit beroep steeds meer concurrentie kreeg van mannen in de vorm van de vroedmeester. Opvallend is dat de vroedvrouw werd verbeeld in spotprenten. Zo wordt in de spotprent *De Kraamkamer van de Schoone Bagyn* een baker, een soort kraamverzorgster, gerepresenteerd die de zogenaamde bastaard van Willem V verzorgde (afb. 49).

²⁰⁷ Koolhaas-Grosfeld, 'Voor man en maatschappij', 189.

²⁰⁸ Koolhaas-Grosfeld, 'In kracht en kloekheid gelijk', 100–103.

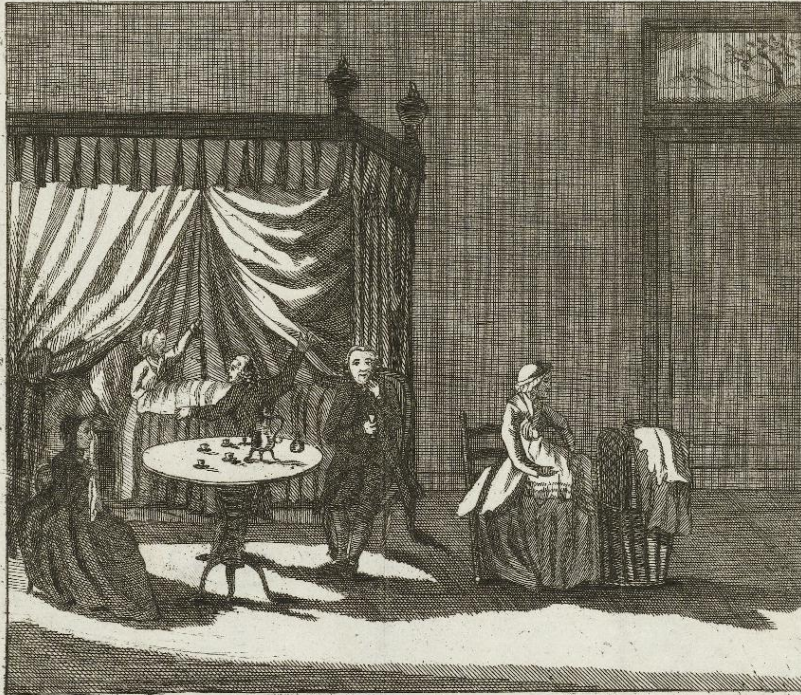
²⁰⁹ Koolhaas-Grosfeld, 111.

²¹⁰ Dekker, 'Revolutionaire En Contrarevolutionaire Vrouwen in Nederland, 1780-1800', 563.

Afbeelding 49

Anoniem, *De Kraamkamer van de Schoone Bagyn*, ets en gravure, 1782.

Rijksmuseum, RP-P-1912-304

DE KRAAMKAMER VAN DE SCHOONE BAGYN.

Zie hier de Kamer waar 't Bagyntje in is verlost;
Het heeft haar menig traan van louter min gekost;
Maar nu zy heeft gebaard (wat Klop zou hier voor beeven.)
Krap Wimpje uit 'pyt zyn hoofd en drinkt een glas met wyn.
De Baker houdt het Kind der teelende Bagyn,
Wyl Heerroom bezig is den mislag te vergeven.

In Britse prenten komen arbeidsfuncties niet nadrukkelijk naar voren in vrouwbeelden, omdat bij deze prenten het vaak moeilijk was om onderscheid te maken tussen vrouwelijke arbeiders en prostituees.²¹¹

²¹¹ McCreery, *The Satirical Gaze*, 45.

Hoofdstuk 7: Conclusie

In dit onderzoek werd de verbeelding van vrouwen in spotprenten tijdens het revolutionaire tijdvak behandeld. Historici zijn met betrekking tot de positie van de vrouw tijdens het revolutionaire tijdvak te verdelen in twee groepen. Allereerst historici, zoals Dekker en Meijer, die de periode rond 1800 beschrijven als een tijd waarin vrouwen op basis van verlichte ideeën werden uitgesloten van politieke participatie. Daarnaast zouden vrouwen geleidelijk verdwijnen van de werkvloer en werden zij teruggedrongen tot de huiselijke sfeer. Ten tweede historici die beargumenteren dat verlichte ideeën en democratische revoluties geen negatieve invloed hadden op de positie van de vrouw, of vrouwen zelfs de mogelijkheid gaven om politiek te participeren en ideeën over emancipatie uit te dragen. Dit zijn historici als Everard, Mijnhardt, Kloek, Dudink, Krol en Koolhaas-Grosfeld. Zij concluderen dat vrouwen vanuit de huiselijke sfeer invloed hadden op de publieke opinie en maatschappelijke relevantie hadden als huiselijke moeders. Verder was volgens Mijnhardt en Kloek de afname van vrouwen aan het publieke leven rond 1800 niet het resultaat van dwang, maar een ‘vrijwillige’ reactie op reeds verworven vrijheden. Vrouwen zouden vrijwillig hebben gekozen voor een leven in de huiselijke sfeer.

Dit onderzoek levert een bijdrage aan de geschiedschrijving aangaande de positie van de vrouw tijdens het revolutionaire tijdvak omdat werd achterhaald of haar positie tijdens deze periode werd gekenmerkt door insluiting of uitsluiting. Volgens Layton-Jones is de spotprent een geschikt medium voor historisch onderzoek omdat de spotprenttekenaar enerzijds door de publieke opinie werd beïnvloed en anderzijds als opiniemaker fungeerde. Een analyse van vrouwbeelden in spotprenten geeft daarmee weer welke vrouwbeelden blootstonden aan de goedkeuring of afkeuring van de spotprenttekenaar. De volgende hoofdvraag is opgesteld: *Welk beeld wordt weergegeven van vrouwen in Nederlandse spotprenten uit de periode 1780-1815 ?* Zowel de spotprenten als de weergegeven vrouwbeelden zijn geanalyseerd. Hierbij is een kwantitatieve analyse en een kwalitatieve inhoudsanalyse uitgevoerd.

7.1 Insluiting of uitsluiting

Het onderzoek naar de verbeelding van vrouwbeelden in spotprenten bevestigt de bevindingen van Dekker aangaande de positie van de vrouw tijdens het revolutionaire tijdvak. De positie van de vrouw in spotprenten in de periode 1780-1815 kenmerkt zich door uitsluiting.

Op basis van kwantitatieve gegevens kan geconstateerd worden dat spotprenten met vrouwbeelden afnamen. In de periode 1780-1791 werden vrouwen gerepresenteerd in 39,2 % van de spotprenten. In de periode 1792-1803 kwamen zij voor in 21,3% van de spotprenten en in de periode 1804-1815 werden vrouwen in 23,4 % van de spotprenten verbeeld. Voor het verdwijnen van vrouwen in spotprenten zijn verschillende verklaringen. Hiervoor moet eerst het onderscheid tussen allegorische en ‘menselijke’ vrouwbeelden geduid worden. ‘Menselijke’ vrouwbeelden verbeeldden daadwerkelijk vrouwen zoals Wilhelmina van Pruisen of ‘Kaat Mossel’, terwijl allegorische vrouwbeelden personificaties van concepten verbeeldden als gerechtigheid of vrijheid.

Opvallend is dat vooral het aandeel van ‘menselijke’ vrouwbeelden, zowel als zwaartepunt binnen de compositie als in hoeveelheid, in spotprenten afnam. Tijdens de patriottentijd werden ‘menselijke’ vrouwbeelden nadrukkelijk bespot in spotprenten. Gedurende de Bataafs-Franse tijd werden zij niet bespot, maar bevonden zij zich op de achtergrond of verdwenen uit spotprenten. Voor de neergang van de hoeveelheid en het gebruik van zwaartepunt van ‘menselijke’ vrouwbeelden in spotprenten zijn verschillende verklaringen.

De eerste verklaring voor de neergang van het gebruik van ‘menselijke’ vrouwbeelden in spotprenten heeft betrekking op de politieke positie van de vrouw in de Nederlanden tijdens het revolutionaire tijdvak. Uit dit onderzoek is gebleken dat ongeveer 90% van de spotprenten waarin vrouwen zich bevonden als politiek-religieus geassocieerd kan worden. Gedurende de periode 1780-1815 veranderde de politieke positie van de vrouw. Volgens Dekker hadden vrouwen in de periode voor de Bataafse Revolutie informeel invloed op de politieke besluitvorming in de Republiek. Zo kon Wilhelmina van Pruisen druk uitoefenen op haar man, Willem V, en werd zij verbeeld als een machtswellusteling. Daarnaast hadden vrouwen uit lagere sociale standen, zoals de ‘viswijven’, traditioneel veel invloed tijdens oproeren en als leiders binnen de buurtgemeenschap. Deze vrouwen waren orangistisch en werden tijdens de patriottentijd veelvuldig bespot in patriotse spotprenten. Zij werden afgebeeld als dik, oud en beïnvloedbaar. De ‘viswijven’ werden het meest bespot van alle ‘menselijke’ vrouwbeelden. Daarnaast was het beruchte ‘viswijf’ Catherina Mulder, alias ‘Kaat Mossel’, de meest bespote vrouw tijdens de periode 1780-1815. Na de voltooiing van de Bataafse Revolutie verdwenen deze vrouwbeelden uit spotprenten omdat zij geen invloedrijke positie meer bezaten in de Republiek. In de Nationale Vergadering, het parlement van de Bataafse Republiek, en verschillende comités van de Bataven was geen plaats voor vrouwen.

Revolutionaire vrouwen werden zelden verbeeld in spotprenten. Volgens Dekker

hadden revolutionaire vrouwen een kleine rol binnen de patriottenbeweging. De interesse in patriotse vrouwen door orangistische spotprenttekenaars was dan ook marginaal, zo werden patriotse donatrices maar vier keer verbeeld tijdens de patriottentijd.

Verder ontbraken spotprenten waarin publieke rechten voor vrouwen, waaronder stemrecht, werden verbeeld. De ‘allereerste feministische golf’ van 1797, zoals Dekker deze benoemt, waarin door zowel mannen als vrouwen voor gelijke rechten werd gepleit, was niet zichtbaar.

Na 1795 waren er geen invloedrijke politieke vrouwen om te bespotten. De politiek actieve orangistische vrouwen, zoals het ‘viswijf’ en de ‘vorstin’ die veelvuldig bespot werden tijdens de patriottentijd, vervulden na 1795 geen invloedrijke positie meer binnen de Republiek. Verder werden revolutionaire vrouwen al zelden afgebeeld tijdens de patriottentijd. Spotprenten waarin de ‘allereerste feministische golf’ werd verbeeld ontbraken. Op basis van spotprenten kan geconcludeerd worden dat de positie van de vrouw tijdens de Bataafs-Franse tijd, in vergelijking met de patriottentijd, gekenmerkt kan worden door uitsluiting van de politieke sfeer.

De tweede verklaring voor de neergang van het gebruik van menselijke vrouwbeelden in spotprenten, met name als zwaartepunt, hangt samen met een verandering van de beschouwing van het vrouwelijke seksekarakter. Volgens Dekker zou rond 1800 het ideaalbeeld zijn ontstaan met betrekking tot geslachtsrollen en gelijkwaardig partnerschap van de passieve, zorgzame moeder of echtgenote en de actieve man die voor het inkomen zorgde. In spotprenten werd niet nadrukkelijk kritiek gegeven op actief werkende vrouwen. Dit kwam doordat spotprenttekenaars tijdens het revolutionaire tijdvak zich met name bezig hielden met onderwerpen die betrekking hadden tot politiek. Desalniettemin werden vrouwen die van het ideaalbeeld van passieve, zorgzame moeder of echtgenote afweken uitgebreid bespot. Zo was het ‘viswijf’ een makkelijk slachtoffer omdat dit vrouwbeeld afweek van het verlichte, vrouwelijke ideaalbeeld van de huiselijke, zorgzame moeder. ‘Viswijven’ werden verbeeld als onafhankelijke, werkende vrouwen die niet onder toezicht stonden van een man. Daarnaast werden zij verbeeld als onaantrekkelijk, oud en beïnvloedbaar. Verder werden tijdens de patriottentijd de vrouwen en dochters van orangisten vaak getypeerd als slechte echtgenotes door hen te beschuldigen van overspel in spotprenten. Daarbij werden orangistische mannen getypeerd als slechte echtgenoten door hen te verbeelden met minnaressen. In tegenstelling tot Britse prenten werden vrouwen niet geseksualiseerd in Nederlandse spotprenten. Ondanks dat mannelijke orangisten, hun echtgenoten en minnaressen beschuldigd werden van seksueel losbandig gedrag werd dit nooit grafisch weergegeven.

Na 1795 werden vrouwen nog zelden bespot en verschenen zij vooral op de achtergrond in spotprenten. Deze vrouwen waren vooral moeders en echtgenotes.

Gedurende de periode 1780-1815 nam het gebruik van vrouwbeelden in spotprenten geleidelijk af. Daarentegen was tussen 1782 en 1788 sprake van een toename in het gebruik van allegorische vrouwbeelden. Tot 1798 fungeerden allegorische vrouwbeelden vaak als zwaartepunt in spotprenten. Volgens Everard symboliseerden en inspireerden vrouwelijke allegorische figuren als Vrijheid en de Hollandse Maagd de betrokkenheid van vrouwen bij de publieke zaak. Zo had de burgeres Bartha van der Meer, verkleed als Vrijheid, een prominente plaats tijdens de opening van de Nationale vergadering. In deze scriptie zijn daarom ook allegorische vrouwbeelden bestudeerd.

De Vrijheidsmaagd en de Hollandse Stedenmaagd werden in spotprenten als verenigd persoon verbeeld. Deze personificatie werd de Hollandse Maagd genoemd en verscheen het meest in spotprenten. Volgens historici als Grever, Grijzenhout en Rosendaal werd de Hollandse Maagd tijdens de patriottentijd in niet-spotprenten verbeeld als een strijdend figuur of moederfiguur. Tijdens de Bataafse Revolutie was zij vooral een ‘dame in nood’, een vrouw die hulp nodig had van mannelijke revolutionairen. Tot 1797 werd zij in spotprenten op dezelfde manier verbeeld als in niet-spotprenten. Na 1797 veranderde dit en werd zij verbeeld als oude, verloederde vrouw die slachtoffer was geworden van revolutionaire hervormingen. De verbeelding van allegorische figuren in spotprenten na 1797 lijkt eerder een dissociatie dan de betrokkenheid van vrouwen bij de publieke zaak te verbeelden. Door de Hollandse Maagd als oud en fragiel af te beelden was zij ongeschikt als assertief nationaal symbool. In de periode 1813-1815 verscheen de Hollandse Maagd nog een enkele keer op de achtergrond in spotprenten.

Het verdwijnen van de Hollandse Maagd kan verklaard worden door de sterke associatie met de patriotse beeldtaal. In spotprenten werd zij het meest gebruikt door revolutionairen. Door de traumatische gebeurtenissen tijdens het revolutionaire tijdvak en de verbondenheid met patriotse beeldtaal werd zij liever vergeten.

Het beeld dat van vrouwen werd weergegeven in de periode 1780-1815 kenmerkt zich door uitsluiting. Tijdens de patriottentijd werden voornamelijk politiek actieve, orangistische vrouwen bespot. Daarnaast werd de Hollandse Maagd als strijdend figuur verbeeld. De politiek actieve ‘menselijke’ vrouwbeelden verdwenen tijdens de Bataafs-Franse tijd of werden vervangen door moeders en echtgenotes die zich op de achtergrond bevonden. De verbeelding van de Hollandse Maagd veranderde aan het einde van de Bataafse Revolutie in een oude en verloederde vrouw. De bewering van Dekker lijkt ook toepasbaar op de

verbeelding van vrouwen in spotprenten: “Alles bijeen genomen bleef de rol van de vrouwen marginaal en weerspiegelde daarmee de positie die vrouwen in de achttiende-eeuwse Nederlandse samenleving in toenemende mate innamen.”²¹² In spotprenten verdwenen vrouwen letterlijk naar de achtergrond.

7.2 Reflectie op het onderzoek

Er zijn een aantal punten waar ik tijdens het onderzoek tegenaan ben gelopen en die mogelijkheden bieden voor vervolgonderzoek. Dit onderzoek was vooral een beschrijvend onderzoek naar de verbeelding van vrouwen in spotprenten. Veel verklaringen voor het verschijnen of verdwijnen van vrouwbeelden ontbreken in de Nederlandse geschiedschrijving. Dit wordt veroorzaakt doordat literatuur ontbreekt over vrouwen uit lagere standen, minnaressen en echtgenotes tijdens het revolutionaire tijdvak. Daarnaast was een afbakening van het onderzoeksterrein lastig omdat niet beschreven is aan welke criteria achttiende-eeuwse spotprenten moeten voldoen.

7.3 Aanbeveling

In de recente literatuur, over de positie van de vrouw tijdens het revolutionaire tijdvak in de Nederlanden, wordt steeds meer belang gehecht aan de rol van patriotse burgerlijke vrouwen. Een belangrijk onderzoeksresultaat uit dit onderzoek was dat orangistische ‘viswijven’ uitgebreid bespot werden. Desondanks is nog veel onbekend over de rol van deze vrouwen tijdens het revolutionaire tijdvak. Een onderzoek naar de rol van ‘viswijven’ binnen de orangistische beweging in geschreven bronnen is een aanbeveling voor vervolgonderzoek.

²¹² Dekker, ‘Revolutionaire En Contrarevolutionaire Vrouwen in Nederland, 1780-1800’, 563.

Bibliografie

- Altink, Sietske. 'Prostitutie en jenever | Sekswerkerfgoed'. Geraadpleegd 6 juni 2020.
<https://sekswerkerfgoed.nl/prostitutie-en-jenever/>.
- Berg, Arie van den. *De papieren oorlog tussen patriotten en prinsgezinden: 'Het Geldersche Zwyn': 26 september t/m 1 november 1987*. Nijmeegs Museum 'Commanderie van Sint-Jan', 1987.
- Beunders, Henri, en Martijn Kleppe. 'Een plaatje bij een praatje of bron van onderzoek? Fotografie verwerft geleidelijk een plek in de historische wetenschap'. *Groniek*, nr. 187 (2010): 121–39.
- Boswell, James, en C. C Barfoot. *'Een Beytie Hollansche': James Boswell's Dutch Compositions*. Leiden: Academic Press Leiden, 1995.
- Burke, Peter. *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*. Londen: Reaktion Books, 2001.
- Daniëls, C. E. *Het leven en de verdiensten van Petrus Camper*. Leeftang, 1880.
- Dekker, Rudolf. *Holland in beroering*. Baarn: Ambo boeken, 1982.
- . 'Revolutionaire En Contrarevolutionaire Vrouwen in Nederland, 1780-1800'. *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 2, nr. 3/4 (1 januari 1989): 545–63.
- . 'Vrouwen in de middeleeuwse en vroeg-modern Nederland'. In *Geschiedenis van de vrouw. Van Renaissance tot de moderne tijd*, onder redactie van Arlette Farge en Natalie Zemon Davis, 415–44. Amsterdam: Agon, 1992.
- Devos, Rob. 'De structuurverandering van het publieke domein (Jürgen Habermas)'. *De Uil van Minerva* 30, nr. 2 (2017).
- Donald, Diana. *The Age of Caricature: Satirical Prints in the Reign of George III*. New Haven; London: Yale University Press, 1997.
- Dragt, G.I.W. *Dokkumer muziekminnaars in het dramatische jaar 1787: spotlight op de leden van het muziekgenootschap Musica Laborum Dulce Lenimen (1775-1800) die het concert van 14 maart 1787 in Dokkum bezochten*. Musea in Nooroost Fryslan 18. Den Bosch: Interfax, 2016.
- Dudink, S. P. "'For the defense of our liberty": Gender in Dutch civic militancy (1780-1800)'. In *Gender in urban Europe: Sites of political activity and citizenship, 1750-1900*, onder redactie van K. Cowman, N.J Koefoed, en A.K Sjörgen, 108–23. New York: Routledge, 2014.

- Edler, Friedrich. *The Dutch Republic and the American Revolution*. Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1911. <http://archive.org/details/dutchrepublic00edlerich>.
- Everard, Myriam. 'In en om de (Nieuwe) Bataafsche Vrouwe Courant: Het aandeel van vrouwen in een revolutionaire politieke cultuur'. *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 24, nr. 1 (2001): 67–81.
- . 'Vrouwen voor 't vaderland: burgeres Van der Meer en de Bataafse politiek'. *Holland* 31 (1999): 272–81.
- Everard, Myriam, en Ulla Jansz. *Sekse een begripsgeschiedenis*. Hilversum: Verloren, 2018.
- Genderen, Charlotte. 'Kaat Mossel: helleveeg of heldin? De beeldvorming van Rotterdams bekendste mosselvrouw tussen 1784 en nu'. Universiteit van Amsterdam, 2003.
- Geyl, Pieter. *Patriotten en N.S.B.ers, een historische parallel*. Amsterdam: J. van Campen, 1946.
- Grever, Maria. 'Visualisering en collectieve herinneringen. "Volendams meisje" als icoon van de nationale identiteit'. *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 117 (1 januari 2004): 207–29.
- Griffin, Dustin H. *Satire: A Critical Reintroduction*. University Press of Kentucky, 1994.
- Grijzenhout, F. 'De Verbeelding van de Vrijheid in de Nederlandse Kunst 1570-1870'. In *Vrijheid: Een Geschiedenis van de Vijftiende Tot de Twintigste Eeuw*, 287–304. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999.
- . *Feesten voor het vaderland: patriotse en Bataafse feesten 1780-1806*. Zwolle: Waanders, 1989.
- . 'Sneeuwballen tegen de macht: politiek en satire omstreeks 1800'. In *Het Bataafse experiment: politiek en cultuur rond 1800*, onder redactie van N. C. F. van Sas en Wyger Velema, 215–43. Nijmegen: Vantilt, 2013.
- Grijzenhout, F., N. C. F. van Sas, en Wyger Velema. *Het Bataafse experiment: politiek en cultuur rond 1800*. Nijmegen: Vantilt, 2013.
- Hale, Meredith McNeill. *The Birth of Modern Political Satire: Romeyn de Hooghe and the Glorious Revolution*. New York: Oxford University Press, 2020.
- Harms, Roeland. *Pamfletten en publieke opinie: massamedia in de zeventiende eeuw*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011.
- Hunt, Tamara L. 'Brittania, John Bull and National Identity'. In *Defining John Bull: Political Caricature and National Identity in Late Georgian England*, 121–69. Taylor & Francis, 2017.
- Johnson, David. 'review of Defining John Bull: Political Caricature and National Identity in Late Georgian England'. *Reviews in History* 360 (2003).

- Jong, Erik Halbe de. *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers: Patriotten en Prinsgezinden in Leiden, 1775-1795*. Uitgeverij Verloren, 2014.
- Kempers, Bram. *Openbaring en bedrog: de afbeelding als historische bron in de Lage Landen*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995.
- Kennedy, Deborah. 'Benevolent Historian: Helen Maria Williams and Her British Readers'. In *Rebellious Hearts: British Women Writers and the French Revolution*, onder redactie van Adriana Craciun, Kari Lokke, en Kari E. Lokke. SUNY Press, 2001.
- Klein, Stephan R. E. *Patriots republikenisme: politieke cultuur in Nederland (1766-1787)*. Amsterdam: Amsterdam Univ. Press, 1995.
- Kloek, J.J, en W.W Mijnhardt. 'De natie: vrouwen en het volk'. In *1800: blauwdrukken voor een samenleving*, 243–66. Den Haag: SDU, 2001.
- Knevel, Paul. 'Een kwestie van overleven. De kunst van het samenleven'. In *Geschiedenis van Holland: 1572-1795*, onder redactie van Timo Nijs en Eelco Beukers, 2:216–54. Hilversum: Verloren, 2008.
- Knolle, Paul. *Comieccque tafereelen: over 18de-eeuwse Nederlandse spotprenten*. Amsterdam: Amsterdams Historisch Museum, 1983.
- . 'Het departement der tekenkunde van Felix Meritis, 1777-1795'. *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* 15 (1983): 141–96.
- Kooijmans, Luuc, en Carly Misset. 'Van rebellen tot "koningen in eigen huis." Opstand, regentenbewind en politieke cultuur'. In *Geschiedenis van Holland: 1572-1795*, onder redactie van Timo Nijs en Eelco Beukers, 2:9–78. Hilversum: Verloren, 2008.
- Koolhaas-Grosfeld, Eveline. *De ontdekking van de Nederlander: in boeken en prenten rond 1800*. Zutphen: Walburg Pers, 2010.
- . 'In kracht en kloekheid gelijk: sekse in de Natuurlijke historie van Holland van Johannes le Francq van Berkhey'. In *Sekse een begripsgeschiedenis*, 97–113. Hilversum: Verloren, 2018.
- . 'Voor man en maatschappij: Over vrouwen in de Bataafs-Franse tijd'. In *Het Bataafse experiment: politiek en cultuur rond 1800*, onder redactie van F. Grijzenhout, N. C. F. van Sas, en Wyger Velema, 185–215. Nijmegen: Vantilt, 2013.
- Koopmans, J.W. 'Een strijd op papier. Patriotten en prinsgezinden over het vaderland'. In *Identiteitspolitiek: media en de constructie van gemeenschapsgevoel*, onder redactie van Marcel Broersma en J.W. Koopmans. Hilversum: Verloren, 2010.

- Kromm, Jane. 'Representations of Revolutionary Women in Political Caricature'. In *The French Revolution Debate in English Literature and Culture*, onder redactie van Lisa Plummer Crafton, 123–36. Londen: Greenwood Publishing Group, 1997.
- Layton-Jones, Katy. 'Review of Cindy McCreery's *The Satirical Gaze: Prints of Women in Late Eighteenth-Century England*'. *Reviews in History*, z.d.
- Leemans, Inger, en Gerrit J Johannes. *Worm en donder: geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1700-1800: de Republiek*. Amsterdam: Bakker, 2013.
- Leeuw, K. P. C. de. *Kleding in Nederland, 1813-1920: van een traditioneel bepaald kleedpatroon naar een begin van modern kleedgedrag*. Hilversum: Verloren, 1993.
- McCreery, Cindy. *The Satirical Gaze: Prints of Women in Late Eighteenth-Century England*. Oxford: Clarendon Press, 2008.
- Meijer, Maaïke. 'Vrome en geleerde hartsvriendinnen in de achttiende eeuw in Nederland'. In *Onder mannen, onder vrouwen: studies van homosociale emancipatie*, onder redactie van Mattias Duyves, Gert Hekma, en Paula Koelemij, 167–81. Amsterdam: SUA, 1984.
- Mensbridge, Jane. 'The Long Life of Nancy Fraser's "Rethinking the Public Sphere"'. In *Feminism, Capitalism, and Critique Essays in Honor of Nancy Fraser*, onder redactie van Banu Bargu en Chiara Bottici, 101–18, 2017.
- Moore, J. *Representations of France in English Satirical Prints 1740-1832*. War, Culture and Society, 1750 –1850. Palgrave Macmillan UK, 2015. <https://doi.org/10.1057/9781137380142>.
- Navasky, Victor S. *The Art of Controversy: Political Cartoons and Their Enduring Power*. Knopf Doubleday Publishing Group, 2013.
- Nieuwenhuis, Ivo. *Onder het mom van satire: laster, spot en ironie in Nederland, 1780-1800*. Hilversum: Verloren, 2014.
- Palmen, Eric. *Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam: volk en verlichting in de achttiende eeuw*. Amsterdam: Bert Bakker, 2009.
- Pearl, Sharrona. *About Faces: Physiognomy in Nineteenth-Century Britain*. Harvard University Press, 2010.
- Encyclopedie Nederlandstalige Tijdschriften. 'Politieke Praatmoer (1784-1785)', 30 januari 2019. <https://www.ent1815.nl/p/politieke-praatmoer-1784-1785/>.
- Porter, Roy. 'Seeing the Past'. Onder redactie van Michael Duffy, John Miller, J. A. Sharpe, Paul Langford, John Brewer, H. T. Dickinson, en Peter D. G. Thomas. *Past & Present*, nr. 118 (1988): 186–205.
- Rausser, Amelia Faye. *Caricature Unmasked: Irony, Authenticity, and Individualism in Eighteenth-Century English Prints*. Associated University Presse, 2008.

- Rijn, G. van. 'Kaat Mossel'. *Rotterdams Jaarboekje*, nr. 2 (1890): 158–231.
- Roodhuyzen-van Breda Vriesman, D.J.A. 'Anna Braak, een achttiende-eeuwse "marinevrouw"'. *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 11, nr. 2 (1992): 115–36.
- Rosendaal, J. *Bataven!: Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk, 1787-1795*. Nijmegen: Vantilt, 2003.
- . *De Nederlandse Revolutie: Vrijheid, volk en vaderland 1783-1799*. Nijmegen: Vantilt, 2005.
- . 'Spot, satire en venijn'. In *Uit de plooi: de achttiende eeuw in beweging*, 177–79. Nijmegen: Vantilt, 2013.
- Rotterdam, Gemeentearchief. 'Dochters van Kaat Mossel: De beugeltas van Kaat Mossel'. *Dochters van Kaat Mossel* (blog), 8 oktober 2009.
<http://dochtersvankaatmossel.blogspot.com/2009/10/de-beugeltas-van-kaat-mossel.html>.
- Sas, N.C.F. van, en F. Grijzenhout. *Denkbeeldig vaderland: kunst en politiek in de Bataafs-Franse tijd, 1795-1813*. Den Haag: SDU, 1995.
- Sturkenboom, Dorothée. 'Het perpetuum mobile van de emotionele vrouw. Veranderende betekenissen van sekse en emoties ten tijde van de Verlichting'. *Tijdschrift voor Genderstudies* 1, nr. 4 (1998).
- Taylor, David. 'The practice of caricature in 18th-century Britain'. *Literature Compass* 14 (1 mei 2017). <https://doi.org/10.1111/lic3.12383>.
- Test, George Austin. *Satire: Spirit and Art*. University of South Florida Press, 1991.
- Uppelschoten, Raymond. 'Het Kromme-Rijngebied in de Oorlog van 1794-1795'. *Het Kromme Rijngebied: Tijdschrift van de Historische Kring Tussen Rijn En Lek* 1/2 (2013): 1–23.
- Vertinsky, Patricia. 'Embodying Normalcy: Anthropometry and the Long Arm of William H. Sheldon's Somatotyping Project'. *Journal of Sport History* 29, nr. 1 (2002): 95–133.
<https://www.jstor.org/stable/43610055>.
- Veth, Cornelis. *Geschiedenis van de Nederlandsche caricatuur en van de scherts in de Nederlandsche beeldende kunst*. Leiden: Sijthoff, 1921.
- Vickery, Amanda. 'Golden Age to Separate Spheres? A Review of the Categories and Chronology of English Women's History'. *The Historical Journal* 36, nr. 2 (1993): 383–414.
<https://www.jstor.org/stable/2639654>.
- Wertheim, W. F, en A. H Wertheim-Gijse Weenink. 'Eertijds was de Pruis in 't land....' *De Nieuwe Stem* 18 (1963): 730–49.

Wilschut, Arie. *Goejanverwellesluis: de strijd tussen patriotten en prinsgezinden, 1780-1787*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2000.

Primaire bronnen

Groot, Pieter van Halteren de. *De Oranje martelaar, Pieter van Halteren te Groot, bygenaamt Piet Oranje of de Oranje klant, zynde een juiste beschryving van 's mans werkstelligmaaking ter ontdekking der lasterschriften en infaame spotprenten, zo op zyn Doorlugtige Hoogheid, als op de heeren, burgermeester van der Heem, hoogleer. Hofstede, domine De Haas en andere ware liefhebbers der oude regeerings-vorm; met de daarop gevolgde ontdekking van J. van Laar Mahuet, A. Fokkenze, enz. ... waar uit sproot des auteurs wrede mishandelingen, ongehoorde bespottingen, akelige gevangenissen, ... Zeeland, 1786.*

Wagenaar, Jan. *Vaderlandsche historie, vervattende de geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden [...] verkort*. Allart, Johannes Amsterdam, 1773-1811, 1792.

Bijlage 1: Waarnemingsinstrument 1 : Informatie spotprent (gehele voorstelling)

1. Algemene informatie

ID_spotprent

Naam_spotprent

Jaartal:

Bron:

Maker bekend

1- ja

2- nee

3- pseudoniem

Naam_maker:

3. typering prent

Spotprent:

1- Politiek-religieuze spotprent

2- Sociale spotprent

Context

1- Revolutionaire (pro-bataaf/pro-patriot)

2- pro-orangisme

3- Antirevolutionaire (anti-bataaf/patriot)

4- anti-orangisme

5- buitenlandse betrekkingen

6- sociale prent

4. Vrouwen in voorstelling

Samenstelling

1- Vrouw+man

2- Vrouw

machtrelaties

- 1- Vrouwen in machtspositie
- 2- Mannen in machtspositie
- 3- Vrouwen +mannen in machtspositie
- 4- Niemand in machtspositie

Hoeveel vrouwen:

Bijlage 2: Waarnemingsinstrument 2: Informatie vrouw (specifiek beeldelement)

1. Info

ID_spotprent

ID_vrouw

Jaartal

Typering prent:

2. Compositie

Positie

1- Voorgrond

2- Achtergrond

3- Overall compositie

Zwaartepunt

1- Ja

2- Nee

3. Rol

Bekend

1- Ja

2- Nee

Naam:

Doelwit spot

1- Ja

2- Nee

Hiërarchie:

1- Vrouwen in machtspositie

2- Mannen in machtspositie

3- Vrouwen+mannen in machtspositie

4- Niemand in machtspositie

Typering vrouwbeeld

1- Revolutionaire

2- orangisme

- 3- sociale prent
- 4- buitenlandse betrekkingen

4. Uiterlijk

Entiteit

- 1- Mens
- 2- Allegorisch
- 3- Dier of monster

Functie:

Emotie

- 1- Liefde
- 2- Vreugde
- 3- Verassing
- 4- Woede
- 5- Verdriet
- 6- Angst
- 7- Walging
- 8- Schaamte
- 9- Geen
- 10- Onbekend

Lichaamsbouw (somatotypes)

- 1- Ectomorph
- 2- Mesomorph
- 3- Endomorph

Leeftijdscategorie

- 1- Baby
- 2- Kind
- 3- Jong volwassen
- 4- Middelbare leeftijd
- 5- Bejaarden

Bijlage 3: Uitleg waarnemingsinstrumenten

Waarnemingsinstrument 1

In het eerste waarnemingsinstrument werd de gehele voorstelling geanalyseerd.

Waarnemingsinstrument 1 is te verdelen in drie delen, namelijk: algemene informatie, typering prent en vrouwen in voorstelling. De variabelen in het gedeelte ‘algemene informatie’ zijn veelal toegepast om overzicht te scheppen en het werk te vergemakkelijken. Het merendeel van deze variabelen behoeven geen verdere toelichting, behalve de variabele ‘maker.’ Voor deze variabele was gekozen om de motieven en achtergrond van makers van spotprenten te achterhalen.

Bij het tweede gedeelte van dit waarnemingsinstrument ‘typering van de prent’ wordt de dichotomie van Knolle toegepast. Dit houdt in dat spotprenten worden verdeeld in politiek-religieuze en sociale spotprenten. Voor deze verdeling is gekozen om het mediaklimaat waarin de spotprent rond 1800 verscheen uiteen te zetten. Daarna werden deze spotprenten verder getypeerd door ze naar ‘politieke stromingen’ in te delen, bijvoorbeeld anti-orangistisch. Dit geeft duidelijkheid in welk politiek vertoog vrouwen bekritiseerd werden en met welke redenen. Volgens Dudink werden revolutionaire vrouwen doorgaans uitgesloten uit de publieke sfeer in orangistische vertogen.²¹³ Volgens Dekker door zowel orangisten als patriotten vrouwen bekritiseerd werden.

Ten slotte werden in het derde gedeelte van het waarnemingsinstrument prenten geanalyseerd op de vrouwen in de voorstelling. In dit gedeelte wordt gelet of vrouwen dominant aanwezig zijn in de compositie, dit wordt bepaald op basis van gestaltwetten. Ten slotte, werd gelet op welke machtspositie de personen in de compositie vertolkten.

Waarnemingsinstrument 2

In dit waarnemingsinstrument werden losse beeldelementen geanalyseerd. Dit geeft de mogelijkheid om verschillende vrouw ‘types’ in spotprenten te onderscheiden.

Waarnemingsinstrument 2 is te verdelen in vier delen, namelijk: algemene informatie, compositie, uiterlijk en rol. Het deel algemene informatie behoeft geen verdere toelichting. In het gedeelte compositie wordt achterhaald of vrouwen dominant aanwezig waren in de prent op basis van gestaltwetten. Daarnaast wordt achterhaald waar vrouwen zich bevonden in de

²¹³ Dudink, ‘For the defense of our liberty’, 119.

compositie.

Het gedeelte uiterlijk werd onderverdeeld in drie delen. Als eerst werd onderscheid gemaakt tussen de verschillende entiteiten waarin vrouwelijkheid zich manifesteert. In de Engelse literatuur wordt over het algemeen een onderscheid gemaakt tussen allegorische en menselijke vrouwbeelden. Deze dichotomie wordt tevens toegepast in deze scriptie. Daarnaast werden ook vrouwbeelden met monsterlijke of dierlijke eigenschappen geanalyseerd.

In het tweede gedeelte werden de uiterlijke kenmerken ‘emotie’ en ‘lichaam’ behandeld. De emoties van de vrouwen gecategoriseerd aan de hand van acht basisemoties. Verder worden de vrouwen gecategoriseerd op basis van stand. De verschillende standen worden uiteengezet op basis van hun kleding, hierbij wordt het werk van Kitty de Leeuw geraadpleegd.²¹⁴

Verschillende academici verklaren dat in de laatste twee decennia van de achttiende eeuw de polarisering van het seksekarakter in biologische termen werd beschreven.²¹⁵ Het is daarom belangrijk om te onderzoeken welke uiterlijke kenmerken werden gekoppeld aan vrouwen. De variabele emotie wordt tevens gebruikt om gelaatstrekken te beschrijven. Hoewel fysionomie zich over het algemeen beperkte tot het gezicht werd ook het lichaam bestudeerd in relatie tot zedelijke ontwikkelingen. Koolhaas-Grosfeld beschrijft in haar artikelen hoe zowel revolutionaire als orangisten het vitale en vruchtbare lichaam van de Batavieren verheerlijkten.²¹⁶ Hierbij werden zowel de mannelijke als vrouwelijke Batavieren voorgesteld met atletische lichamen. De eigentijdse inwoners van de Republiek die zulke lichamen bezaten waren volgens deze auteurs niet ten prooi gevallen aan het zedelijk bederf.²¹⁷ Volgens patriotten zoals E.M Engelberts was dit type lichaam vooral terug te vinden bij middenstandsvrouwen. Zo waren elitaire vrouwen te dun en fragiel als gevolg van ‘verfransing.’²¹⁸ De Leeuw schrijft tevens over het lichaam en verdeelt de verschillende schoonheidsidealen op basis van stand. Zo omschrijft zij dat elitaire vrouwen streefden om zich te representeren als een broze wezentjes.²¹⁹ Bij ‘het volk’ lag de voorkeur bij vrouwen “die stevig gebouwd en goed gevuld waren, een gruwel in de ogen der elite.”²²⁰ De artikelen

²¹⁴ Leeuw, *Kleding in Nederland, 1813-1920*, 43–108. Nieuwenhuis gebruikte tevens De Leeuw bij het onderscheid maken van standen in de achttiende eeuw.

²¹⁵ Sturkenboom, ‘Het perpetuum mobile van de emotionele vrouw. Veranderende betekenissen van sekse en emoties ten tijde van de Verlichting’, 24.

²¹⁶ Koolhaas-Grosfeld, ‘Voor man en maatschappij’, 187–92; Koolhaas-Grosfeld, ‘In kracht en kloekheid gelijk’, 100–106.

²¹⁷ Koolhaas-Grosfeld, ‘In kracht en kloekheid gelijk’, 113.

²¹⁸ Koolhaas-Grosfeld, ‘Voor man en maatschappij’, 189.

²¹⁹ Leeuw, *Kleding in Nederland, 1813-1920*, 63.

²²⁰ Leeuw, 64.

van De Leeuw en Koolhaas-Grosfeld wekken de indruk dat in de periode rond 1800 een ‘klassenstrijd’ plaatsvond voor het ideale lichaamstype. Deze bewering werd verder toegelicht door bij de variabele lichaamsbouw onderscheid te maken op basis van somatotypen. Somatotype is een achterhaalde analytisch middel uit de fysionomie om lichaam types te duiden.²²¹ Deze lichaam types kunnen verdeeld worden in ectomorph (dun en lang), mesomorph (atletisch) en endomorph (zwaarlijvig). Ten slotte werden de vrouwbeelden gecategoriseerd op basis van leeftijdscategorie. Volgens McCreery werden vooral alleenstaande vrouwen boven de 35 bekritiseerd, omdat zij niet aan de maatschappelijke norm voldeden van moederschap. Volgens Koolhaas speelde moederschap en vruchtbaarheid tevens een belangrijke rol in zowel het patriotse en orangistische vertogen. Hierbij kan moederschap aan ideale lichaamstypes gekoppeld worden in de patriotse als orangistische vertogen van Engelberts op basis van eugenetische motieven.

In het laatste gedeelte van waarnemingsinstrument 2 werd de rol die de vrouw vervulde in de voorstelling behandeld. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen bekende vrouwen en onbekende vrouwen. Daarnaast wordt onderscheid gemaakt tussen bespote en niet-bespote vrouwen. Verder worden de verbeeldingen van vrouwen geanalyseerd op basis van sociale interactie, of zelfredzaamheid. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen assertiviteit, agressiviteit en passiviteit. De manier waarop sociale interactie afgebeeld wordt kan de aanwezigheid van vrouwen in de publieke sfeer legitimeren of delegitimeren. Vormen van agressiviteit kunnen gebruikt worden om vrouwen uit te sluiten. Zo werden volgens Koolhaas vrouwen uit de Nationale Vergadering geweerd omdat zij labiel werden beschouwd. Daarnaast kan assertiviteit de rol van vrouwen in de publieke sfeer legitimeren. Zo stond het assertieve en allegorische figuur Vrijheid, volgens Everard, voor de betrokkenheid van vrouwen bij de publieke zaak. Verder werd de machtspositie geanalyseerd van de vrouw binnen de voorstelling. Ten slotte werden de vrouwbeelden ingedeeld naar maatschappelijke of politieke stroming.

²²¹ Patricia Vertinsky, ‘Embodying Normalcy: Anthropometry and the Long Arm of William H. Sheldon’s Somatotyping Project’, *Journal of Sport History* 29, nr. 1 (2002): 98–106, <https://www.jstor.org/stable/43610055>.

Bijlage 4: Lijst met spotprenten

Maker	Titel spotprent	Jaar
Anoniem	Spotprent op de Engelsen, ca. 1780	1780
Anoniem	Spotprent op de Engelsgezindheid van het jonge Hol	1780
Anoniem	Britse luipaard en de Nederlandse leeuw, ca. 1780,	1780
Anoniem	De Nederlandse Leeuw ontwaakt, 1780,	1780
Anoniem	Bestrafing van de Engelse dog, 1780	1780
Anoniem	Allegorie op de Gewapende Neutraliteit, 1780	1780
Anoniem	De Nederlandse Leeuw door list en geweld aangevall	1780
Anoniem	De eerwaardige Nederlander verdeelt zijn schatten	1780
Anoniem	Spotprent op prins Willem V	1782
Anoniem	Spotprent op Willem V en zijn maitresse de freule	1782
Anoniem	Spotprent op prins Willem V als brakende Bacchus,	1782
Anoniem	Spotprent op de prins en zijn aanhang, 1782	1782
Anoniem	Titelpagina voor: Lanterne Magique, 1782-1783	1783
Anoniem	Spotprent op Hofstede, Kaat Mossel en de prins, 17	1783
Anoniem	De Vreede anno 1783	1783
Anoniem	Spotprent op R.M. van Goens, ca. 1782-1784, anonie	1784
Anoniem	Spotprent met de executie van prinsgezinden, 1784	1784
Joannes Hulstkamp	Spotprent op de pamflettenstrijd, 1784, Joannes Hu	1784

Anoniem	Spotprent op de burgerbewapening van de Patriotten	1784
Anoniem	potprent met het wegkruien van de hertog van Bruns	1784
Anoniem	Spotprent op de prins, de hertog en de politieke t	1784
Anoniem	Spotprent op de Orangegezinde ouderling Pieter Joo	1784
Anoniem	Spotprent op Kaat Mossel, Adriaan Trago en Petrus	1784
Anoniem	Kaat Mossel en Ruige Keet, spotprent op de Rotterd	1784
Anoniem	Uitleg bij de spotprent van de kastijding van de A	1784
Anoniem	Begrafenisstoet van de hertog van Brunswijk, 1784,	1784
Anoniem	De hellevaart van een landverrader, 1784, anoniem,	1784
Anoniem	Patriotsche Slagttijd, 1784,	1784
Anoniem	Spotprent op prins Willem V,	1784
Joannes Hulstkamp	Ruige Keet	1784
Joannes Hulstkamp	Kaat Mossel, Joannes Hulstkamp (toegeschreven aan)	1784
Joannes Hulstkamp	Spotprent op de adelborst Berghuis, 1784	1784
Anoniem	Spotprent op het geschil tussen de Staten-Generaal	1784
Anoniem	Spotprent op het vertrek van de hertog van Brunswi	1784
Joannes Hulstkamp	Spotprent op de oranjegezinden te Rotterdam, Joann	1785
Joannes Hulstkamp,	Spotprent op Johannes le Franc van Berkhey, Joanne	1785
Joannes Hulstkamp	Spotprent op de kuiperijen van de prinsgezinden te	1785

Anoniem	Spotprent op vrijspraak in de rechtszaak aangespan	1785
Anoniem	Begrafenis van de Oranje leus, 1785,	1785
Abraham Jacobsz. Hulk naar P. Coijon	Allegorie op de burgerbewapening,	1785
Anoniem	De aristocraat, 1786	1786
Rienk Jelgerhuis	Oranjepapeters	1786
Anoniem	Spotprent op de Leidse predikant F.A. van der Kemp	1786
Rienk Jelgerhuis	Allegorie op de Staatzucht, 1786	1786
Anoniem	Willem de Vyfde, of de Wraakgierige, treurspel, 17	1786
Anoniem	Spotprent op een kezen korps, 1787	1787
Anoniem	Patriotten verscheuren de Unie, 1787,	1787
Anoniem	Spotprent op de Hollandse betaling aan Pruisen, 17	1787
Anoniem	Vrijheid dresseert de patriotten, 1787	1787
Anoniem	Gerechtigheid geselt een keeshond, 1787,	1787
Anoniem	Dapperheid der Keezen, spotprent op de Patriotten,	1787
Anoniem	Spotprent op Willem V en zijn vrouw en kinderen, 1	1787
Anoniem	Keeshond en Oranjeklanten op de weegschaal, 1787,	1787
Anoniem	Begrafenis van de dode zalm	1787
Anoniem	Spotprent op de hoop van de patriotten op Franse	1787
Anoniem	Spotprent op de patriotse donatrice, 1787,	1787
Anoniem	Spotprent op de patriotse kwakzalvers die de Neder	1787
Reinier Vinkeles	De vrijheid der drukpers	1787
Anoniem	Allegorie op het herstel van Oranje, 1787, anoniem	1787

Anoniem	De Weegschaal der Gerechtigheid, anoniem, 1787	1787
Anoniem	Allegorie op de pogingen van Willem V om het land	1787
Reinier Vinkeles	Feestelijkheden te Rotterdam op de verjaardag van	1791
Anoniem	Spotprent op de val van Beurnonville, de Franse mi	1793
Anoniem	Franse vrijheid, 1793	1793
Anoniem	Herstel van de vrijheid dankzij de Fransen	1795
Anoniem	Spotprent op het vertrek van prins Willem V, 1795	1795
Anoniem	Verkopen van de pruiken	1795
Anoniem	Alle landen dansen naar het pijpen van Frankrijk,	1795
David Hess	Comité voor Noodlijdenden, 1795	1795
David Hess	Comité van Voorlichting, 1795	1795
Anoniem	rinses Wilhelmina ontslagen als schoonmaakster	1795
Anoniem	Republikeinse kok braadt de Europese landen, 1795	1795
David Hess	Comité van de Vivres en Noodwendigheden, 1795,	1795
David Hess	Comité van Gezondheid, 1795	1795
David Hess	Barensnood van de Nationale Conventie, 1795,	1795
Anoniem	tadhouderlijke familie verjaagd uit Nederland, 179	1795
David Hess	Titelprent van serie Hollandia Regenerata, 1795,	1795
Anoniem	Alliantie met Frankrijk, 1795	1795
Pieter van Woensel	Vox Populi Vox Dei, Pieter van Woensel,	1798
Anoniem	Diabolocratie, Pieter van Woensel	1798
Anoniem	Bedrog van D.C. van der Meulen, 1800	1800

Jacob Smies	Mislukte luchtreis van A. Hopman	1804
Jacob Smies	Apodictische Waaren, allegorie op de filosofie van	1804
Jacob Smies	Mislukte luchtreis van A. Hopman (plaat II), 1804,	1804
Jacob Smies	Stoet artsen arriveert bij de reeds overleden pati	1804
Christiaan Meijer	Man met dochter en heer, ca. 1805	1805
Christiaan Meijer	Rotterdamse moeder met twee dochters	1805
Jacob Smies	Bij 't scheiden van de markt leert men de koopliê	1807
Hermanus Fock	Huis met het uithangbord: Hollandse school, Herma	1813
Wijnand Esser	Napoleons verbanning naar Elba, 1814,	1814
Derk Anthony van de Wart	Balans van Europa, 1814	1814
Wijnand Esser	Spotprent op Napoleons verbanning naar Elba,	1815